FILOZÓFIAI IRÓK TÁRA.

XVI. KÖTET.

A CINIKUSOK.

3

FILOZÓFIAI IRÓK TÁRA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL.

SZERKESZTIK

ALEXANDER BERNÁT ÉS BÁNÓCZI JÓZSEF.

TIZENHATODIK KÖTET.

A CINIKUSOK.

TANULMÁNY AZ ANTIK ETHIKA KÖRÉBŐL.

IRTA

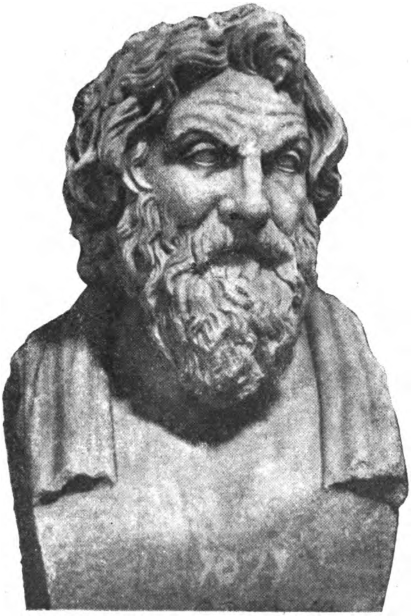
SEBESTYÉN KÁROLY.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1902.

ANTISTHENES.

A CINIKUSOK.

TANULMÁNY AZ ANTIK ETHIKA KÖRÉBŐL.

IRTA

SEBESTYÉN KÁROLY.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1902.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

ELŐSZÓ.

Négy esztendeje, hogy első tanulmányomat e vállalatnak egy füzeteként kiadtam. A görög gondolkodás kezdeteiről szólt könyvem és Sokratesig számba vette mindazokat, kik a filozofia terén akár irásaikkal, akár csak életük eleven példájával hatást értek el. Azóta mind mélyebben elmerülve e szeretett s nálunk oly kevéssé méltatott tárgyamba, megérlelődött bennem a gondolat, hogy az egész antik bölcselkedés történetét megírjam. De tervem megvalósítására két út nyilott meg előttem. Vagy iskolás kézikönyvet írok, hogy mennél hamarabb eleget tegyek az égető szükségnek, melyet egyetemünk hallgatói első sorban nagyon éreznek. Akkor «summa rerum fastigia sequor» s bár hasznos munkát végzek, mégsem érek el egyebet, legföljebb azt, hogy a sok német, francia, angol kompendium nyomán egy magyar kompendiumot szerkesztek. Vagy nem mondok le a vizsgálódás, kutatás gyönyörűségeiről s nem rettenek vissza a gyakorta homályos és nehezen hozzáférhető források tanulmányától, de akkor egy életet kell e nagy és nehéz studiumnak szentelnem. Én ezt a másodikat választottam.

A dolgok rendje szerint legközelebb tehát bevezető könyvem után okvetetlenül Sokratesről kell vala szólnom. De erre ma még nem vállalkozhattam. Nemcsak saját gyengeségem érzete riasztott vissza, hanem az a forrongás is, mely jelenben a tudományos irodalom terén Sokrates személye, alakja, bölcselkedése körül dúl. A harc, melyet Schenkl, de különösen Krohn idézett föl, még korántsem dőlt el. Évente hatalmas kötetek jelennek meg, melyek mind amaz egy kérdést tárgyalják, mi módon lehetne Sokrates képét rekonstruálni Xenophonból és Platonból. Elég, ha csak Pfleiderer művére és K. Joel három kötetére utalok. Mind e művek ki nem merítik, annál kevésbbé tisztázzák a dolgot, de ingadozóvá s kétkedővé teszik a filozofia történetiróját, ha vajjon lesz-e elég képes-

sége, itélő ereje arra, hogy a nagy függő problémákat kielégitő módon oldja meg?

Ez okból föltettem, hogy elébb a kisebb sokratesi iskolák érdekes és elágazó históriáját dolgozom föl egy könyvben. Tervem készen is volt hármas fölosztásával, a *cinikusok*, *kyrenaikusok* és *megaraiak* külön-külön fejezeteivel; de mennél mélyebben bocsátkoztam a részletekbe, annál világosabbá vált előttem, hogy vagy a cinikusokkal bánok igazságtalanúl, vagy aránytalan és minden szerkesztési gond nélkül való lesz könyvem, ha egybefoglalom e három iskola történetét. Annyira kiemelkedik a cinizmus a másik kettő fölött, hatása oly mély, jelentősége oly korszakos, élete oly hosszú, hogy együtt kell emlitenünk a nagy cinikusokat Platonnal, Aristotelesszel, a stoikus Zenonnal, Epikurossal, egy szóval mindazokkal, kiknek nevük és hatásuk túlélte a századokat.

Ime e munka születésének története. Első könyvemmel a komoly szaksajtó oly érdemén fölül kegyes és elnéző volt, hogy méltán érezhettem magamat buzdítva és bátorítva a folytatásra. És e munkámban épp ugy, mint az elsőben, tettel és tanácscsal *Alexander* Bernát állott mellettem, egész egyetemi pályámon egykor tanítóm, azóta is jóindulatban, barátságban, bölcseségben kifogyhatatlan vezetőm. E helyen is a köszönet első szava őt illeti és a hála és ragaszkodás igaz érzésével jelentem ki itt azt, a mivel Cicero mond köszönetet polgártársainak: si quid auctoritatis in me est, apud eos utar, qui eam mihi dederunt.

Budapesten, 1901. október hóban.

S. K.

BEVEZETÉS.

ἂν δὲ κύων κεφαλήν τε καὶ οὔατα κείμενος ἔσχεν,
Αργος, Ὀδυσσῆος ταλασίφρονος, ὅν ῥά ποτ' αὐτὸς
θρέψε μὲν οὐδ' ἀπόνητο, πάρος δ' εἰς Ἴλιον ἱρὴν
ᾤχετο . . .
ὣς εἰπὼν εἰσῆλθε δόμους εὐναιετάοντας,
βῆ δ' ἰθὺς μεγάροιο μετὰ μνηστῆρας ἀγαυούς.
Ἄργον δ' αὖ κατὰ μοῖρ' ἔλαβεν μέλανος θανάτοιο,
αὐτίκ' ἰδόντ' Ὀδυσῆα ἐεικοστῷ ἐνιαυτῷ.

Homeros Odyss. XVII. **291—4, 324—8.**

Hát fölkapja fejét s füleit mozdítja kutyája,
Argos, a mellyet még Odyseus táplált vala hajdan,
Csakhogy hasztalanúl, mert elment szent Ilionba.

Igy szólott, azután bevonult a teres palotába,
S menten a kérőknek tartott tág termein által.
Hű Argost a halál tüstént lenyilazta nyilával,
Hosszu husz év multán mikoron meglátta Ulyssest.
Kempf J. ford.

Sokratesben gyökeredzik a görög bölcselkedés s a görög tudomány, Platon és Aristoteles.* Természetes fejlődésben látjuk kiválni a nagyszerű kezdetből a mesterét meghaladó filozofiát és szakszerű tudást. Platon az állam fönnséges tervének magasságára emeli azt az ethikát, mely Sokratesnél még csak az egyén személyes értékét állapitja meg és társas életét szabályozza. Aristoteles örök időkre szóló logikai kategoriákká avatja ösmereteit, melyek kútfeje a Sokrates-tisztázta *fogalom.* A nagy gondolkodó és alkotó, Platon, a nagy tudós és rendszerező, Aristoteles közös forrásából ittak annak a bölcseségnek, mely földi életében a Sokrates nevet viselte.

Ámde Sokrates hatása ebben korántsem merült ki. Nála minden a személyes érintkezés, a személyes befolyás varázsa. Csodálatos egyéniségnek kellett lennie, hogy annyira magához csatolta a legkülönfélébb embereket és egyetlen közös iskola tanítvá-

* Die Sokratik ist der Brennpunkt griechischer Philosophie, der Selbstbewusstseinsact des hellenischen Geistes. Der echte und der Xenophontische Sokrates von Karl Joel. Berlin 1901. II. 1. XI.

nyaivá tette azokat, kik egymásnak származás, nevelés, foglalkozás, vérmérséklet okán heves ellenségei voltak, mint Platon és a «Sathon» szerzője, Antisthenes, az arisztokrata s a rabszolgáló fia, amaz a φιλόσοφος βασιλεύς királyi álmának megálmodója, emez, ki lejebb alázza magát a rabszolgánál s azok közt keres híveket, kiknek egyetlen táplálékuk olajbogyó, főzelék és hagyma.*

Személyével így csak az hathat, kinek élete tanításait példázza. Sokrates hát mester volt életében, halálában. Tanítványai nem mind értették meg lényének egészét. Talán nagyon is bonyolódott, sokoldalú, gazdag volt e lélek, talán nagyon is együgyűek, félszegek, szegényesek voltak az epigonok. De érdemes a megbecsülésre és méltatásra ama két nagyszerű heros, Sokrates egyenes leszármazói mellett az a néhány egyoldalú, fonák felekezet is, mely szintén joggal vallja a vérrokonságot a mesterrel.

Érdemes a megbecsülésre s a méltatásra e közeli kapocsért, érdemes mindegyik magáért is. Tanulságos képet ad az emberi szellem és erkölcs fejlődéséről s bizonyítja azt a tételt, mely a történet induktiv igazságai közül a legtiszteletreméltóbb: hogy haladásunk útja nem egyenes vonal, melynek végső pontján kecsegtetőn emelkedik a tökéletesség. Irracionalis görbe vonal ez, megfelelő oly függvénynek, melynek változója nem az arithmetikai vagy geometriai haladványok szabályai szerint nő vagy apad.

Három felekezet indul el Sokrates közvetetlen környezetéből, a *cinikusok, kyrenaikusok* és *megaraiak* iskolája. A kezdő ponton szentül hiszi valamennyi, hogy senki hívebb követője a mesternek nem lehet, mint ő. «Az erény elegendő a boldogságra, mert ennek semmi egyébre nincs szüksége, csak a sokratesi erőre», mondják a cinikusok. Aristippostól, a kyrenaikusok fejétől, kérdezték, mi módon halt neg Sokrates? «Bár én tudnék úgy meghalni», felelt rá. Euklides, a megarai iskola alapítója, Sokrates lelkes bámulója s a mester halálán elszomorodott tanítványok csapatja hozzá vonúl vigasztalódni és biztonságot keresni a demagogia zsarnoksága ellen.**

Hosszabb-rövidebb virágzás után elhervadnak ez iskolák, hatá-

* Niebuhr: Kleine hist. u. phil. Schriften 479.

** Πρὸς τοῦτον φησὶν ὁ Ἑρμόδωρος ἀφίκεσθαι Πλάτωνα καὶ τοὺς λοιποὺς φιλοσόφους μετὰ τὴν Σωκράτους τελευτὴν δείσαντας τὴν ὠμότητα τῶν τυράννων. Diogenes Laert. II. 106. Hermodoros azt mondja, hogy hozzá menekedett Platon s a többi filozofusok félvén a zsarnokok durvaságától.

suk elvész, tanaik elhalványodnak, híveik szerteoszlanak. De mire a bukás elkövetkezett, mily távolságot futottak be a dicséretes kezdettől! Minő túlzásokba estek, minő visszásságok áldozataivá lettek! Közmondásossá lőn a cinikusok aljas durvasága, a kyrenaikusok elpuhultsága, a megaraiak üres szófecsérlése. És mégis, nyomtalanúl sem a görög nép életéből sem az emberi szellem egyetemes történetéből nem pusztultak ki. Gondolataik új alakban újra éledtek, alakjuk bevonúlt a történelembe, neveik fogalmakká, anekdotáik közkincsekké váltak.

Különösen nagy volt a *cinizmus* hatása és népszerűsége. Való, hogy benne volt a legtöbb eredetiség, merészség, magvas gondolat, isteni humor, határozott erélyesség, követelődző öntudatosság. Nézzük át fölületesen ez iskola történetét s azt fogjuk találni, hogy egy csomó furcsa, bolondos, túlzó, forró agyú ember bogarainak gyüjteménye. De hatoljunk ez apophthegmák mélyébe, bocsátkozzunk fészkeikbe e *kutyáknak* és csodálkozó pillantásunk egyre vissza-vissza fog esni saját korunkra, ösmerősökre akadunk, naponta látott ösmerősökre a torzonborz, fésűletlen vad alakok közt: koponyájuk alkata, szemük villogása, ajkuk keserű vonaglása nekünk mind oly idegen s egyben oly közelvaló. Mig aztán nyitjára akadunk e csodás jelenségnek: ami bennök becses és túlélte az időket, az merőben emberi, örök, korokkal és egyénekkel újra és újra visszatérő.

Igy szemlélve e töredékes és elavúlt tanúbizonyságokat kétségtelenül gazdag lesz okulásunk. Talán nem oly jutalmazó, mint Platon és Aristoteles tanulmánya; hiszen ezek félemberek és félgeniek ama nagyokhoz képest. Tán nem oly meglepő, mint Pythagoras vagy Demokritos tanulmánya, hisz ezek ellenségei az elméletnek, amazok hősei a tudománynak. Talán nem oly fölemelő, mint a Stoa tanulmánya, hisz ezek erkölcseit megvesztegette az önteltség, s elvadította a saját fogalmuk szerint való erény imádata, mig azok megtisztították s megnemesítették a görög-római világot.

De a maguk nemében ők is érdekes jelenségei egy világnak, nagyhatású tényezői egy oly szellemi életnek, melynek gazdagsága táplál, lendülete emel, varázsa elragad mind e mai napig s az idők végeig.

A *cinikusok* tanításának megösmertetése azonban elvéti célját és kockáztatja sikerét, ha a szokott nyomokon halad. A filozofia története a dolog természete szerint nem állhat a bölcselők élet-

rajzából. Hiszen a legtöbb görög filozofus életét megbizhatatlan, csekély hitelű szerzők fércműveiből hézagosan ismerjük. Mindazok, kik a görög filozófia történetét megírták, kivétel nélkül a gondolkodásnak, nem a gondolkodóknak, a tudománynak, nem a tudósoknak, a rendszereknek, nem a rendszerezőknek históriájával foglalkoztak. Ha tán némelyek kivételt tettek legújabban* s némely bölcselő alkotásait életük mozzanataival igyekeztek organikus összefüggésbe hozni, oly módszert alkalmaztak, mely korántsem találkozott a hivatottak egyhangú helyeslésével.

E hagyományok megszentelte és minden helyes okkal támogatott methodust végig lehet és kell vinni a filozofia egyetemes történetén. Minden eltérés tőle megfontolatlan merészség, mely bukásba sodorhat. *De a cinikusokat e módszer fonalán tárgyalni nem tartom megengedhetőnek, lehetőnek sem.* Vagy ki kell vennünk őket mindenestül a bölcselet köréből — s ki tehetné ezt joggal, holott a filozofiának minden diszciplinái közt egyenlőrangú, ha ugyan nem prima inter pares az *ethika* — vagy tárgyalásukra az életrajzi módszert *kell* választanunk.

A cinikusok nem elméleti tudósok, sőt egyenesen ellenségei az elméleti tudománynak. Megvetik a fizikát, mely megnyitotta a gondolkodó görög elméjét, szemöket elfordítják a csillagos égről, melyről Anaximenes, Anaximandros, Herakleitos lehozták fennséges kozmogoniájukat, nem ismerik az elemek tanát, mely jelentőssé tette Empedoklest; durva kezök nem képes érzékelni, durva eszök nem birja fölfogni Demokritos bámulatos atomjait, kikacagják Elea bölcseségét, mely tagadja a mozgást és változást**; még a szofisták filologiai tanulmányai sem igen vonzzák őket, pedig Sokrates után ezektől tanultak legtöbbet; ismerettannal csak annyit foglalkoznak, a mennyi a tagadáshoz, a megösmerés lehetőségében való dialektikus kétkedéshez szükséges.

Nihilisták ezek, nem tudatlanságból, hanem haragból, indulatosságból ellenségei a tudománynak.*** Nem tudósok, akik

* *Pfleiderer* Sokrates und Platon c. könyvében: Des athenischen Dichterphilosophen Schriftstellerei mit ihrer Umfassung von zwei vollen Menschenaltern ist mir kurzgesagt ein philosophisches Lebens-δρᾶμα. Vorwort.

** Mikor Zenon erősen bizonyította, hogy nincs mozgás s a létező (τὸ ὄν) nem mozog, Antisthenes elkezdett föl és alá járkálni.

*** Azt tartják, hogy a logikát és fizikát el kell törülni. Diog. L.

rendszereket állítanak föl, hanem a tudomány üldözői. «Bár irni-olvasni se tudnánk, hogy a józanokat mások bolondságai meg ne zavarnák», igy kiált föl Antisthenes.

Ezek az emberek egyedül és kizárólag *ethikusok*. Előttük nincs tudomány, csak az ethika, nincs cél, csak a boldogság, nincs eszköz rá, csak az erény. Természetesen az ő ethikájok, az ő boldogságuk, az ő erényök. Mit jelent ez? Hogy ethikájok nem módszeres kifejtésen alapuló tudomány, hanem gyakorlati útmutatások summája. Hogy az ő boldogságuk az a boldogság, melyet maguk alkottak, álmodtak, elérni törekedtek. S az ő erényük az az erény, melyet saját életük példájával, mindennapi gyakorlásával, nyilvános mutogatásával demonstráltak.

Elérkeztünk célunkhoz. A cinizmust nem ösmerhetjük meg semmi módon a maga teljes valóságában, ha nem a cinikusok életének kapcsán ösmerjük meg. Az ő tanításuk az igazi dráma; a mit hirdettek, az összeforrott életük körülményeivel, sajátos módjával, roppant önmegtagadásukkal, tolakodó modorukkal, szemtelenségükkel, rongyaikkal, humorukkal, mások iránti megvetésükkel, egy szóval — cinizmusukkal. S így a cinikus iskola tárgyalása egyet jelent Antisthenes, Diogenes, Krates, Teles, Monimos, Menedemos és Menippos életének tárgyalásával. Mennél kiválóbbak egyéniségöket, vérmérsékletüket, személyes tulajdonaikat tekintve, annál nagyobb cinikusok. Jelentőségüket a filozofia történelmében egyéni jelentőségük határozza meg. Vándor papok ezek, pogány-cinikus barátsereg, erkölcseiben Madách szörnyű papjaitól nem sokban külömbözők. Némely tudósok vitatkoznak azon, vajjon Teles vagy Krates volt-e az első elődjük az egyházi szónokoknak?* Úgy véljük, meddő vita. Mindegyik cinikus az volt, s ha Antisthenes köztük az első, kétségen kívül ő volt az első «egyházi szónok»

VI. 103. A geometriát, muzsikát s más efféléket eltörlik. Eusebius Præpar. Evang. 8. 9. Diogenes csodálta a grammatikusokat, kik Odysseus bajaival foglalkoznak, a magukéról meg elfeledkeznek; meg a muzsikusokat, kik lantjukon összhangot idéznek elő, lelkük erkölcsei pedig hangzavarban vannak. A mathematikusok a napba és a holdba néznek, s nem látják, mi van a lábuk alatt; a rhetorok mondják, hogy igazságra kell törekedni, de ők maguk nem teszik. U. i. 27.

* Gottfr. Süffle: Zur Geschichte der cynischen Schule. Archiv für Gesch. d. Philos. IV. 3. 414. és v. Willamowitz-Moellendorf: der kynische Prediger Teles Philol. Untersuch. IV. 1881.

is. Hogy nem szószékről beszélt? Tudtunkkal Krates sem, Teles sem. De meg voltak benne is hagyomány szerint mindazok a tulajdonok, melyek e másik kettőt vándorprédikátorrá avatták.

Még egy nehézséggel kell számolnunk, mielőtt föladatunkat az imént kifejtett módszer nyomán megkezdjük. Biografiai tárgyalásra vállalkoztunk, mert kárhoztatjuk a megszokott methodust. Honnan fogjuk meríteni adatainkat? Diogenes Lærtiosból, kinek munkájáról kétségtelenül kiderült, hogy megbizhatatlan fércelmény, lelkiösmeretlen contaminatio? Vagy Joannes Stobaiosból, kinek hitele nem sokkal nagyobb ama másiknál? Az egyházatyákból vagy az ál-Plutarchosból? Félő, hogy hibás, ferde, sőt hazug dátumok fogják az ily munka tudományos értékét csökkenteni.

Erre azonban így felelünk: Ugyanezen megbízhatatlan kútforrásokból merítették mindeddig is a tudósok módszeres tárgyalásuk anyagát, s így nekik sem volt módjukban hitelesebb kútfőkkel élniök, mint nekünk. De még hozzá kell tennünk valamit. Az életrajzi adatokba legföljebb eme kútfők szerzőinek anekdotázó kedve csúsztat be itt-ott egy-egy valószinűleg jellemző, ha nem is föltétlen hitelre érdemes adatot. Mennyivel máskép áll ez a filozofémákról, tudományos elméletekről, föltevésekről és kutatásokról. Ha egybevetjük e részben Diogenes Lærtiost akár Platonnak valamely tudományos munkájával, akár Aristoteles Metafizikájával, nyomban szemünkbe ötlik, mennyi vaskos tudatlanság, fölületesség vehetett részt a félreértések, tévedések, botlások e nagy munkájában.

Ez összevetésből eléggé kiderül, hitele és értéke melyik nemű adatnak van több, a személyesnek vagy tudományosnak, mikor a görög filozofia buvárát sorsa ezekre a kútfőkre utalja.

*

A cinizmust tehát nem csak hogy nem vonhatjuk el a cinikusoktól, hanem teljesen azonosítjuk is velük. Személyes tulajdonságnak itéljük, mely varázsával hat és szerez hiveket, nem pedig a számos tudományos módszerek egyikének, melyek hihetetlen mennyiségben, széles területen burjánzottak föl Görögországban s a hellenisztikus szellemi világban.

És mégis, van néhány főelv, mely közös mindnyájukkal, s ezeket előre kell bocsájtanunk, mielőtt életük drámáját vizsgál-

nók. Végre is, tisztáznunk illő, mi az a cinizmus, e gyakorta gúnynyal és megvetéssel, de még gyakrabban önmagára támadó gúnynyal és önmegvetéssel emlegetett jelszó.

Antisthenes «a Kynosarges-gimnáziumban tanított, nem messze a kapuktól. Azt mondják némelyek, hogy innen a cinikus iskola neve. Őt magát «Haplokyonnak», egyszerű kutyának nevezték». (Diog. L. VI. 13.) Ebbe a Kynosargesbe, Herakles templomának közelségébe jártak a félvér-athéniek, maga Antisthenes, a cinikusok feje is.*

Mit tanított itt s mit tanultak tőle tanítványai, hogy elszéledve a vándormesterek, a szofisták módjára, széjjelvigyék tanításaikat, mint a szél hordja a buza magvát együtt a nadragulyáéval? Tanításának negativ részét láttuk már. S láttuk belőle, hogy a cinizmus megtagad minden szaktudományt, minden természeti filozofiát, minden metafizikai szemléletet, minden logikai osztályozást. De mi hát a pozitivuma ez ethikának, az egyedülvaló tudománynak?

Erény és nemesség azonos. Az erény elegendő a boldog élethez. Az erény is a munkák közé tartozik és nem szorult sok szóra, sok tanításra. A mi az erény és bűn között van, az közönyös (ἀδιάφορα). *Az erény egymagában elegendő a boldogságra.*

* A Kynosarges Antisthenes iskolája, a lemondás és nélkülözés, a szegények és elnyomottak, a proletárok iskolája, az athéniek keleti gimnáziumában, az Ilissos balpartján. A Kynosarges, melyben ez a gimnázium feküdt, Athén külvárosa volt, a diomei kapu előtt, Diomeia demoshoz tartozott, a hegy délkeleti lejtőjén, melyet előbb Anchesmosnak neveztek, most helyesebben Lykabettosnak neveznek. Heraklesnek körülfalazott szentélye volt itt, attikai monda szerint azon a helyen alapították, melyet Theseus jelölt ki Heraklesnek lakásúl, mikor a boldogtalan hős őrületében feleségét és gyermekeit leölte (Euripides: Herakles v. 1330 skk); több ízben használták katonai pozicziónak ezt s a mellette levő berket is. Itt gyakorolták magukat szokás szerint a nem teljes jogú athéniek, vagyis azok, kik nem mindkét részről teljes jogú athéniektől vagy törvénytelen házasságból származtak vagy szabadon bocsátott rabszolgák voltak. Ezek a nem teljes jogúak örültek, hogy Heraklesben magában is egy vitéz és derék, dicsőségkoszorúzta társát tisztelhetik saját törvénytelen származásuknak. A gimnázium fasorában járt sokszor Sokrates is, bár teljes jogú polgár volt, hogy az ifjakkal mulasson vagy őket filozofiájának megnyerje. *Goettling:* Diogenes der Kyniker oder Die Philosophie des gr. Proletariats (Gesammelte Abhandlungen aus dem classischen Alterthume Halle 1851).

E kategorikus igének az a következménye, hogy minden, a mi nem erény, elvetendő. A mai ethika beéri azzal, hogy az erény egyenes ellentétét itéli el mint vétket. A cinizmus elvet mindent, a mi nem erény, az összes vele disparat fogalmakat is. Gazdagság, hírnév, előkelő származás mind emeltyűi a bűnnek; vagyon és erény nem férnek meg egy házban; a gazdagság lenyügöz s a szabadság legtisztább jelvénye a koldusbot. S ugyanez áll a hírnévről is. Antisthenes azt tartotta, hogy a névtelenség jó (ἀδοξίαν ἀγαθὸν), Diogenes kinevette a nemes származást, hírnevet s efféléket, azt tartotta róluk, hogy ezek a silányok díszei. S ha már e földi javakat így becsülték, nem tarthatták borzasztónak a halált sem. Nem hősiességből, hanem cinikus közönyösségből. Mi a halál? Erény? vagy bűn? semmiesetre, kivüle van akaratunknak, tehát ἀδιάφορον. Nem rossz, mert nem aljas. Nem fáj, mert nem érezzük. Csak az rossz, a mi az erénynyel ellenkezik, csak addig terjed itéletünk, míg érezünk.

Azonban még sem sujt itéletük egyazon hévvel mindenre, a mi ellenkező az erénynyel. Sokrates tanítványai, a kyreneikusok iskolatársai a legnagyobb szenvedélylyel az élvezetet a ἡδονή-t üldözik. «Inkább őrjöngenék, mint élveznék», így kiált föl Antisthenes. A kik élvezeteket hajszolnak, azok rabszolgák; a szolgák uraiknak, a hitványok vágyaiknak rabjai. Csak egy igaz gyönyörűség van, az, a melyet munkánk lelkiismeretes elvégzése után érzünk. Maga a munka, a fáradság, arcunk verejtéke a nagy élvezet. A cél ellanyhítja férfiui bátorságunkat, tettre feszülő izmainkat. De maga a cél felé való törekvés jutalmazóbb az eredménynél.

A cél voltaképp mi is?
A cél halál, az élet küzdelem,
S az ember célja e küzdés maga.

Ádám szavai, az ember tragédiájának fennséges alapeszméje azonos a cinizmus vezető gondolatával. Gyönyörűen fejezi ki e gondolatot Ritter a görög filozofia történetében (II. 121): «Aristippos (a kyrenaikusok feje) a lelki tevékenység végét itélte a jónak, Antisthenes azonban megismerte, hogy magában a tevékenységben van a cél s a cselekvésben a nyereség.»

Sed dux atque imperator vitæ mortalium *animus* est. Ez az animus a cinikusoknál az *erény*, az éltető lélek, mely épp oly tanítható, fejleszthető, mint Sallustius animus-a, s mely épp úgy

azonos a tudással, belátással, mint Sokrates ἀρετή-je.* Teljesen azonos vele. Mert gondolatmenete lehető világos áttekintésben s végig keresztülvive a következő: Az erény — belátás; ennélfogva az embereket meg lehet és meg is kell rá tanitani. Minek belátása? A jónak. Mi az a jó? kérdi Platon; hiszen ez csak szókkal való játszadozás?! ** Korántsem, felelhették volna neki a cinikusok. Ez a jó az egyén szabadsága, függetlensége, edzettsége; ez a jó a cselekvés becsületessége, az élet biztosságának bástyája, melyet sem betörni, sem elárulni nem lehet. «Mit nyertél a bölcselkedésből?», kérdik Diogenest. «Ha mást nem is, azt bizonyára, hogy el vagyok készülve bármi sorsra».

A kiket aljas kéj nem igáza le s vesztegetett meg,
Ők a szabadság és örök élet földire jutnak.***

Ime, a cinizmus pozitiv oktatása. Merőben gyakorlati tanítás ez, nem egyéb, mint erkölcsi diaitetika. S e pontnál meg kell állanunk, mert tudományos szempontból nézve itt jut legmagasabbra Antisthenes iskolája. Nézzünk vissza az útra, melyen idáig eljutottunk. Mindenütt ott kisért a tagadás, a tudománynak tagadása, a földi örömök jogosultságának tagadása, megtagadása magának a mesternek, ki útra bocsátotta őket s mind az előző kor nagyjainak, kiktől a görög filozofia története soha se akart teljesen független lenni, akár követte, akár dialektikus módon támadta őket.

A cinikusok tudománya hát önálló, független diszciplina: az élet tudománya. És az erénynek tőlök megállapitott fogalmából egészen sajátszerű, rájok valló következtetéseket vontak le. E következtetések színre-szemre gyakran egyeznek más bölcselők tanításával; gyakran meglepőn eltérnek a cinizmus triviális fogalmától. De minden esetben vonzók, eredetiek. Gyakran esnek túlzásokba, de soha sem az ellenkező irányba, melyből kiindultak. Az erkölcs ez élő hirdetői gyakran szemünk előtt a legundokabb erkölcstelenség bűnébe esnek, de náluk az erkölcstelenség sohasem

* Ἔφη δὲ καὶ τὴν δικαιοσύνην κα τὴν ἄλλην πᾶσαν ἀρετὴν σοφίαν εἶναι, τά τε γὰρ δίκαια καὶ πάντα ὅσα ἀρετῇ πράττεται καλά τε καὶ ἀγαθὰ εἶναι. Bölcseség vagy tudás és erény azonos. Senki sem tudatosan gonosz, csak a jó nemösmerése folytán. Xenophon Mem. III. 94. sk., IV. 6.

** Polit. VI. 505. Szemükre lobbantja, hogy ez a meghatározás tautologia.

*** Krates Stobaiosnál Anth. II. 492. Potter kiad.

cél, sohasem kéjelgés, aljas indulat, kapzsiság folyománya, hanem következménye emberi gyarlóságunknak, mely egyaránt képtelen a mértéktartásra jóban-rosszban.*

Az erény elegendő a boldogságra, melynek nincs egyébre szüksége, csak a sokratesi erőre. De a cinikusoknak több az erejük még Sokratesnél is. Ő azt hirdeti: a kinek semmire sincs szüksége, az isteni; a kinek mennél kevesebbre, az annál közelebb van az istenihez; s a mi legközelebb van az istenihez, az egyben legközelebb van a legjobbhoz is. (Xen. Mem. I. 6. 10.) Diogenes már többet mond; nála az érdemel dicséretet, ki le is mond a neki kinálkozó javakról; dicséri azokat, kik meg akartak házasodni és nem házasodtak meg; a kik hajózni akartak s nem indultak el: a kik közügyekkel akartak foglalkozni és visszavonultak tőlük; a kik gyermekeket akartak nemzeni és nem nemzettek; a kik együtt készültek élni a hatalmasokkal és nem mentek el hozzájuk (Diog. L. VI. 29). Boldogok, a kik lemondanak arról, a mit elérhetnének s még boldogabbak azok, a kik lemondanak arról, a mijök van. Krates Diogenes rábeszélésére birtokaiból közlegelőt csinált, pénzét, ha volt, a tengerbe dobta. Demetrios azt meséli róla, hogy pénzét egy bankárnál tette letétbe, hogy ha a fiai «idiotá»-k lesznek, adják nekik vissza, ha filozofusok, oszsza szét a *nép* között (Diog. L. VI. 88).

A cinizmus koldusgunyában járt házról-házra. Megállította a járókelőket, hogy hallgassák meg bölcseségének durva, illetlen, szellemes, maró szavait. S a görög egyszerre vetette eléje megvetését s alamizsnáját. Mi lehet kiáltóbb ellentét, mint ezek a tanítók s ezek a hallgatók? Az élvezetre vágyó, könnyűvérű, laza erkölcsü athéni a Krisztus előtti ötödik és negyedik évszázadban miként tekinthetett e félvad, elszánt, bigott emberekre? Egy időben egymás mellett Platon és a középkori flagellansok, a művészet remekei s a meztelen kéregetők — valóban, ha egyéb hatást nem is értek volna el, föltünést mindenesetre kellett kelteniök. S még e feltünést is nevetve, fölénynyel, sőt csaknem örvendezve türték el; ha szitokban vagy ocsmány beszédben törnek ki, nem harag

* Semmiesetre sem osztozhatunk pl. Zeller véleményében, ki (Phil. d. Gr. II. 1. 269. III. kiad.) azt mondja róluk: alig tudjuk, szellemi erejüket csodáljuk-e inkább, vagy furcsaságaikon mosolyogjunk, becsülésünket keltik-e föl inkább vagy undorodásunkat, vagy szánalmunkat. L. alább.

szól belőlök, hanem csakis a cinizmus. Homeros Thersitese talán kitünő tipusa e *kutyáknak*, Shakespeare Thersitese pedig örökké klasszikus prototipusa.*

E pontig azonban erkölcseik nem sértik sem mai erkölcsi érzésünket, sem azt, a mit minden korok és idők szentnek tartottak. De a cinizmus még tovább megy egyetemes megvetésében s tagadásában. Elveti az életet is magától, ha nem tartja érdemesnek a további küzdelemre. Μετροκλῆς 'ετελεύτα δὴ ὑπὸ γήρως ἑαυτὸν πνίξας öregkorában fölkötötte magát. Menippos ὑπ' ἀθυμίας βρόχῳ τὸν βίον μεταλλάξαι fájdalmában kötéllel vetett véget életének. Krates arra utal végső vigaszul:

> Szerelmed éhség csillapítja vagy idő,
> S ha mindez még nem győzte le — ott a kötél.

Igy ők függetlenek magától az élettől is, függetlenek a viszonyoktól, legfőként pedig embertársaiktól. Mikor Diogenest vásárra vitték, hogy eladják rabszolgaként, azt kérdezték tőle: mihez ért? A parancsoláshoz, volt a felelet. Semmi függő viszony nem lehetett inyökre nékik, kik egész bölcseségüket éppen sajátszerű életmódjukban látták kifejezve. Ezért valamennyien elvetették a házasság intézményét, mely lenyügözi az egyént és rabjává teszi egy örök életre szóló köteléknek. Az egész cinikus iskolából egyedül Kratesről tudjuk, hogy elvette Hipparchiát; de ez is a két filozofus frigye volt, nem a férfié s asszonyé. S mintha ezt is szégyelné a a cinikus, gyermekeit a maga módján házasítja meg, Pasiklest egy cseléddel párosítja, lányait tanítványaihoz adja harminc napi próbaidőre (Diog. Lært. VI. 89 és 93).

A családi életből fogantatik a társadalmi s az állami lét. S ha a családi élet minden erkölcsi javai ἀδιάφορα a bölcseség ez iskolájának, mi várható tőlök e magasabb fokozatain az emberi együttélésnek? A törvények tisztelete? Hisz a törvény akárhányszor szembe helyezkedik a természettel, tűrvén a rabszolgaság természet elleni állapotát,** a zsarnokság csapásait, az éretlen, tudatlan

* A cyprusi Demonax dicséri Thersitest, mint cinikus népbujtogatót Lucianus: De vita Demonactis c. 60.

** A cinikus nemcsak azért ellenzi a rabszolgaságot, mert *ő* az eredeti szószólója az αὐτάρκεια-nak és ἐγκράτεια-nak, hanem mert egyátalán *ő* az első görög gondolkodó, a ki érdekkel viseltetik az emancipáció iránt. A negyedik évszázad előtti bölcselők többé-kevésbbé kedvező helyzetben

nép beleszólását a közügyeibe. Túl az emberi törvényen és opportunus megegyezésen él az erény és a természet törvénye. Túl a kisszerű haza szűk és fojtó keretein föltárul a cinikus előtt a végtelen és korláttalan világ. Hová való vagy? kérdik Diogenest; Κοσμοπολίτης, 'έφη világpolgár vagyok. Krates «fenséges filozofiai stilű» tragédiákat irt, s bennük ily mondásokat:

Nem egy torony, nem egy kunyhó az én hazám,
Egész világnak minden háza, városa
Vár készen engem hívogató otthonul.
(Diog. L. VI. 98. De Hipparchia.)

A tudomány tagadói egyúttal anarchisták is tehát voltaképp, a kik a fennálló állami rendet, polgári viszonyokat, a közigazgatási intézményeket, az üzleti és társas érintkezés minden formáját elvetik, legalább magukra nézve. A tömegnek, mely nem érti az erényt, a balgáknak, a csőcseléknek, a kiskoruaknak szükségük lehet minderre a sok kényelmetlen kötelékre, de a bölcsnek, az erény ismerőjének, a világpolgárnak, egyszóval a cinikusnak tűrhetetlen bilincs mindez. «Legnagyobb csodálkozásunkat keltheti föl az a vakmerőség, melylyel Antisthenes a szabadságharc dicsőségét is megbántotta. A perzsákon való győzelem igazán nagy volna, ha ezek magasan állottak volna belátás és derekasság dolgában. Mert akkor legyőzésük azt bizonyítaná, hogy a görögök s első sorban az athéniek e jelességek tekintetében még magasabban álltak. De e föltevés alaptalan. Hogy a királyuk előtt reszkető, ostorcsapásokkal harcba kergetett tömegek vereséget szenvedtek, ez nem bizonyítja elleneik vitézségét.» Gomperz: Griech. Denker, II. 126.

Nagy kérdés, korántsem dönthető el egyoldalú értesítések vagy előítélet alapján: mint gondolták ők a világpolgárságot.

voltak származásuk, vagyonuk és politikai állásuk révén; semmiesetre nem tudjuk egyikről sem, hogy ne lett volna szabad polgár. Antisthenesszel jut először szóhoz az elnyomott, a korlátolt polgárjogú s a mi a dolgot még élesebbé teszi, oly államban, melyben a polgárjognak megvolt a maga értéke, több, mint a hagyományok hijján levő gyarmatokban vagy vidéki városokban, melyekből a Sokrates előtti bölcselők származtak. De a cinikus még többet akar, mint emancipációt, a korlátok megszüntetését: ő a fogalmak értékének teljes megváltoztatását kivánja, παραχαράττειν τὸ νόμισμα, mint Diogenes mondja. K. Joel, Der echte und der Xenophonische Sokrates II. 1. 571.

Vajjon csakugyan nem értettek-e rajta többet, mint szabadulást a terhektől? vagy általérezték-e az emberi nem egyetemes szolidaritását? ki tudná megitélni a kellő adatok híjján. De belső valószinűség s némely Antisthenesnek és Diogenesnek, sőt Kratesnek és Monimosnak tulajdonított mondás késztet hinnünk, hogy ez emberek előtt már föltárult ama nagyszerű tudat, a legegyetemesebb és legátfogóbb, hogy az ember ember mindenütt s államok, hazák korlátja természet ellenére teszi őket egymás elleneivé.

De ha semmi bizonyítékunk nem volna e magasröptű gondolat cinikus voltáról, meggyőzhetne bennünket vallási fölfogásuk, mely fővonásaiban azonos a legtisztább monotheizmussal. *Minden valódi egyistenimádás egyúttal kozmopolita is*; a hol erős nemzeti érzések folynak be a vallási fölfogás alakulásába, ott mindig veszélyeztetve van az igazi monotheizmus. A történetnek örökké érvényes példái igazolják e tételt. A cinizmus kiirtott minden állami és nemzeti cafrangot, népies áldozatot, hagyományos misztériumot vallásából. Egy az isten és egyként szolgálhatunk neki: az erénynyel. Az áldozat nevetséges, a templom értéktelen, az imádság fölösleges, a jóslás hazugság. S ha a régi néphitből megtartják a mitologia egynémely elemeit, nem tartják meg naiv értelmezésöket, hanem átformálják saját céljaikra, saját fölfogásuk szerint. Hiszen tanítók ők, kiknek a vallás meséi csak anyaga a pedagogiai intelmeknek. Mélyebben nem is hatolnak bele a dolog lényegébe, allegorikus magyarázatokat nem igen keresnek, mint később a stoikusok vagy az alexandriaiak. Hiszen ehhez tudományos vizsgálódás kell vala s ezt már eleve is elvetették.

*

A cinikusok oly korban léptek föl, melynek romlottsága mindnyájunk előtt eléggé ismeretes. Perikles ragyogó kora a művészeteket és tudományokat föllendítette, de az erkölcsöket éppenséggel nem. A mi kevés élő hit maradt még az együgyüekben, azt a szofisták végleg megölték, a Perikles halálát követő kor demagogiája végig gázolt minden becsületen. Elpuhultság, férfiatlanság, bujaság, a lét örömeinek mohó és féktelen élvezése megfertőztette Athén levegőjét.

A cinikusoknak az volt a törekvésük, hogy orvosai legyenek a betegeknek, prédikátorai az igére szorulóknak, élő példaképei a valódi erkölcsöknek. Ez önző korban meg akarták mutatni, mi

a szeretet, maguk is szomjasok lévén a szeretetre. Különösen az orvosokhoz szeretik hasonlítani magukat. Antisthenes azért bánik keserün tanítványaival, mert az orvos is így cselekszik betegeivel. Diogenes az emberi nem megszabadítójának s a szenvedések orvosának nevezi magát.

Úgy látszik, e keresztülkasul beteg, rothadt társadalom maga is szivesen látta ez orvosokat. Nagyon romlott korszakokban sűrűn találkozunk egymás mellett az elernyedt kéjvágy s az önkinzó aszkétaság jelenségeivel, nem is véletlenül, hanem szoros okozati viszonyban. S ezért a cinikusoknak mindig megvolt a közönségük. De nincs mindig kedve az embernek, hogy vétkei lajstromát hallgassa; lakomázó ifjak nem szivesen veszik, ha mulatozásaikba a félig nyírott fejű cinikus vegyül, tolakodó prédikációival, testének szennyességével. Metrokles meséli, hogy bizony Diogenest el is verték egy ily alkalommal. De mi a verés a cinikusnak? Adiaphoron! Fölírja a duhajok nevét egy táblára, s azt magán hordja. «Mert kutya vagyok én, olyan kutya, a kit dicsérnek, de egy se merne velem vadászni jönni azok közül, a kik dicsérnek.»

Nincs rá adatunk, hogy a cinikusok megkérdezték volna, tetszik-e igazságaikat hallgatni vagy nem. Ellenben van rá adatunk, hogy az előlük menekülőt üldözőbe veszik, megfogják, házába bekisérik s nem hagyják békén, míg meg nem hallgatta őket. Egyszer Antisthenes látott egy cifra asszonyt. Elment a házába és azt mondta az urának: Hozd elő a lovaidat és fegyvereidet. Ha t. i. mindez van, akkor hadd cifrálkodjék az asszony, de ha nincs akkor tiltsd meg neki (Diog. L. VI. 10).

Lehetetlen félreösmerni a cinizmusnak e lényeges jegyében a lelki mélységet, elszántságot, akaraterőt. Oly tulajdonságok, melyekre ama kornak szüksége volt, és szüksége minden koroknak. E vándorló apostolok hagyományossá vált tisztséget vállaltak magukra: *hogy elmenvén tanítsanak.* Mi módon, zordon fenségével a zsidó prófétának vagy derült, csipkedő, isteni humorával az attikainak, úgy véljük, nem tartozik a dolog lényegére.

Csak egyet látunk az elmulott évezred roppant távolán keresztül is szinte megdöbbentő világossággal. Egyik oldalon az erkölcsök elhanyatlását, mely a peloponnesosi háború után mind rohamosabban dönti Hellast végső vesztébe — s a másik részen e «kutyák» egyszerűségét, lelki erejét, lemondását. Egyik oldalon a tudományok csodálatos elágazását, megtermékenyedését s mégis

belső ellenmondásait, emésztő kételyeit s az ember boldogítására elégtelen voltát, s a másik részen a tudomány tagadását és Rousseau hatalmas sóvárgását: *Retournons à la nature.*

Maga a cinizmus is azonban megromlott, hitelét vesztette, gyarló emberek fogyatékos szelleme és ostoba túlzása nevetségessé tette az elvet és gyanussá minden hirdetőjét. A legkülönfélébb elemek szegődtek zászlaja alá és undok szemérmetlenségükkel, vásári lármájukkal elrémítettek maguktól minden jobb érzésűt. A kor méreganyaga rajtuk is kitört, csak tán más formában, mint Görögország egyéb fiain.

Azonban maga a gondolat, az eszme sokkal mélyebben gyökeredzik az emberi szívben, hogysem végképp elpusztúlhatott volna. Eljött egy kor, melynek lelkét valamely megnevezhetetlen sóvárgás fogta el s e sejtelmes vágy végig szállott Hellason és Rómán, Palesztinán és Egyiptomon s mindenütt meghódította a sziveket. A jelen kor undorító büneitől elfordulva fölkivánkozott a szív istenéhez, e földről valamely jobb és tisztább világba, a tomboló erkölcstelenségből, a Hades felé való «ittas tántorgásból» a magábaszállás, a megtisztulás, az önsanyargatás útjaira. A puszták megnépesedtek s vad sziklahasadékok, kietlen sivatagok táján erővel teljes igék hirdették a megujhodást, a régi világ hamvaiból új világ megélemedését. Zsidó esszéusok, keresztény apostolok, pogány cinikusok egyazon belső tűz hevénél melegednek.

A császárság első századában a rég elfeledett, megvetett szerzet újra föllép, «minden átmenet nélkül a régi szigorú életfölfogás magaslatára emelkedik és tudatos tendenciával szegül ellene az erkölcsi romlásnak. Oly embereket látunk táborában, kik komoly akarattal, kiméletlen következetességgel, melylyel megvalósítják azt, a mit helyesnek tartanak, becsülésünket nyerik meg, még ha szigorún véve tudományos működésük jelentéktelen is.»* Demetrius és Demonax, nagytekintélyű és kiváló férfiak csatlakoznak az újra föltámadt cinizmushoz és nemcsak a politikai ellenzék szerepére vállalkoznak, hisz itt nagyon csekély sikerre lehetett kilátásuk, hanem a vallás terén is ők az újítások hirdetői, a keresztények segítőtársai, a régi babonák, a formáiban megmerevedett és tartalmától megfosztott görög-római pogányság halálos ellenségei.

* Ed. Norden: Beiträge zur Geschichte der Philosophie 2. Der 28. Brief des Diogenes. Neue Jahrbücher für Philologie. Supplementband 19.

Senki sem merte a római császárokat oly nyiltan és vakmerőn megtámadni, mint e cinikusok, kiknek nem volt félteni való jószáguk s életük igaz cinikus elv szerint sokkal kevesebbet ért az élő és érvényesülő igazságnál.* S még nagyobb hévvel támadták a vallási szertartásokat, a babonákat, az egész kultuszt, szóval a *vallást*, mindezt pedig azért, hogy megmentsék az istenben való *hitet*. Mert atheisták ők soha nem voltak, már Antisthenes is monotheisztikus hitvallást tett, és e kései utódai a legkiválóbb előharcosai voltak a zsidóságnak és kereszténységnek.

Egészen világos ekként a cinizmus jelentősége. A hellén világban képviselte az akaratot szemben az elvont észszel; megalapította a tett filozofiáját és a gyakorlatba vitte bele az ethika elméleteit. Ama határkorszakban, a Kr. u. első és második évszázban pedig, mikor a pogányság lassankint elhalt és a vallást teljességgel pótoló filozofia saját tehetetlenségébe fult: egyedül maradt fönn életreképesen, egy sorban harcolni elszántan a Kelet felől jövő új nagy gondolatokkal együtt. «Már rég nem volt szó peripatetikusokról és platonikusokról, mikor még a cinizmus merev formái éltek a szerzetességben és ekként világtörténeti jelentőségre tettek szert.»**

Üldözték és megvetették őket. Az üldözés elült, a megvetés balga és előitéletes hagyományúl szállott századokról-századokra. A legjobbak is megtévednek itéletükben, ha a cinikusokról van szó. Minő visszásság!

Vajjon azok, kik a kereszt alatt tanulták a lemondást, kik boldogságnak vallják a szegénységet, kik hadat üzennek a farizeusok és szadduceusok gazságainak, nem a cinikusok tanítványai? A kik meghalnak a cirkuszokban hitükért s elvetik az életet, ha nem találják meg benne az igaz erkölcs javait, nem hozzájuk jártak iskolába? S a mesterek és tanítványok, buzgalomban és szeretetben egymást fölülmúlók, kik megállítják az utca népét s virágzó városokhoz intézik prófétai intelmeiket, nem az ő táborukból kerültek ki?

Az új kor mesterei a cinikusok! És ha mi ma pusztán azért

* Vespasianus császár megizente Demetriusnak, a ki hevesen kikelt ellene, hogy hiába várja tőle a mártiromságot; egy ugató kutyát ugymond, nem ütök agyon (Dio C. 66. 13.).

** Norden i. m. 393. l.

megvetéssel sujtanók őket, mivelhogy az akkori görög-római világnak visszatetszők voltak, hisz akkor ugyanúgy kellene elbánnunk azokkal is, kiket első szentjei közé sorol az egyház és legdicsőbb vértanúi sorába iktatott a kereszténységnek, vagyis az emberi erkölcsnek, mívelődésnek, tökéletesedésnek története.*

* Még egyáltalában nem veszik kellőkép figyelembe, hogy időszámításunk első évszázadaiban ama határvonalak, melyek a görög és különösen a cinikus filozofiát a kereszténység eszméitől elválasztják, éppen nem eléggé élesek, hanem nagy darab közös talajon tovább burjánzottak a régi gondolatok és fölcsiráztak az újak. Norden i. m. 404. l.

I. KÖNYV.

A RÉGI CINIKUSOK.

I. FEJEZET.

ANTISTHENES.

Geschrieben steht: «Im Anfang ward das *Wort!*»
Hier stock ich schon! Wer hilft mir weiter fort?
Ich kann das *Wort* so hoch unmöglich schätzen,
Ich muss es anders übersetzen,
Wenn ich vom Geiste recht erleuchtet bin.
Geschrieben steht: «Im Anfang war der *Sinn.*»
Bedenke wohl die erste Zeile,
Dass deine Feder sich nicht übereile!
Ist es der *Sinn*, der Alles wirkt und schafft?
Es sollte stehn: «Im Anfang war die *Kraft!*»
Doch, auch indem ich Dieses niederschreibe,
Schon warnt mich was, dass ich dabei nicht bleibe.
Mir hilft der Geist! Auf einmal seh ich Rath
Und schreibe getrost: «Im Anfang war die *That!*»

Goethe: Faust I.

Sokrates közvetlen környezetében nőtt nagyra az a férfiú, ki a görög gondolkodás egész irányát jó részben megváltoztatta és az elvont elmélkedések köréből a gyakorlati, tettekben érvényesülő, földi létbe szólította. *Antisthenes* nemcsak a cinikus iskola megalapítója, hanem a gyakorlati ethikáé is, nem az utcák kóbor ebe, hanem komoly filozofus és iró. «Antisthenes épp oly kevéssé élt hordóban, mint Diogenes, nem hordott koldusgunyát, nem fetrengett nyáron az izzó homokban s nem ölelt át télen hideg szobrokat: Antisthenes komoly, termékeny író, nem utcai bohóc, ki a tömeget mulattatja. Csak meg kell nézni szomorú, elborúlt arcát, melyet a Vatikánban levő képe mutat: ez nem a szemérmetlen komikus, sőt látszik rajta a rajongás a misztikus és nagy dolgokért, az isteni ősidőkért, jó királyokért és erős hősökért s ha komikus, inkább a Don Quixote-nak, mint Abraham a Santa Claranak értelmében.*

E valóban beszédes kép elárulja a bölcs jellemét és jobban föltárja gondolatainak misztikus és erkölcseinek aszkéta világát,

* Der echte und der Xenophontische Sokrates von Dr. Karl Joel II. 1. p. 11.

mint sok félig sem hiteles tanulmány. A cinikusok végzete első sorban az iskola fejét éri. Annyi mesés, valótlan, túlzó anekdotát fűztek magához a cinizmushoz és első sorban megalapítójához, hogy a kritika hihetetlenül nehéz föladatokkal kénytelen megbirkózni, ha a valót el akarja a hazugságtól választani.

*

Antisthenes jelentősége jóval nagyobb és mélyebb, mint egyéb iskolaalapítóké. Születésének körülményei, atyai és anyai vére arra tették hivatottá, hogy magában egyesítse annak a két fajnak sajátságait, melyek örök ellentétben éltek, a dórét s ionét s ez ellentétekkel megölték a görög nép politikai önállóságát. A λόγος, a tiszta ész, mely az ion fajt a világ első költő és gondolkodó népévé tette és az ἔργον, a cselekvés élő és lebirhatatlan vágya, mely a spártaiban buzogott, egybevegyűlt Antisthenesben. Atyja athéni volt, anyja trák származású.*

Az Észak már nem egy jeles férfiúval ajándékozta meg Hellast ez időben s még inkább a későbbi korokban. Szűz ereje kulturátlanul, de észben, erkölcsben romlatlanúl szülte a nagy elméket, hadverőket, tudósokat, művészeket. Abdera, Thasos, Stagira és Pella küldték nagy szülötteiket a már-már kimerülő görögség újjáalakítására és Thukydides is félig-meddig trák volt, mint Antisthenes.

Trák vére nem tagadta meg magát sem szavaiban, sam tetteiben, sem egész élete folyásában. A nyolcvannegyedik Olympias első éve körül (444 Kr. e.) született; kora ifjúságában részt vett a tanagrai csatában s oly vitézül harcolt, hogy Sokrates szerint két athéni ember gyermeke, tehát telivér athéni soha ilyen vitéz nem lesz, nem is volt. (Diog. L. VI. 11. οὐκ ἂν ἐκ δυοῖν Ἀθηναίοιν οὕτω γεγόνοι γενναῖος).

Miután hazája iránti kötelességének a harctéren vitézül tett eleget, tanulmányaihoz fogott, Gorgiast, a nagy szofistát és Sokratest hallgatta. Gorgias pompázó, díszes stílusa erős befolyással volt rá, e hatás következménye a rhetorikus stíl párbeszédeiben

* Diog. L. VI. 1. ἐδόκει γὰρ εἶναι Θρᾴττης μητρός. Plutarchos téved, mikor azt állítja, hogy phryg eredetű és Diog. Laert. (u. o.) nem is ilyen értelemben idézi Antisthenes mondását, hogy mikor szemére vetették anyja barbár származását, ő azt felelte, hogy az istenek anyja (Kybele) is phryg eredetű.

(ὅθεν τὸ ῥητορικὸν εἶδος ἐν τοῖς διαλόγοις Diog. L. VI. 1.) De nemcsak Gorgias volt mestere, hanem egyéb szofisták is; együtt élt, társalkodott velük, ismerte Kalliast, Prodikost, Hippiast, sőt valószínűleg Protagorast is. Kellőleg fölszerelve a szofisták elméleti ismereteivel és a szónoklás mesterségének fogásaival, tanítói módjára ő is iskolát alapított és sikeresen tanított; nem ugyan pénzért, hanem ajándékok fejében (Diog. L. VI. 9.).* Már meglett férfi volt, mikor Sokratesszel megismerkedett. Az athéni bölcs oly varázslatos hatalmat gyakorolt rá, hogy Antisthenes föloszlatta iskoláját s a tanítványait is mind Sokrateshez utalta. «Eredjetek, mondá, és keressetek mestert, én már megtaláltam a magamét.» (Hieronymus contra Iovin. II. 14.).

Most hát a türelmetlen természetű, vegyes vérű fél-athéni örök időkre ahhoz szegődött, ki attikai volt minden csöpp vérével, agyának minden sejtjével, minden gondolatával, minden érzésével. Mert kitünően eltalálja az igazságot K. Joël (elébb i. m. Bevezetés 1.), mikor azt mondja: «Soha nem élt gondolkodó, soha nem élt nagy ember, a ki annyira teljesen és tökéletesen honának talajában gyökeredzett, mint Sokrates. Keletet elvághatták volna a Nyugattól, Athént vesztegzár alá tehették volna évtizedekre Hellas ellenében; államférfiak, bölcselők, művészek és kézművesek kimondhatatlanúl sokat vesztettek volna tapasztalásban, hatáskörben, szellemi és testi táplálékban, egészen átalakultak volna: de Sokrates Sokrates marad. Sokrates nem akarta elhagyni Athént, sem életében, sem halálában. Élete az athéni kispolgáré, tanításának helye a nyilvános Athén mindenfelé, anyaga az athéni ember cselekvése, példái az athéni τέχναι, formája az eristikus Athén vitázó módja. Sokrates megértéséhez nincs szükség a bölcselkedésre, melynek multjától oly idegen, de nem lehetünk meg az attikai kultura nélkül.»

Sokrates attikai nyugalma, derültsége, bölcsesége, elmélkedő kedve tisztán klasszikus jelenség, a legelvontabb hellénség zavar-

* Hans von *Arnim* Isokrates szofista beszédére hivatkozva határozottan állítja, hogy pénzért tanított és pedig 3—4 mináért tartott egy teljes kurzust. De ez esetben szivesebben hiszünk Diogenes adatának, mert a pénzért tanítás a legerősebb ellentétben volna Antisthenes elveivel. Arnimot az a föltevés vezérli, hogy Antisthenes *szofista*, azaz: az ifjuság hivatásszerű tanítója és nevelője volt (Leben und Werke des Dio von Prusa. Berlin 1898. 35—37. l.)

talan, vegyületlen kifejezése. De ez az attikai szellem politikailag bukófélben volt már akkor, mikor Sokrates a méregpoharat kiitta. A dórok mindjobban előre nyomultak, diadalmas útjokban letiporva a gyengéd, költőibb ion-attikai szellem hajtásait. Győzelmük érezhető a szellemélet minden terén s első sorban a legszellemibb tudományon, a nemzetek életének legérzékenyebb légsúlymérőjén: a filozofián. És Antisthenes, a trák anya szülöttje volt az, ki ez új szellemet belevitte a görög gondolkodásba. E szellem romboló hatalma ellenséges indulattal tör minden elvont eszmélkedésre, minden elméleti tudományra, minden abszolut ideára.* Viszont alkotó törekvése a tiszta gondolkodás helyébe emeli az akaratot, a tevékenységet, a tettekkel való hatást, a cselekedetekben mutatkozó *erényt*. Alkotás után való szomjú vágyát nem elégíthette ki alacsony születése okán, alárendelt állásában; de teljesen átengedhette magát a nagy alkotók csodálatának és oszlopot emelt lelkében a tettek, a fáradalmak a munka mitikus hősének, Heraklesnek.**

Mialatt azonban érezte a tettek után való leküzdhetetlen vágyat, a henye gondolatba elmerülés értéktelenségét, egyúttal önmagával is harcot kellett vívnia, saját törekvéseinek is gátat vetnie, reményeiről lemondania. És a lemondás egyik fő elve lett életének. *Lemondás és önmegtartóztatás.* Sokrates is híve az önmegtartóztatásnak, de csak hivatása iránti szeretetből, nem öncélból; a cinikus bölcsnél azonban ez az erény lett minden egyéb erény kezdete és végcélja, emeltyűje és betetőzése egyben. Antisthenes tehát Sokratesből indult ki és egyenes úton haladva, kitérés, alkuvás nélkül jutván előbbre, mégis roppantúl eltávolodott tőle. Semmi sem mutatja jobban a nagy távolságot a mester és tanítvány között, mint Antisthenes fölfogása az élet javairól és Aristipposé, ki elvégre szintén Sokrates közvetlen környezetéhez tartozott.

A filozofiának új irányba tereléséhez egy jelentékeny, nagy-

* L. a Bevezetést.

** E hős fáradalmakkal és küzdelmekkel teljes élete, a szörnyetegeken kivívott diadala, amely szörnyeket szellemes allegoriákban az erényes emberi élet ellenségeivel, mindennemű bűnökkel és kéjekkel azonosították, ezek voltak a cinikus fejtegetések kedvelt témái, melyekhez az iskolaalapító Antisthenes «Herakles» című párbeszédében adott mintát. Gomperz II. 123.

hatású társ szegődik hozzá, szintén Sokrates legbizalmasabb köréből: *Xenophon.* Bámulatos, hogy ez az előkelő ifjú, a tüzes vadász és vitéz hadvezér, az οἰκόνομος és ἱππεύς, a gazda és vadász, miként lőn részesévé Antisthenes munkájának. Athéni származású, tisztavérű volt, de nyugtalan lelkét nem elégítette ki a korabeli Athén; kevéssé foglalkoztatta agyát az elmélkedés, szivét a kis haza ügye. Elvágyott, kalandok és tettek után, s miután messze földön dicsőséget szerzett, dórok élén dór ügyben harcolt, visszahuzódott birtokára és a föld művelésével, erős testi munkával elégítette ki cselekvésre való vágyát. Csak akkor fordult szülővárosának hagyományos foglalkozása, az irás és bölcselkedés felé, mikor az agg reszkető keze nem birta többé az ásót, kapát, eke szarvát; s mikor eltörődött teste nem állotta a lovaglást, akkor ült asztalához, hogy megirja gazdag tapasztalatainak, személyes emlékezéseinek történetét.

Irásaiban őt is, még több joggal, mint Antisthenest, a cselekvés gyakorlati érzéke vezeti, mestere kézen fogja, hatalmába keríti, saját gondolatait ráerőszakolja és Xenophonból is, a hadvezérből és arisztokratából cinikust csinál. Ők ketten döntik meg Hellasban a tiszta ész uralmát. De míg Xenophon gyakorlati érzékkel, erős energiával a római jellem diadalának előhirnöke,* addig Antisthenes lemondásával, erényimádatával, a jobb világ után való sóvárgásával a görögség bukását hirdeti és fölkelti sejtelmét a Keleten támadó, még csiráiban rejtező új kornak, a megváltásnak, a világ átalakulásának.

*

Antisthenes nemcsak az erényről vallott elveivel, hanem személyes érzelmeivel is Sokrates leghívebb tanítványának tarthatta magát. Nagyven stadiont gyalogolt naponta a Piraeusból Athénig, hogy mesterét láthassa. És egyedüli vagyonának ama lelki javakat tartotta, melyeket a Sokratesszel való társalgásból merített (Xen. Symp. IV. 34). Szeretete oly nagy volt, hogy Sokrates kérdésére: vajjon ő-e az egyedüli, a ki éppenséggel senkit sem szeret, bizvást felelhette: a halhatatlan istenekre, téged igen szeretlek (Xen. Symp. VIII. 4.)

És e szeretet bizonyára nem a nagy bölcselőnek vagy az élesnyelvű vitázónak szólt; hogy mit jelent Sokrates egyénisége a gö-

* K. Joel i. m. 14.

rög gondolkodók sorában, annak fölfogására Antisthenes aligha volt képes; * hiszen magunk is, annyi évezred távolsága, annyi megbizható és megbirált tanuság mérlegelése után ingadozunk a nagy ember megitélésében. Egyedül csak a *cinikus* Sokrates volt rá ellenállhatatlan varázszsal, az önmegtartóztató és mértékletes, az egyszerű és szegény, ki életével példázta tanításait s nemcsak szavakba, hanem tettekbe foglalva is tanította, *mi az erény*. Tanította életében és halálával. Antisthenes pedig, a cinikus bölcs, ott állott barátja és mestere mellett utolsó órájáig, nem hagyta el, hanem viselkedéséből erőt és ihletet meritett arra az erényre, melynek gyakorlásában ő és iskolája a legnagyobb: az élet javairól való lemondásra.

De Antisthenesben nemcsak a szeretet élt tanítója, hanem a gyűlölet is Sokrates gyilkosai ellen. Ő volt az, ki Anytost számkivetésbe küldötte és Meletost — mint Diogenes L. beszéli — megölette (VI. 9—10.).** Hosszú elbeszélések szólnak arról, mint követte a végzet bosszúja Anytost később is, s hogy végre megkövezve, idegen ország fiaitól halálba üldözve adta ki lelkét.

A mester halála után Antisthenes a Kynosarges nevű gimnáziumban iskolát alapított, melyet Herakles tiszteletére szenteltek föl s mely valószinüleg nevet adott e felekezetnek. Maga a cinikus név Aristotelesnél szerepel először, bár ő több helyen még csak Antistheusoknak nevezi őket (igy Metaphys. VII. 3. 1043B). A tanítványok, maga a sinopei Diogenes is, az alapítótól messze elkalandoztak és lényeges jegyévé, fő alkotó elemévé tették a cinikus filozofiának azt, a mi Antisthenesnél még egyelőre a többivel egyenlő rangú vonás volt: a lemondást és szegénységet. Egyébként a cinikusok feje őszinte rajongást csak egy ember: Sokrates iránt érzett, minden mással szemben zord, haragos és türelmetlen. Nem volt meg benne sem mesterének elbűvölő varázsa, sem tanítvá-

* Platon a Sophistesben Antisthenesre vonatkozólag mondja (251. 13.): Ἐντυγχάνεις, ὦ Θεαίτητε, ὡς ἐγῷμαι, πολλάκις τὰ τοιαῦτα ἐσπουδακόσιν; ἐνίοτε πρεσβυτέροις ἀνθρώποις, καὶ ὑπὸ πενίας τῆς περὶ φρόνησιν κτήσεως τὰ τοιαῦτα τεθαυμακόσι, καὶ δή τι καὶ πάνσοφον οἰομένοις τοῦτ' αὐτὸ ἀνευρηκέναι.

** Ő maga eszközölte ki, hogy Anytos számkivetésbe küldessék és Meletos halálra itéltessék. Mikor ugyanis pontusi ifjakkal találkozott, kik Sokrates dicsőségétől vonzva jöttek, Anytoshoz vezette őket, azt mondván, hogy ez jobb erkölcsű, mint Sokrates; ezen aztán a körülállók fölboszszankodtak és számkivetésbe űzték (Anytost).

nyának Diogenesnek csípős, éles szelleme és fölséges humora, mely emennek mindig biztosította a nagy hallgatóságot és a hallgatóság hangos tetszését. Sőt éppen ellenkezőleg, akárhány anekdota maradt ránk, melyek az öreg tanítót zordnak, sőt embergyűlölőnek tüntetik föl.* Úgyszólván bottal üldözte el magától tanítványait, mint Diogenesszel is tette. Lelkének e zordonsága merőben ellentétes az athéni ember derültségével, állandó vidámságával, különösen Sokrates megrendíthetetlen, isteni vidámságával és εἰρώνεια-jával. De ő nem is ebben tekintette mesterének a nagy athénit; ez soha sem tanította e világ minden anyagi és szellemi értékeinek tökéletes megvetését; s maga szegény bár és mezitlábas, mesterség és vagyon nélküli, nagy szeretettel kereste föl a gazdagokat és kézműveseket, a társaságokat és lakomákat. Meleg szíve nem ismerte azt a rideg megvetést, melylyel a kemény Antisthenes tekintett le az élet áradatjában nyüzsgő, mozgó, harcoló, küzködő embertársaira.

A cinikus nem hatolt be Sokrates belsejébe; a vad trák anya magzatja sohasem értette meg teljesen Athén szellemének legtisztább, legelvontabb ez alkotását. Neki megtetszett Sokrates durva öltözete, mezitlen lába, szűkös szegénysége és paradoxon formájába öltöztetett elve, hogy az a leggazdagabb, a kinek semmire sincs szüksége. És ez a ruha, a külső és belső, vált Antisthenes iskolájának jelvényévé. Későbben még durvább lett és még hiányosabb: szőrcsuha és koldustarisznya, kampós bot és kötélöv lett a formája, majd a tonzura járult hozzá és a cilicium — az első szerzetesek ékességei.

Ez a ridegség és zordonság, melyet a humor nem enyhít és a szív belső melege nem derít föl, jellemzi egészben Antisthenest. És csodálatos, hogy amiképpen ő Sokratesből ezt a külső, esetleges vonást sajátította el, úgy tanítványai is tőle első sorban ezt tanulták meg és tették főelvükké. Csakhogy a mi nála szegénység, az náluk már koldulás, a mi nála nyers lepletlenség, náluk kérkedő szemérmetlenség lett és viszont a mi belőle hiányzott, az teljes mértékben megvolt ezeknél, főleg Diogenesnél: a humor és a szellem.

Antisthenes elkeseredett ember volt, harag és bosszú hány-

* Kérdezték, miért van olyan kevés hallgatója. «Mert parasztbottal verem ki őket». Diog. L. VI. 4.

torgatták indulatos lelkét. Epés dühvel fakadt ki az athéniek ellen, kik gabonájukat megtisztítják a konkolytól, de városukat a gazemberektől nem; a hadseregből kidobják a fegyverviselésre képteleneket, de az állam kormányzásában megtűrik a gonoszokat; ajánlotta polgártársainak, hogy népszavazat útján válaszszák meg a szamarakat lovaknak, ha már egyszer ostoba tökfilkókat ugyanezen úton hadvezéreknek kiáltottak ki. A népszavazat az ő szemében minden emberi méltóság lealázása, a népuralom pedig saját hónának végső veszte. A kik népszerűségre törekedtek, azokat kérlelhetetlen gúnynyal üldözte, nem véve ki magát Periklest sem. Legerősebben azonban Alkibiadesre támadt és valóban nehéz is elképzelnünk drasztikusabb ellentétet, mint a trák rabszolgáló fiát s az előkelő athéni patricius gyermeket; amaz merő keserűség és nehézkesség, ez könnyelműség és báj; amaz rideg erénysprédikátor, ez szeretetreméltó bűnös; amaz szegénység és lemondás, ez csillogó pompa és kéjvadászat. Ez ellentét annyira izgatta a cinikust, hogy külön könyvet írt Alkibiadesről.

Csakis természeti ösztöne, nem pedig valamely theologiai meggyőződése vezette őt abban is, hogy tagadta az istenek létét, kárhozatosnak tartotta az áldozást, megvetette a papokat és gúnyolódott a misztériumokon. A tagadás szelleme egészen egyoldalún és csodálatos erővel ki volt benne fejlődve s ez a szellem teszi az ő saját bölcselkedését s az egész cinizmusét oly negativvé, rombolóvá, minden valódi alkotás ellenségévé.

Gúnyos anekdoták maradtak fönn róla, melyek azt tanúsítják, hogy rátámadt Kybele papjaira, az orphikus misztériumokra és Aphroditére, a jámbor és tisztességes asszonyok megrontójára. De istentelenségét komoly könyvben is tanította, Fizikájában, melyben Cicero (de natura deorum I. 13.) azt olvasta, hogy a néphit istenei sokan vannak, de egy a természetes és igaz isten.

Antisthenest nehéz természete sok vitába, sőt komoly ellenségeskedésbe sodorta. Hogy Aristippos, Sokratesnél tanuló társa, fölkeltette haragját és megvetését hedonisztikus életfölfogásával, az természetes; vele nagy polémiái voltak, valósággal tipikussá vált civódásuk és a későbbi rhetorok föl is használták e két iskolatárs furcsa viszonyát arra, hogy fiktiv leveleket költsenek, melyekben tüzesen vitáznak. Platont is megtámadta Sathon című pamfletjében, melyből azonban nem maradt ránk töredék. Annál mélyebb volt a barátság közte és Xenophon közt; rokonlelkek

voltak ezek a rang és születés minden nagy külömbségei dacára és a dilettans iróra döntő befolyással volt a cinikusnak határozott, erélyes szelleme.

Soha Antisthenest család, asszony nem nyűgözte le. Szeretet nem lakott kemény szivében s érzékei nem tántorították el a lemondástól, a szegénység, önsanyargatás fogadalmától. Késő vénségben halt el,* közel a nyolcvan év küszöbéhez. Nehéz fájdalmak gyötörték s egyetlen tanítványa, Diogenes, ki vergődéseit részvevő szemmel nézte, kardot adott neki, hogy ölje meg magát. Antisthenes azonban megemlékezett mesterének tanításáról, ki ellenezte és megbélyegezte az öngyilkosságot, és ajkát összeszorítva némán tűrt. A halál könyörületesebb volt hozzá, mint ő maga: megváltotta kinjaitól.

*

Antisthenes jelleme, egyénisége magában is egyike a legérdekesebbeknek, melyek az emberiség történetében elénk akadtak. Ha rómainak születik és sorsa a köztársaság utolsó századába helyezi, Cato lesz vala belőle, szigorú, rideg, erkölcsös és elveiért halni kész. Ha forradalmi idők szülöttje, ennyi fanatizmussal, puritánsággal, elszántsággal Cromwell vagy talán Robespierre szerepét tölti be.

De az ő sorsa más volt: egy hanyatló hatalmú, sülyedő erkölcsü városba helyezteték, melyben nem volt szava, tekintélye, mivelhogy nem volt nemes és épvérű. «Erős akarata érvényesülésért küzdött, s ezt a gondolkodás nem adhatta meg. Hol mutassa meg hát erejét a bölcs? A rabszolga fia még oly lelkesedve tárhatta ki karjait, birodalmat el nem foglalhatott, hősi tetteket végbe nem vihetett. Gondolkodása csak arra volt elég erős, hogy életakaratát kifelé meggyöngítse és belsejére szorítsa, de arra nem, hogy önmagából eszméket hozzon világra, mint Platon. S mivelhogy eszmények alkotására szelleme, megvalósítására fizikai ereje nem volt, nem maradt egyéb hátra, mint az adott ideálok utáni vágy és buzgólkodás. Így csüggött a bölcs Sokratesen, az okos Odysseuson, de épp úgy rajongott a tett hőseiért, a világhódító Heraklesért és Kyrosért.»**

A nagy disharmoniák együtt születtek vele és végigkisérték

* Chappuis: Antisthène 178: 365-ben Kr. e.
** Joel i. m. II. 1. 6.

egész életén. Ezek áldozatát látjuk az ifjuban, ki hiába vágyódván nagy tettekre, a nagy szavak mestereihez, a szofistákhoz szegődik. Ezek hajszolják életének további, látszatra nyugodt, belsejében pedig forrongó folyásában. Attikai ész és dór akarat, zord erény és még zordabb szenvedélyek, heves tettrevágyás és folytonos szófecsérlés küzködtek benne és Herakleitos nem erről a háborúról gondolta, hogy «mindenek atyja»; mert ez a háború épp oly emésztő, romboló az egyes életében, mint a polgárháborúk a népek történetében. Ez ellentétek azonban a külömben szófukar és rideg embernek, ki mennél kevesebb tanítványt tűrt meg maga mellett, tollat adtak kezébe és nevezetes munkák hosszú sorát diktálták. Jobban szeretett írni, mint beszélni. Töredékei nem maradtak nagy számmal, de a róla szóló tudósítások egyetértenek abban, hogy nagyszámú műveket írt. S a miben cinikus tanítványaitól főleg külömbözik, nemcsak ethikai, hanem rhetorikai, grammatikai, sőt természettudományi kérdések is foglalkodtatták. Természetes, hogy mindezek saját, többnyire negativ fölfogásában jelentek meg, de legalább még egyelőre őt érdekelték.

Munkáinak stilje mintaszerű s a régiek egyértelmű csodálatának tárgya. Még Aristoteles is magasztalja rhetorikájában s több helyen idézi egyébkor is bölcs és tartalmas mondásait (Arist. Rhet. III. 4. 1407 Bekker kiad. és Polit. III. 13. 1284). Más későbbi írók mindig egy sorban említik Platonnal, Xenophonnal, Aischinesszel. A chiosi Theopompos annyira ragadtatta magát Antisthenes csodálatában, hogy ráfogta Platonra, hogy meglopta Antisthenest.

A szofistáktól kétségtelenül sokat tanult, de gondolatainak gyökeres kifejezésére, eleven megérzékítésére magában nagy és eredeti tehetség volt. Meglévő és hiteles töredékeinek stilusa az igazi gondolkodóé, ki világos, a nélkül, hogy triviális volna, elmés minden erőtetettség nélkül és gondos, de írói gondosságának nyomai, nehézkesség vagy keresettség meg nem látszanak rajta.

Két kis szofista iskolásbeszéd maradt fönn neve alatt, de ezekről már kétségtelenül kiderült, hogy hamisítványok, melyek legkevésbbé sem méltók nevére. Aristipposszal való levelezése hasonlóképp hamisítvány abból a fajtából, melyhez a Herakleitos-, Krates-, Euripides-, Sokrates-féle levelek tartoznak.*

* Socratis et Socraticorum epistulæ p. 16. és kk, Orelli kiad. Hercher: Epistolographi. A függelékben közlök szemelvényeket e levelekből.

A szofista beszédek címe Αἴας és Ὀδυσσεύς; egyéb rhetorikai művei περὶ λέξεως ἢ περὶ χαρακτήρων, a stilusról, Ὀρέστου ἀπολογία, Ἰσογραφία ἢ Λυσίας καὶ Ἰσοκράτης és πρὸς τὸν Ἰσοκράτους Ἀμάρτυρον; dialektikus iratai közül legfontosabb volt az Ἀλήθεια, mert ez foglalta magába filozofiai nézeteit. Itt hirdette azt, hogy egy dologról mindig csak egyet lehet mondani, vagyis csak a fogalomhoz tartozó szót; a miből azt következtette, hogy az ellenmondás nem lehetséges (egy azon dologról nem lehet kétféleképp beszélni) és a téves beszéd ki van zárva (Aristot. Metaph. V. 29. 1024). Itt tanította azt is, hogy a definició, a logikai meghatározás csak összetett dolgoknál lehetséges, mert az egyszerű fogalmakat nem lehet definiálni.* Maga Aristoteles is elösmeri némi jogosultságát ennek a szkepszisnek, midőn Metafizikájában (VII. 3. 1043) így szól: Van valami helyes abban a nézetben, melyet Antisthenes és a többiek vallottak, a kik szintén tudatlan létükre kételkedtek, hogy nem lehet semmit úgy meghatározni, hogy a dolog lényegét világítanók meg. Mert a meghatározás csak a dolog hosszabb magyarázata; legföljebb annyit érhetünk el, hogy a milyenségét világítjuk meg; mint pl. az ezüstről nem mondhatjuk hogy mi, csak azt, hogy olyan, mint (οἷον) az ón. És végre itt mondta ki merész szavát is a logika teljes meddőségéről (Epiktet. Dissert. I. 17. 10).

Dialektikai irásai közé tartozik a *Sathon*, melyet Platon ellen intézett «vakmerő és gyűlöletes hangon», mint Athenaios mondja (V. 220 D). A viszályt köztük, Sokrates két leghívebb és legjelentékenyebb tanítványa közt Antisthenes logikai elmélete idézte föl az ellenmondás lehetetlen voltáról. De a cinikus, igazi praktikus létére, ellensége volt egyáltalán minden abstrakciónak s azért gúnyosan jegyezte meg: βλέπω μὲν ἄνθρωπον καὶ ἵππον δὲ ὁμοίως, ἱππότητα οὐ βλέπω δέ, οὐδ' ἀνθρωπότητά τε (embert is látok, lovat is látok; emberséget, lóságot nem látok).** És nem akarta megérteni az eleaták elvét sem a mozgás és változás lehetetlenségéről s azért mikor Zenon védte tanítómesterét (Parmenidest), a ki azt mondta, hogy a létező mozdulatlan és a létező mozdulatlanságát

* Ez azt jelenti, hogy az itélet is lehetetlen, mert az itélet már két fogalom összekötése és Ant. legföljebb ilynemű itéletet enged meg: az ember ember. Összetett dolgoknál nem ellenzi a diviziót, de ezt tartja egyedül lehetségesnek. Zeller, Philos. d. Gr.[3] II. 252.

** Tzetzes: Chiliad. VII. 606.

öt bizonyítékkal támogatta, a cinikus nem tudott mit felelni s azért fölkelt és föl-alá járkált; gondolta, a szóba foglalt ellenvetésnél többet ér a tettel való bizonyítás.* E némű irásaiban fejtegette azt az elvét is, hogy mivel a definició lehetetlen s minden dolgot csak a maga nevén lehet megnevezni, ennélfogva az *elnevezés* rendkívül fontos (περὶ παιδείας ἢ ὀνομάτων, a hol azt bizonyítja, hogy az egész nevelés abban áll, hogy a növendék tanulja meg a dolgok helyes nevét).

Hat fizikai munkájából, melyek az állatok természetéről, a halálról, az élet és halál rokonságáról, az Alvilágról szólnak, mindössze két töredék maradt s ezekből bajos megitélni azt a különben fontos kérdést: minők voltak fizikai, metafizikai és theoszofiai meggyőződései, nézetei.**

Természetes és eddigi fejtegetéseink során önként érthetővé vált, hogy Antisthenes nagysága korántsem fizikai vagy dialektikai irásaiban határozódik, hanem egyedül ethikai műveiben. Közülök legnevezetesebbek azok, melyek Heraklesnek, a cinikusok patronusának és mintaképének, és Kyrosnak, Antisthenes és Xenophon közös ideáljának vannak szentelve. A Heraklesről szóló könyv három címmel maradt meg. Ἡρακλῆς ὁ μείζων ἢ περὶ ἰσχύος, Ἡρακλῆς ἢ περὶ φρονήσεως ἢ ἰσχύος és Ἡρακλῆς ἢ Μίδας; valószínű azonban, hogy itt nem három különálló munkáról van szó, hanem egyazon műről, melynek a grammatikusok háromféle címet adtak.***

A *Herakles*-ből megmaradt hét töredék közül hármat Diogenes Laert. tartott fenn, egyet-egyet Xenophon, Plutarchos, Eratosthenes és Proklos.

E töredékek a következők:

1. Szerintök (a cinikusok szerint) a cél a tisztes élet, mint Antisthenes mondja Herakleseében (D. L. VI. 104).

2. Továbbá szerintök az erényt meg lehet tanulni, mint An-

* L. a Bevezetést.

** Antisthenes az istenről, a világ kormányzójáról im ezt hirdeti (βοᾷ): Képről meg nem ösmerhető, szemmel nem látható, senkihez nem hasonlatos. Ezért is senki őt képről meg nem ösmerheti (Theodoretus Græc. Affect. Curat. Disp. I. vol. VIII. p. 713). A másik: Ezért mondja Antisthenes, hogy a lélek hasonló alakú a testhez, mely körülzárja (Schol. Venet. ad Iliad. lib. XXIII. 65).

*** Mullach Fragmenta philos. Gr. II. 271.

tisthenes mondja Heraklesében, és nem lehet elveszíteni. A bölcs szeretetreméltó s nincs kitéve a tévedéseknek; a magához hasonlónak barátja és nem bíz semmit a vaksorsra. A mi pedig az erény és bűnök közt van, azt közönyösnek (ἀδιάφορα) mondják (U. i. VI. 105).

3. Bölcs embernek semmi sem idegen, semmi sem megoldhatatlan. A jó ember a legnagyobb mértékben érdemes a szeretetre. Minden becsületes ember barátom. Lelkes és igazságos szövetségeseket keressünk a háborúban. A vitézség oly fegyver, melyet nem lehet elragadni; többet ér néhány vitéz ember élén harcolni sok gyáva ellen, mint sok gyávával néhány vitéz ellen. Ellenfeleinket jól megfigyeljük, mert azok érzik meg legelőször fogyatkozásainkat. Igaz embert tarts többre a rokonoknál. Férfi és asszony erénye ugyanaz. Szép a mi jó; a mi rossz, az rút. Idegenkedjél minden aljastól (U. i. VI. 12).

4. A legjobb lett volna ennek a syrakusaeinek, ha városszerte megmutatja az ő táncosnéját (a ki kardok közt táncolt), s azt mondja, hogy ha az athéniek megfizetik, akkor ő meg fogja csinálni, hogy minden athéni bátran szálljon szembe az ellenség dárdáival (Xenophon Sympos. II. 12—13).

5. Annyira állhatatos és következetes volt e némű dolgokban, figyelemben tartván az Antisthenes-féle Herakles intelmét, hogy a gyermekek ne hálálkodjanak annak, a ki dicséri őket. Ennek pedig egyéb értelme nincs, minthogy merő szerénységből viszont ők is a dicsérőknek ne hizelegjenek (Plutarchos de vitioso pudore cap. 18. vol. X. 183. Hutten kiad.).

6. Úgy látszik, ez az a Cheiron, ki a Pelios hegyen lakott, igazságosabb volt mindeneknél s tanítómesterük Asklepiosnak és Achillesnek. Ehhez jött a hagyomány szerint Herakles tudományra szomjasan, vele társalkodott barlangjában és tisztelte Atlast. Csak ezt az egy kentaurt nem ölte meg, hanem hallgatta őt, mint a sokratikus Antisthenes mondja Heraklesében (Eratosthenes Katasterism. cap. 40. p. 30. ed. Schaubach).

7. Antisthenesnél mondja Herakles valamely ifjúról, a ki Cheironnál nevelkedett: nagy, szép és bájos fiú; a ki ezt szereti, nem szánalomra méltó szerető (Proklos, comment. in Plat. Alkib. I. 98).

Kyrosról két könyvet írt, egyiket Κῦρος, a másikat Κῦρος ἢ περὶ βασιλείας címmel említik a grammatikusok. E két munkából

is csak töredékek maradtak és pedig «undique collecta», mint Aetes gyermekeinek holtteste. Közülök némelyik, mint a Phrynichosnál található, nem is belőle, hanem róla van. Athenaios is idéz belőle egy rövid töredéket, de ez nem Kyrosról, hanem Alkibiadesről szól, a kit Antisthenes gáncsol az asszonyokkal való érintkezéseért épp úgy, mint egyéb életmódjáért s a törvények megvetésével vádolja. Mert perzsa módon anyjával, lányával és nőtestvérével volt viszonya (Athenaios V. 220. C). Egy másik helyen ismét Alkibiadest említi Athenaios (XII. 534 C.). Ezért a sokratikus Antisthenes, mintha maga is látta volna Alkibiadest, erősnek, férfiasnak, tanulatlannak, merésznek és szépnek festi ifjú korában.

Adrianusnál van a következő mondása: «Mit mond hát Antisthenes, sohasem hallottad? fejedelmi dolog jól cselekedni és a rágalmat hallgatva viselni». Diogenes Laertiosban (VI. 2.) olvassuk, hogy a nagy Herakles is Kyros példáival igazolta a munka jó voltát; amazt a görögöktől vette, ezt a barbároktól. Proklos ismét Alkibiadesről szóló nézetét idézi. Azt mondta ugyanis a cinikus, ha Achilleus nem volt olyan, mint Alkibiades, akkor nem is volt szép (in Plat. Alkib. I. 114. Kreuzer kiad.).

Az igazságról és vitézségről három προτρεπτικός-t írt, de a belőle fenmaradt töredékek egészen jelentéktelenek. Annál jelentékenyebbek azok a töredékek, melyek a házasságról szóló nézeteit hézagos voltukban is erélyesen s érthetően adják elő. Ezek egy περὶ παιδοποίας ἢ περὶ γάμου 'ερωτικὸς című könyvének maradványai. Egyszer valaki meg akart házasodni és kérdezte tőle, milyen asszonyt vegyen el. «Ha szépet veszel el, mindenkié lesz, ha rútat, az maga is büntetés» (Diog. L. VI. 3.). Máskor egy házasságtörő embert látott menekülni. «Hej, te szerencsétlen, egy obulusért mekkora veszedelmet elkerülhettél volna» (ezt fizették t. i. a szajháknak).

Clemens Alexandrinus idézi (Strom. II. 485. Potter) a következőt: «Én egyetértek Antisthenesszel, a ki azt mondja: ha megfoghatnám Aphroditét, átszúrnám nyilammal, mert sok asszonyunkat, szépeket és jókat is megrontott; azt mondja, hogy a szerelem a természet bűne s a ki beleesett, a szerencsétlen az istent betegségnek nevezi. Mindez azt jelenti, hogy a járatlanokon ostobaságuk miatt győz a szenvedély, pedig ezt nem kellene befogadnunk szívünkbe, ha istennőnek hívják is; vagyis: ha égi rendelés-

ből adatott is, hogy betöltsük a gyermekek nemzésének kötelességét.»

Azt mondja továbbá (Diog. L. VI. 11.), hogy a bölcs csak gyermekek nemzése végett házasodik és pedig úgy, hogy a legjobb természetű asszonynyal köt frigyet, s abba bele is szeret. Mert azt csak a bölcs tudja, ki szeretni való.

Az Erotikosba kell beleillesztenünk még azt a híres beszélgetést is, melyet Xenophon közöl a Symposionban (IV. 56—64.).

«Jól van, mondja Kallias. De te, Sokrates, mi méltó okból büszkélkedel olyan mesterséggel, a melyet magad is gyalázatosnak mondtál? Ő pedig így szólt: Először is állapítsuk meg közösen, mi a kerítő tiszte; aztán ne essék terhetekre megfelelni arra, a mit kérdezek, hogy tisztában legyünk avval, a miben megegyeztünk. Jó lesz? Helyes, mondák. S a hogy egyszerre mondták: helyes, úgy azután is mindig egyszerre feleltek. Nemde fölfogástok szerint a jó kerítő dolga, hogy ha egy gyermeket vagy nőt hozott, azt megkedveltesse azokkal, a kik majd evvel élnek? Természetesen, mondák. Nemde a tetszetős dolgok közé tartozik a rendezett haj és csinos ruha is? Nagyon is, felelték. Nemde azt is tudjuk, hogy egyazon szemmel nézhetünk csak barátságosan is, ellenségesen is? Természetesen. Nemde ugyanazzal a hanggal szólunk alázatosan és vakmerőn? Bizonyára. Nemde némely beszédek gyűlöletesek, mások barátságra buzdítanak? Úgy van. Nemde a jó kerítő mindezekből arra tanítja pártfogoltjait, a mi tetszést kelt? Természetesen. Vajjon, úgymond, az ér többet, ki egy előtt teszi az embert kedvessé, vagy az, a ki több előtt? Itt két pártra szakadtak, némelyek azt mondták: Világos, hogy a ki a legtöbb előtt; mások meg: természetesen. Sokrates megállapította, hogy ebben is egyet értenek, aztán így szólt: Nemde a ki el tudná érni, hogy némelyek az egész városnak tessenek, az tökéletes kerítő volna? Zeusra, ez világos, mondták mindnyájan. Nos tehát, a ki ilyenekké tudja tenni azokat, kik alatta vannak, nemde joggal büszke erre a mesterségére s teljes érdem szerint kaphatna nagy jutalmat? Mikor ebben is megegyeztek, azt mondja: Az én véleményem szerint ilyen ez az Antisthenes. Erre ő: Hát nekem tulajdonítod ezt a mesterséget, Sokrates? Zeusra, igenis, feleli amaz, mert úgy látom, hogy te annak a mesterségnek a *szolgálóját* is jól begyakoroltad. — Hát ez mi? — A bordélyok mestersége. Antisthenes zokon vette ezt és így szólt: Honnan tudod, hogy én ilyesmit követ-

tem el, Sokrates? — Tudom azt, hogy ezt a Kalliast elvitted a tudós Prodikoshoz, mert tudtad, hogy emez szereti a filozofiát, amannak meg nincsen pénze. Tudom azt is, hogy az elisi Hippiashoz vitted, a kitől a könyvnélkül tanulás mesterségét sajátította el. S ez idő óta jobban lelkesedett s ha valami szépet látott, sohase feledte el. Minap is, mikor Heraklea-beli vendégedet földicsérted, vágyat keltettél bennem, hogy megismerjem s te megbarátkoztattál vele.

Ezt a jóságodat köszönöm is, mert igen derék és jeles embernek itélem. Hát a Phliabeli Aischylost előttem, engem meg ő előtte nem addig dicsérted, míg egymást szerető szívvel kerestük szinte futva s kutyák módjára egymást majd hogy le nem téptük? Mikor ilyesmit látlak mívelni, jó bordélyosnak kell hogy tartsalak. Mert a kinek van ahhoz tehetsége, hogy fölismerje, kik lehetnek egymás hasznára és el is tudja érni, hogy egyik a másikat megkívánja: azt én képesnek nézem, hogy városokat békitsen ki egymással, szerencsés házasságokat hozzon létre s az ilyennek a tehetségét városnak, barátoknak, bajtársaknak egyként nagyra kell tartaniok. Te pedig úgy megharagudtál rám, mintha gáncsoltalak volna, mikor jó kerítőnek mondtalak. Pedig istenemre, nem úgy van; mert ha én értenék ehhez, gazdagnak tartanám lelkemet.»

Egyik iratának címe περὶ 'ελευθερίας καὶ δουλείας, benne az igazi bölcs szabadságáról beszélt s a korlátolt ember rabságáról, a mint Diogenes szavaiból kivehetjük. Egyéb ethikai iratai a hűségről, a győzelemről, az engedelmességről stb. szólnak. Külön könyvet írt Alkibiadesről (l. föntebb).

A homerosi scholiasták, továbbá Dio Chrysostomos és Diogenes Laertios egybehangzó tudósítása szerint Antisthenes sokat foglalkozott Homerosszal is. Főként arra törekedett, hogy a homerosi mitosznak allegorikus értelmet tulajdonítson s e törekvésével valóságos iskolát alapított nemcsak cinikus követői, hanem a stoikusok közt is. Nem írt önálló tanulmányt az egész költeményről, hanem csak egyes helyeit magyarázta, így a Kalchasról, a Kirkéről szólót stb., s tárgyáról nevezte el könyvének minden egyes fejezetét. Magyarázatai azonban híjjával voltak minden történeti alapnak vagy tudományos rendszernek, s csak arra szolgáltak, hogy igazolják az istenekről való tanításait. Homeros tekintélye oly nagy és szent volt a görögség előtt, mint a zsidók és keresztények szemében a bibliáé. Az ő sok istenét tehát nem tagadhatta,

de olyként magyarázta eredetüket, életüket, mivoltukat, hogy minden tagadásnál nagyobb volt ἀσέβεια-ja.

Xenophon említi (Symp. III. 6.), hogy Antisthenes mindig kinevette azokat, a kik az egyes homerosi költeményeket szavalták, minthogy ő az egészet egyetlen nagy allegoriának fogta föl: «Hát azt nem tudod, úgymond Antisthenes, hogy a hősköltemények összes szavalói megtartják e verseket? Hogyne tudnám, mondja ő, mikor csaknem napról-napra hallom őket. Hát van butább népség e szavaló művészeknél? Bizony alig, mondja rá Nikeratos. Világos, mond Sokrates, mert ezek a költő titkosabb érzéseit meg nem értik.»

A homerosi Odysseia scholiastája mindjárt az első sorhoz Antisthenesnek következő nézetét csatolja: «Antisthenes azt mondja, hogy Homeros semmivel sem dicséri jobban Odysseust, mint a mennyire gáncsolja, mikor őt «sokatpróbált»-nak nevezi; Achilleust és Ajast éppenséggel nem írja le sokat próbáltaknak, hanem egyszerűeknek és nemeseknek. Nestort sem mutatja be cselszövő és agyafurt bölcsnek, hanem egyszerűen úgy, mint a ki Agamemnonnal s a többivel beszélget s ha volt jó ötlete, azt ajánlotta a seregnek s nem titkolta el mások előtt; maga Achilleus annyira irtózott az ily gondolkodástól, hogy halálos ellenségének tartotta azt, ki mást gondolt és mást beszélt. Antisthenes így oldja meg e kérdést: Vajjon rossz ember-e talán Odysseus, mivelhogy sokatpróbáltnak nevezik? Vagy nem bölcsesége okán ez a neve? Talán részben erkölcsét, részben beszédmódját jellemzi e név. Mert jóravaló ember az, kinek jelleme hajlik a jó cselekedetekre, de a sokféle beszéd valódi neve — hazugság. A költő azonban különféle módon beszélt a hangokról és tagokról, a fülemiléről, mely gyakran változtatja sokféle zengésű hangját. De ha a bölcsek finom beszélők s képesek ugyazon véleményt sokfélekép kifejezni, akkor bizonyára azok a «sokatpróbáltak», kik egyazon dologról sokféle módon tudnak beszélni. Ámde a bölcs férfiak jók is egyúttal. Homeros tehát azért mondja a bölcs Odysseust sokatpróbáltnak, mivel az emberekkel sokfélekép tudott beszélgetni. Így mikor Pythagorast is méltónak tartották, hogy a gyermekekhez szóljon: szavait hozzájuk alkalmazta, az asszonyoknál asszonyokhoz, a hatóságoknál hatóságokhoz, az ifjaknál ifjakhoz való beszédeket mondott. Mert éppen abban van a bölcseség, hogy a bölcseségnek minden egyeshez illő megnyilatkozását megtaláljuk; ellenben biztos jele

a tudatlanságnak, ha a legkülönfélébb emberekkel egyazon hangon beszélünk. Különben ilyen a helyesen gyakorlott orvostudomány is, a mennyiben a legkülönbözőbb gyógyításokat alkalmazza a gyógyítandó testnek különféle szerkezete s állapota szerint. Így hát a τρόπος az állhatatlanságot s a lélek változásait jelenti. De a beszéd különfélesége és különféle beszédek használata különféle embereknél egyformasággá lesz. Mert minden egyeshez egy [-féle beszéd] tartozik. Ennélfogva a beszédnek minden egyeshez alkalmazkodó változatosságát egységre viszi vissza minden egyesnek igénye» . . .

Ugyane forrás idézi a következőket: Antisthenes azt mondja, ő ismeri Odysseus bölcseségét, hogy a szerelmesek sokat hazudnak s olyasmit is igérnek, a mi meg se történhetik (U. a. ad Odyss. V. 211.). Antisthenes megmagyarázza, miért veti meg Odysseus oktalanul Poseidont, mikor azt mondja róla, hogy tengeristen létére még egy félszemet se bír meggyógyítani. Pedig ez csak azért van, mert Poseidon nem gyógyító isten, hanem Apollon az (U. o. IX. 525-höz).

Valószínű még — Mullach így gyanítja (II. 279) —, hogy a következő is a Homerikákból van merítve: Helyesen mondta Antisthenes, hogy ellenségeinknek kivánjunk minden jót, csak vitézséget nem; mivelhogy ama javak úgy sem maradnak a jelen birtokos kezében, hanem a győzőké lesznek (Plutarch. De Alexandri fortuna vel virtute orat. II. cap. 3. vol. IX. 56. Hutten kiad.).

*

Számos egyébe töredék maradt még Antisthenesnek, magára és iskolájára nézve felette jellemzők, melyeknek biztos helyét nem tudjuk megállapitani műveinek Diogenes-féle kánonában. Mindazáltal legalább szemelvényekben bemutatjuk ezeket is, hogy semmi oldalról ne maradjon ösmeretlen előttünk a cinikus bölcs mindenkép érdekes alakja. Némelyeket az ἀπόφθεγμα-k közül is kiadunk, azokat, melyek leginkább rávallanak Anthistenes jellemére és sajátszerű szellemességére.

«Sokrates így szólt: Úgy sok egyéb dologból, barátaim, valamint abból, a mit a leány cselekszik, világos előttem, hogy a női nem semmiben sem gyöngébb a férfi nemnél, csakhogy hijával van bizonyos belátásnak és erőnek. Azért, ha van közületek valamelyiknek felesége, bízvást tanítsa meg mindenre, a miben őt járatosnak

óhajtja. Erre Antisthenes: Ha te így vélekedel, Sokrates, miért nem neveled te Xanthippét is, a ki a legnehezebb vérű mindazon asszonyok közt, a kik vannak, voltak és valaha lesznek?» (Xen. Symp. II. 9—10).

«A dicstelenség jó, mert egyenlő a szenvedéssel. A bölcs beéri önmagával, mert övé minden, a mi másoknak mindenük. Az erény fegyver, melyet nem lehet elvenni. Legbiztosabb fal az okosság, nem dől össze, nem árulható el. Építsünk bástyákat szívünkbe, azokat nem lehet ostrommal bevenni. Továbbá ez volt a véleménye: Bebizonyította, hogy nemesség és erényesség ugyanaz; mert az erény elegendő a boldog élethez; ehhez semmi másra nincs szükség, csak a sokratesi erőre. Az erény is a munkák közé tartozik és nem szorúlt sok szóra, sok tanításra. A bölcs ember nem a megállapított törvények alapján kormányozza az államot, hanem az erény törvényei szerint. Diokles közli továbbá a következő mondásait: Minden tisztességes dolog jó, minden becstelenség rossz; a mi alávaló, tartsd azt magadtól idegennek». (Diog. L. VI. 11—12.).

«Mivel büszkélkedel úgy, Antisthenes? Gazdagságommal, úgymond. Erre Hermogenes kérdezi: olyan sok a pénzed? Ez megesküszik, hogy nincs egy garasa sem. Tán nagy földbirtokaid vannak? Talán mindössze annyi, a mennyi elég, hogy ez az Autolykos itt beporozza magát vele». (Xen. Symp. III. 8.)

«Antisthenes azt mondta, hogy az élvezet jó; de hozzá tette: annak, a ki meg nem bánja». (Athenaios XII. 513.)

Antisthenes, lelki erőre valóságos Herakleitos, azt mondta: jobb őrjöngeni, mint élvezni; s azért buzdította tanítványait is, hogy soha az élvezetért még a kezüket se nyujtsák ki. (Euseb. Præp. Evang. XV. 13.)

Ebből világos, hogy a törvényhozás szükségkép származásra és hatalomra nézve egyenlő embereket illet meg. Az ily férfiak számára nem írják a törvényeket: ők maguk a törvény. Nevetséges volna, ki őket törvényeknek akarná alávetni. Ők is azt mondhatnák, a mit Antisthenes mond, hogy az oroszlánok beszédet tartottak a gyűlésező nyulaknak, melyek jogegyenlőséget követeltek. (Aristot. Pol. III. 13.)

Joggal mondta Antisthenes a koldusoknak: nem tartom el az istenek anyját, a kit az istenek tartanak el. (Clem. Al. Protrept. 64. Potter kiad.)

A zsarnokok bölcsekké lesznek, ha sokat vannak együtt bölcsekkel (Euripides? Sophokles?)

Az a javítás is helyes, melyet Kleanthes és Antisthenes alkalmazott, mikor ugyanis hallotta, hogyan megtapsolják az athéniek a színházban ezt a verssort:

Mi rút, ha az nem, a mit annak tartanak?

ő rögtön hozzátette:

A rút csak rút, akár hiszik, akár ha nem.

(Plutarchos: Quomodo adulescens poetas audire debeat VII. 115. Hutten; a verssor Euripidesből való),

Ebből a szempontból Antisthenes azt mondta, hogy az okos ember teher. Mert a hogy könnyű és jó elviselni a butaságot: ép úgy az okosság súlyosan ránk nehezedik, s nem egykönnyen szabadulunk tőle (Phil. Iudæus. QOPL. 869. Hoeschel).

Azóta, hogy Antisthenes megszabadított, nem voltam többé szolga. Hogyan szabadított meg? Hallgattam arra, a mit mondott: megtanított arra, mi az enyém, mi nem az enyém; a vagyon nem az enyém, rokonok, cselédek, barátok, hírnév, megszokott helyeim, az emberekkel való érintkezés, mind, mind idegen jószág. Hát mi a tied? Tapasztalataid fölhasználása. Ezt mutatta meg nekem, hogy ez szabad akaratomtól függ, senki benne meg nem gátolhat, senki se kényszeríthet, hogy másként éljek velük, mint nekem tetszik. (Arrian. Epiktet. Dissert. III. c. 24, 67.)

*

Végül még az ἀποφθέγματα néhány érdekesebb példáját mutatjuk be teljes kiegészítéseűl az Antisthenesről rajzolt képnek. E rövid mondások jellemzők nemcsak rá, hanem az egész cinizmusra. Bár ő maga roppant termékenységű író, ki nagyszámú műveivel mélyebb és maradandóbb hatásra törekedett, mint az élőszó erejével s közvetlen tanításával, mégis kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy személyében, élete módjában, karakterében sokkal több volt a hatásos és serkentő, mint irásaiban. Már pedig mindezt amaz apophthegmák tükrözik vissza, melyeket soha le nem írt, melyek szájhagyományúl szállottak nemzedékről nemzedékre s az ily hagyományok sorsában osztozkodva egyre nőttek, dagadtak, terjedtek, míg végre a história a mondával kibonthatatlan gomolyaggá omlott össze.

E mondások jórészt nem hitelesek tehát; kutatni azt, melyik hiteles, melyik fiktiv, nem is igen lehetséges forrásaink természeténél fogva, nem is igen jutalmazó. Minden esetre ha valahol, itt alkalmazható az olasz közmondás, si non e vero, e ben trovato. A mi nem igaz, az is jellemző.

Antisthenestől kérdezték, mi az ünnep? Azt felelte: alkalom az ivásra.*

Azt mondta, jobb a hollókra támadni, mint a hitelezőkre; mert amazok a halottakat emésztik föl, emezek az élőket.

Kérdezték, miért bánik oly durván tanítványaival? Az orvos is így tesz betegeivel.

Mikor Antisthenest kérdezték, mért nem járnak a bölcsekhez a gazdagok, hanem fordítva, így felelt: Mert a bölcsek tudják, mire van szükségük, de a gazdagok nem; különben ezek is jobban vágyódnának a bölcseségre, mint a pénzre.

Antisthenes azt mondta, hogy a rimák mindent odaadnak szeretőjüknek, a mi jó van bennük, csak az eszüket nem. A hizelgők is így tesznek azokkal, a kikkel érintkeznek.

Oly élvezeteket keress, melyek a munka *nyomában* járnak, nem *előtte.*

Antisthenestől kérdezték, hogyan kell a politikával foglalkozni. Tégy vele úgy, mint a tűzzel. Ne menj hozzá nagyon közel, mert megégsz, nagyon messze se, mert megfázol.

Antisthenes filozofus azt mondta, hogy a hóhér jobb ember a zsarnoknál, s mikor ennek okát kérdezték, azt felelte: a hóhér csak a bűnösöket végzi ki, a zsarnok az ártatlanokat is.

A sokratikus Antisthenes, mikor azt mondta neki valaki, hogy a szegények a háborúban elpusztulnak, azt felelte, hogy ellenkezőleg, még többen lesznek.

A ki ellentmond, azt ne ellenmondással büntesd, hanem tanítsad; mert senki se gyógyítja meg a bolondot azzal, hogy maga is megbolondul.

Egyszer szemére vetették, hogy nem származott két szabad embertől. «Két birkózótól se származom, mégis birkózó vagyok».

* Ez apophthegmáknál nem idézem a szerzőt, a kinél az illető mondás található, mert tudományos értékük e mondásoknak úgy sincs s én ezeket nem magukból a forrásokból kerestem ki, hanem Winckelmann és Mullach műveiből.

Mint a vasat a rozsda, úgy emészti meg az irigyeket saját lelkük.

Mikor rossz emberek dicsérték, azt mondta: félek, hogy valami rosszat követtem el.

Azt mondta, hogy olyan utravalót kell vinni, a mit a hajótörött is kimenthet magával.

Egyszer szemére vetették, hogy rossz emberekkel közlekedik. «Az orvosok is betegek közt járnak, mégse lázasok».

Visszásnak mondta, hogy a gabonát megtisztítják a konkolytól, a háborúban a sereget a fegyverre alkalmatlanoktól; de az államot a gazoktól nem tisztítják meg.

Kérdezték, minő gyümölcsét látta a bölcselettel való foglalkozásnak: Hogy tudok magammal társalkodni.

Kérdezték, melyik mesterség a legszükségesebb: Elfeledni a rosszat.

Ha valakit szóval gáncsoltak, buzdította, hogy tűrje szivesebben, mintha kővel hajigálnák.

Mikor valaki dicsérte a kéjelgéseket így szólt: ellenségem fiai éljenek kéjek között.

Egyszer az orphikus misztériumokhoz ment, a hol a pap azt mondta, hogy ilyféle istentisztelet a jóknak üdvösségükre van az alvilágban. Ő meg azt kérdezte a paptól: Hát akkor mért nem halsz meg te magad is?

Kérdezték tőle, mi a legnagyobb boldogság: Meghalni a szerencse virágában.

Jól mondta Antisthenes, a kik biztonságban akarnak élni, azoknak vagy jó barátokra, vagy elkeseredett ellenségekre van szükségük. Amazok intelmeikkel, emezek gáncsaikkal rémítik el a vétkezőt a bűnöktől.

Mikor Antisthenes hallotta, hogy Ismeniast dicsérik, milyen jó fuvolás, így szólt: de embernek rossz ember, különben nem tudna olyan jól fuvolázni.

Mikor a sokratikus Antisthenes látta, milyen büszkén jönnek a thébæiek a leuktrai csatából, azt mondta, hogy semmiben sem különböznek a gyermekektől, a kik örülnek, ha a tanítójuk összeesik.

Akik jó emberek akarnak lenni, testüket gyakorlással kell edzeniök, lelküket tanulmánynyal kiművelniök.

Antisthenestől kérdezte valaki, mit tanácsol, mire tanítsa a

fiát. Ő így felelt: ha az istenekkel akar élni, filozofiára, ha az emberekkel, akkor rhetorikára.

Egyszer az attikai Antisthenes Athénből Spartába menet így szólott: Jövök az asszonyoktól a férfiakhoz.

Azt mondják, hogy nem volt anyai ágról athéni. Mikor ezt szemére vetették, így szólt: az istenek anyja (Kybele) is phrygiai.

Mikor pedig az athéniek kérkedtek, hogy őket a föld nemzette, megvetőleg azt mondta: semmivel sem vagytok tehát előbbrevalók, mint a csigák és sáskák.

II. FEJEZET.

A SINOPEI DIOGENES.

Γηράσκει καὶ χαλκὸς ὑπὸ χρόνου· ἀλλὰ σὸν οὔτι
  Κῦδος ὁ πᾶς αἰὼν, Διόγενες, καθέλει.
Μοῦνος ἐπεὶ βιοτᾶς αὐτάρκεα δόξαν ἔδειξας
  Θνατοῖς καὶ ζωῆς οἶμον ἐλαφρότατον..

Antisthenes cinizmusa még nem érett meg, nem alakult ki teljesen. Sok volt benne az elmélet, erős a hagyomány, hű a kitartás Sokrates elvei mellett. A valódi cinikus, a tipikus, a mesteri Diogenes volt, a sinopei bankár fia. Aligha van népszerübb alakja a nagyterjedelmű, évszázadokra kinyúló görög filozofiának nálánál: kit ösmer név szerint, élete folyásából, szellemes, élces mondásaiból annyira a világ, mint Diogenest? Már maga a görögség is fölkapta, legmulatságosabb, szatirikus, mindig találó anekdotáinak hősévé tette, nevét közmondásossá, alakját egy *egész* gondolat megtestesítőjévé avatta.

A cinizmus benne találta mesterére, úgy a mint az az élet rendjében, az erkölcs irányításában nyilatkozik. De másrészt nála ment legmesszebbre a pozitiv tudományok lenézése, a tudós vizsgálódás elvetése, egyáltalán pedig a szakszerű filozofiának erkölcsi diaitétikává alakulása. Tudomány ez? Akad fölfogás, mely tagadó választ ad e kérdésre. De minden attól függ, miben látjuk a tudomány célját. Az életet legjobban végig élni, az élet művészetét valamely egységes szempontból következetesen átvinni a gyakorlatba, vajjon nem tudomány-e? Mire szolgálnak az egyes diszciplinák, ha nem arra, hogy elménket egy valamely irányban rendszeres munkálkodásra serkentsék, mint pl. a logika; vagy jelenünket és jövőnket nagyszerű és mélyreható analogiákkal irányítsák és neveljék, mint a történettudomány; vagy földerítsék a minket környező természet törvényeit és képessé tegyenek bennünket e törvények bölcs és hasznos alkalmazására, mint a természettudományok; vagy kutassák az emberi együttélés, társas lét eredetét, az emberek egymáshoz való viszonyának lassú és természetes vagy

kompromisszum folytán létre jött megállapodását, mint az ethika és a jogbölcselet?

Mindezek pedig kiszakított részletek, elszigetelt, egyes jelenségek ama nagy tudományhoz képest, melyet a sinopei hirdetett merész erélyességgel, nagyszerű elszántsággal, maró szatirával és ragyogó szellemmel. Diogenes az élet tudományát tanította.

I.

Diogenes, Hikesias pénzváltó fia, Sinopében született a 91. Olympias idejében, 404-ben Kr. e. Atyját pénzhamisításon érték rajta, fia szintén részt vett bűnös üzelmeiben s ezért arra itélték, hogy hagyja el a várost. «Én pedig arra itélem őket, hogy maradjanak ott», mondá gúnyosan.

Utja Delphoiba vetette, Apollon templomához, melynek fölirata magában foglalta a Sokrates előtti ethika legfőbb elveit:

Εἶ· θεῷ ἦρα κόμιζε· παραι τὸ νόμισμα χάραξον,
Γνῶθι σεαυτόν· μηδὲν ἄγαν· ἐγγύα, παρὰ δ' ἄτη.

Te vagy a becsület istene; *a pénzre a maga képét véssed*; ösmerd meg magadat; semmit sem mértéken túl; a fogadalom átok.

A jókedvű Diogenes örömmel olvasta a második intelmet; kissé ugyan jobban ragaszkodott a szóhoz, mint világos fejétől várható volt; de legalább megtalálta bűnének mentségét; παραὶ τὸ νόμισμα χάραξον, a pénzre a *magad* képét vέssed — hisz akkor én nem vagyok vétkes, sőt ellenkezőleg: nagy jót cselekedtem, mikor megfogadtam a delphoi-i isten szavát.*

Ekkor azonban mély szégyenérzet, bűnbánat, valóságos fizikai fájdalom vett erőt rajta; szánta-bánta tettét s még inkább azt, hogy frivol gúnynyal az istent is bűnössége társává akarta ala-

* Diels (zum 22. Januar 1894 ihrem hochverehrten Meister Eduard Zeller, die Mitherausgeber des Archivs für Geschichte der Philosophie) igyekszik tisztázni Diogenest egyáltalán a bűnrészességből; ő ugyanis képes értelemben veszi Diogenes vallomását: «Szent föladatának tüntette föl, hogy az emberi törvény helyébe a természetét, a hit helyébe a tudást, a hagyományos műveltség helyébe a filozofiát (!) állítsa, egy szóval, hogy az érvényben levő erkölcsöt átformálja, ὡς παραχαράξαι τὸ νόμισμα». E magyarázatnak ellene mond minden forrásunk, mely Diogenesről szól.

csonyítani. Valahányszor később is ifjúkorának e botlását juttatták eszébe, mindig röstelkedett érte, de tagadni ő maga sem tagadta soha.*

Vágy fogta el, hogy életét a tudománynak és erénynek szentelje, mivel eddig anyagi javaknak és léhaságoknak áldozta föl. De oly erélyesen és kizárólag akart eszményeinek élni, a hogy eddig senki sem. Athénbe ment és mestert keresett. Ki lett volna alkalmasabb, hozzáillőbb tanító, mint a zordon Antisthenes, kinek ekkor már szerte ösmert és nagyrabecsült volt a neve? De Antisthenesnek nem volt kedvére az új tanítvány, a minthogy egyáltalában elvből senkit sem bocsátott a maga közelébe. Diogenes is így járt vele, bottal kergette el a tolakodót. De Diogenes nem tágított mellőle: Üss, ugymond, olyan kemény botot nem találsz, a mely engem visszariasztana tőled, ha beszélsz valamit (Diog. Laert. VI. 21.). Antisthenest meglepte és vonzotta e cinikus türelem és kitartás, megkedvelte, tanítványává fogadta és bizalmával tüntette ki.

Így Diogenest a tudományokba vagy a tudományok megvetésébe Antisthenes vezette be. De az ő tehetsége sokkal eredetibb, észjárása sokkal merészebb, erkölcse sokkal cinikusabb volt, mint a mesteré. Hálája és tisztelete nem tartóztatta vissza, hogy erősen meg ne birálja tanítóját, annál kevésbbé kötötte oldalához, hogy holtig el ne hagyja. Fölöltvén a szegénység és lemondás rongyait, vándorútra kelt, s majd Athénben, majd Korinthosban tűnik föl. «Mint a perzsa király, a ki Babylonban és Susában telel, néha Baktrában is, Ázsia legenyhébb városaiban, a nyarat pedig Ekbatanában tölti Médiában (Dio Chrysostomus orat. VI. 197.).

Ilyen vándorlásai közben Aegina szigetére hajózott egyszer, mikor kalózok elfogták, Krétába vitték és eladták. A kikiáltó kérdezte, milyen mesterséghez ért? Azt felelte: «Embereknek parancsolni». S ezzel rámutatott egy Xeniades nevű korinthosira, a kinek ruhája elárulta nemes származását. «Ennek adj el, erre ráfér a parancsoló». (Diog. L. VI. 74.).

Xeniades meg is vette, magával vitte Korinthosba s rábizta

* Valaki szemére vetette, hogy pénzt hamisított. «Volt idő, úgymond, mikor olyan voltam, a milyen te most vagy; de a milyen én vagyok most, olyan te sohase leszel.» S mikor amaz megütközött rajta, így szólt: «Volt idő, mikor az ágyba peseltem; most meg már nem teszem.» Diog. L. VI. 56.

gyermekei nevelését. Föladatának a bölcs jelesül felelt meg; Xeniades áldotta a napot, melyen küszöbén átlépett. A fiúk megtanulták a kellő elméleti tudományokat s aztán lovagoltak, nyilaztak, parittyáztak. De azért nem képezte őket athlétákká, csak annyi testgyakorlást végeztetett velük, a mennyit egészségük megkövetelt. Különös súlyt vetett az emlékező tehetség gyakorlására, számos költőből és a saját rövid, velős mondásaiból is adott nekik megtanulni való leckéket. A test edzésében annyira ment, hogy a divat ellenére hajukat kurtára nyiratta,* cselédi szolgálatokat végeztetett velük és éjszaka idején magánosan küldte útra őket. A hagyomány szerint hálás tanítványai élte fogytáig maguknál tartották s holta után ők is temettették el (Az egész elbeszélés Diog. L. VI. 30—32). Csaknem kilencven esztendőt élt, mert a 113. Olympias idejében halt meg, egy időben Nagy Sándorral (323-ban Kr. e.). Haláláról számos verzió keringett az utókorban, így némelyek azt mondták, hogy epehányásban, mások hogy egy polyp csipésétől halt meg. A kik közel állottak hozzá, azt mesélték, hogy lélegzetét visszafojtotta s úgy fulladt meg. Ő ugyanis a Kraneionban lakott, Korinthos előtt a gimnáziumban. S mikor rokonai szokásuk szerint jöttek hozzá, és köpenyébe csavarva találták, nem gondolták, hogy alszik, mert nagyon kevés álommal beérte; s mikor a köpönyeget levették róla, látták, hogy kilehelte lelkét s fölsóhajtottak mondván: azért tette, mert nagyon is vágyott elköltözni az életből.

Sirja fölé márványból vésett kutyát állítottak. Polgártársai érczszoborral tisztelték meg, melynek fölirata így hangzott:

Érczszobor elpusztúl az idővel, míg a te híred
  Tart örökön s nem vész el soha, Diogenes.
Mert egyedül te mutattad utát a magával elégült
  Életnek, könnyű, széles, erényes utát . . .

A szobor a villa Albaniban van, s a bölcset egy kutyával ábrázolja. Vékony feje, előrenyúlt, kiálló arca csaknem eltorzúlt a gúnytól, hatalmas termete rávall a mesés erejű és edzettségű emberre, ki szembeszállott az ég minden viharával s az emberek türelmetlenségével s gőgjével. Mását kiadta Ennius Quirinus Visconti gyönyörű könyvében: Iconographie Grecque et Roumaine, a

* A szabad görög hosszú hajfürtű, χαρηκομόων volt.

kép a hires vaticanusi Antisthenesszel együtt a 22. műlapon látható.

*

Diogenes nagyszámú művekben tette le bölcseségét, melyekből azonban úgyszólván semmi sem maradt meg. Irt dialogusokat a következő címmel: Κεφαλίων, Ἰχθύας, Κολοιός (szarka), Πάρδαλις (párduc), Δῆμος Ἀθηνάιων (athéniek népe), Πολιτεία (respublica), Τέχνη ἠθική (erkölcstan), Περὶ πλούτου (a gazdagságról), Ἐρωτικός (szerelem könyve), Θεόδωρος, Ὑψίας, Ἀρίσταρχος περὶ θανάτου (a halálról), Ἐπιστολαί (levelek). Ez utóbbiak apokrif volta ma épp oly kétségtelen, mint a Herakleitos, Sokrates, Antisthenes, Euripides stb.-féle leveleké, melyek mind rhetorikai iskolás dolgozatok. *Bernays* Lucian und die Kyniker cimű dolgozatában a 28. számú levelet valamely zsidó vagy keresztény munkájának tartja azon heves támadás miatt, melyben a hellėneket részesíti s még inkább azon dicséretért, melylyel a barbárokat hallatlan módon a hellének fölé emeli. Kik vettek részt a hamisítások e nagy munkájában, bajos eldönteni. De az a szellem, mely e levélen is — eltérőleg a többi ötventől * — uralkodik, valóban közös az alexandriai hellenisztikus irodalom szellemével: itt is, mint a Phokylidesben, a zsidó Sibyllákban a pogányság nagy bűneivel az egyistenimádás van szembeállítva.

Hét tragédiát is írt, Helena, Thyestes, Herakles, Achilleus, Medea, Chrysippos, Oidipus címmel. Némelyek azonban nem ösmerik el, hogy e tragédiák tőle származnának, hanem egy tanítványának tulajdonítják (Diog. L. VI. 80. Sosikrates és Satyros tekintélyét idézi).

Az állítólag oly szorgalmas írónak egyetlen munkájából sem idézhetünk úgy, hogy az idézet helyét pontosan kiutalhatnók. A Mullach-féle gyüjteménynek 301 töredéke legnagyobbrészt csak róla szóló, többé-kevésbbé hiteles anekdota, élc, tréfa; komoly, tudományos munkásságának nyomait hiába keressük azokban a forrásművekben, melyek egyébként oly bőven ontják sokkal jelentéktelenebb irók bölcseségeit is.

De úgy látszik, hogy a sinopei nem is ez irásokkal törekedett hatásra, hanem saját élete példájával. Filozofiájának rendszere

* A levelek megjelentek Hercher gyüjteményes munkájában: Epistolographi gr. 235—258. L. L. az I. függeléket.

életének szisztematikus berendezésében nyilvánúl; fontossága saját egyéniségének nagyságában rejlik; Diogenes legfőbb s egyedüli filozofiai alkotása: Diogenes élete. Kietlen, szomorú, nehéz fáradalmakkal teljes élet ez: inség, testi és erkölcsi lemondás teszik útját tövisessé.

«Mi lehetett az, a mi mégis meleg leheletet árasztott el e kietlen sivatagon? a boldog aranynap sugarát egy árva, lombtalan életen, ez életen, melynek nem volt semmiben sem része, a mire mindnyájunknak oly szükségünk van, mint a levegőre: szabadságban, hazában és államban, tudományban és művészetben, barátságban és szerelemben? Semmi egyéb, csak öröme hatalmas akaratában, a lélek mindenható tetterejében, emez erőben, melyet Diogenes igazán a magáénak nevezhetett, melylyel ifjú kora szenvedélyeit rettentő zsarnokként törte meg, kérlelhetlen szigorúsággal s beérte ennek fejében azzal a győzödelmi koszorúval, melyet saját öntudata adott neki» (Goettling: Diogenes der Kyniker oder die Philosophie des griech. Proletariats Halle 1851).

Ez a gyönyörűség, melyet akaraterejének folytonos tökéletesedése nyújtott neki, az a tapasztalat, hogy fokonkint függetlenné teheti magát mindattól, a minek embertársai örökké rabjai maradnak, s a humor, melylyel szemlélődött, örökké tiszteletet fognak neki szerezni. Antisthenes komorságával, lelki ridegségével lejtőre sodorta a cinizmust: ez a világfölfogás Hellasban, és abban a korban még meg nem állhatott teljes zordonságával. Mindenki elidegenedett, elfordult tőle és Sokrates iskolája mindjárt alapítójával válságba került. Diogenes mentette meg a bukástól, tette vonzóvá humorával, és jelentőssé derültségével, szellemével, lángelméjével.

*

A kincses Korinthos remek palotasorai közt égető napban és a tél viharai közt egyazon hiányos öltözetben járt föl s alá egy tagbaszakadt, óriás termetű, ép erejű férfi, kitünő nyilas, diskosvető, fényes szónok, geniális rögtönző.

Hátán kenyeres tarisznya, kezében a bot. Koldusköpenyegébe belefujt a szél, födetlen, kopasz fejét perzselte a nap. Utána léha sokaság, többnyire az utca népe, görög tétlenségben élvén át a munkás nappalt. A bölcs meg-megáll köztük, sasszeme megakad valamelyik föltünő alakon és metsző gúnynyal, majd enyelgő tréfával támad rája. Ez sem rest a válaszolással és pompás szó-

harc pattan ki köztük. Nem lehet kétséges, ki lesz a győztes. A nép zajongva tapsol a «kutyának», ki megtépte félelmes agyarával a védekezőt. És kacagás közt oktat és hirdet keserű igazságokat a cinikus prédikátor.

De útja tovább viszi. Nyughatatlan lelkének az országút az otthona, a város falai szorongatják szabadságának korlátot nem tűrő érzetét, kezébe ragadja botját s elhagyja a fényes várost. Utja kis községeken viszi át, melyekben munkás nép műveli szorgosan a földet.

Itt megpihen s új erőt merít. De pihenése rövid. Lelke ismét a városba vonja, nem is második honába, Korinthosba, hanem a bűnök, a léhaság, a kicsapongások, a dobzódások, a művészek és költők, divatifjak és hetaerák városába, Athénbe.

Még csak itt köszönti taps és üvöltő zaj a koldus-filozofust. Künn az egész nép az agorán s Diogenes megáll közöttük. Csakhamar egy kör közepében áll, bámész sokaság övezi s ő messzecsengő hangon megszólal és hirdeti igéit az utca népének, az aljasoknak, a csőcseléknek.

«Reám tekintsetek, ti, kik odaadjátok a lelketeket, becsületteket, szavazataitokat pénzért s más gyarló javakért. Semmim sincs, csak ez a görcsös botom és koldustarisznyám, meg férfiönérzetem és szabadságom. Ti lakmároztok és dúskálkodtok s lelketeket a kétely, gyomrotokat a csömör emészti. Ti áldozatokat mutattok be isteniteknek s kigunyoljátok őket szüreti ünnepeken és szinházi mulatságokban. Én pedig száraz kenyeret eszem s források vizével csillapítom szomjamat. És megvetem isteneiteket, s oltárt emelek az én egyetlen igaz istenemnek. Ti sírboltokat emeltek és halotti tort ültök, mert még akkor is reszkettek magatokért, ha lelketek poklokra szállt. Én pedig nem bánom, ha ebek és légi madarak marcangolják szét rothadó testemet, mert hisz én azt úgy sem fogom érezni többé.

Gyávák vagytok és reszkettek minden jövendő bajtól. Ha vihar éri el hajótokat, eszeteket elvesztvén, beleugrotok a tengerbe, még mielőtt elsűlyedt volna gályátok.* Mert hiányzik szivetekből az élő igazság. Mily gyönyörűség volna közületek látni csak egyet is, ki nem fél és nem pirul.** Pedig ha igazak volnátok, nemcsak

* Stobæus. Florilegium VIII. 15.
** U. i. IX. 49.

az emberiség jobb részének, hanem tinmagatoknak is javatokra szolgálnátok!

Ti a természetes érzéseket nem tekintitek az istenek ajándékainak, azért használjátok erőiteken fölül kéjelgésre és gyönyörhajhászatra. A látás, a hallás, a táplálkozás nálatok mind csak e célt szolgálja. Pedig úgy-e hányszor láttátok, hogy emberek, kik összezavarták a nappalt az éjszakával, eszeveszetten végre is a tengerbe vagy folyóvízbe vetették magukat.»*

S mikor egyre-egyre ujjal mutatott a tömegből, s rálőtte egyenest gúnyjának nyilát, harsányan fölkacagott a többi. De a kit megtalált, haraggal és szégyennel távozott el a piacról.** Volt, a ki szemére vetette, hogy keserű szavait gyűlölet és embertelenség sugallja s az okosabbak hivatkoztak mesterére, a kemény Antisthenesre, ki még sem ment el a legvégső határig a szidalmazásban. De Diogenes nem hallgatta el azt sem, a mit tanítójáról gondolt: «Ő is csak olyan, mint a kürt; a nagy hangjától nem hallja meg, a mit maga beszél.»***

A tanítvány tehát megvált mesterétől s maga lőn mesterré. Nem filozofiai iskolát alapított, hanem valóságos vallási szektát; életmódja százaknak lőn példaadás, ruházata egy rendnek egyenruhája: szavajárása egy szerzet mindennapos imádsága. Senki sem örökölhette szellemességét, iróniáját, esze nyílröptét, épp oly kevéssé, mint testi erejét vagy edzettségét. De átszállott a cinikusok nemzedékéről nemzedékére ethikája és gondolkodása.

Ez a klasszikussá vált alakja a hellén szellemnek oly elevenen lép elénk, oly igazán hús és vér szerint való megtestesülésben, hogy szinte tiltakozik minden elvonás, minden tudományos abstració ellen. És mégis eszmét képviselt s azért eszményileg kell fölfognunk őt.

Koldusrongya jelenti azt, hogy az igaz embernek nincsen szüksége voltaképp földi javakra; s ha ki rajtuk csügg, gyermeki játékszerre tette föl lelkét. A boldogsághoz elegendő az erény, mint Sokrates tanította.

Koldusbotja azt jelenti, hogy az igaz bölcsnek hazája a világ, hogy városok falai és országok határai megfojtják a szabadságot

* U. i.
** U. i. XIII. 18.
*** U. i. XIII. 19.

s bolond a ragaszkodás ahhoz a röghöz, mely kihült, érzéketlenné vált tetemeinket eltakarja. Minden embereket elválasztó korlát ledöntése, az osztály és nemzetiségi kasztok megszüntetése, a férfinem előjogainak eltörlése, ez volt az ő eszményképe, mely azonban csak a távolban lebegett előtte, s hogy e fenséges cinikus ideálhoz legalább közelebb jusson, azért mondott le a haza s a polgárság fogalmáról.

S mit jelent gúnynak gondolt és megtisztelővé vált neve, a Κύων? «A többi kutyák elleneiket marják meg, én a barátaimat, de csak azért, hogy megmentsem őket.»[1] «Olyan kutya vagyok én, a kit sokan dicsérnek. De a sok dicsérő közül egy sem merne velem vadászni jönni.»[2]

Holta után pedig Kerkidas, arkadiai költő az elhunyt költőt a világító és perzselő Sziriusszal, az οὐράνιος Κύων-nal hasonlította össze.[3]

És hagyományúl szállott nemzedékről-nemzedékre az is, hogy a nép legalacsonyabb rétegei közt időzött legszivesebben. Szemére vetették, hogy tisztátalan helyekre jár. «A nap is, úgymond, mégsem mocskolódik be.»[4]

Minde féltékenyen őrzött, tiszteletben tartott, gazdagon gyarapított hagyomány pedig színre aligha több, mint néhány különködő ember teljesen elszigetelt törekvése, talán megtévelyedett izlése, parlagi bölcsesége, mely Diogenes dúsgazdag szellemének kútfőiből táplálkozik. Pedig korántsem így van. A föloszlásnak induló társadalomtól el akartak szakadni és másokat is e vesztének induló, hanyatthomlok alárohanó gépezetből kikapcsolni; tiltakozó szavukat emelték föl ama civilizáció ellen, mely a régi jó idők formáit megtartotta; de a formákból kiveszett a lélek s e civilizáció maga is megérett a halálra. Látták közeledni a nagy özönvizet és meg akarták menteni, a mi még menthető volt. Előbb a makedon hóditás zúdult végig Hellason s a görög népnek nem volt oly ellenálló ereje többé, hogy gátat vessen eléje, mint a perzsa szabadságharc idejében. Majd a római hódítások pusztították el végképp állami létét s a világ első népe csak arra lett jó, hogy esztelen

[1] Antonius et Maximus 250.
[2] Diog. Laert. VI. 33.
[3] Bergk: Poetæ lyrici græci 799.[3] 2. fr. 6.
[4] Antonius és Maximus 35.

dőzsölésben, kicsapongásokban, rhetorikai szószátyárkodásban legyen mesterük a rómaiaknak. Átalános lőn a pusztulás előérzete a népben és természetes, hogy ez a gyötrő sejtelem Diogenesben talált legélesebb nyelvű szószólóra. Mikor Xeniades kérdezte tőle, miképp temettesse el, azt felelte: Arccal lefelé. Miért? kérdi gazdája. «Mert nemsokára az alsók kerülnek fölül.» Azt értette, hogy a makedonok elhatalmasodnak s utósókból elsőkké lesznek (Diog. L. VI. 21. 22).

Egy évszázadig tartott Diogenes hatása közvetetlenül. Nyomába elmés és derék férfiak léptek, igaz hogy az ő tehetségének fénye, szellemének ereje nélkül, de sok érzékkel a praktikus cinizmus iránt. Az iskola, helyesebben: a szerzet meg volt alapítva, a mester megszabta a ruházatot, kiadta a rend jelszavait, megállapította ritusát és főként megfogalmazta hitvallását. Mi volt még hátra? Diogenes elvégezte élete művét.

II.

A cinikus bölcs azonban nemcsak erkölcsi hatásáért méltó figyelmes gondunkra; nemcsak az iskolaalapító, vagy a rend mestere érdekel, hanem a hellén szellem, élc, irónia egyik legkiválóbb képviselője is. És miután megállapodtunk tipikus jelentőségében s kijelöltük helyét a görög filozofia történetében, lássuk már most egyéniségét is minden oldalról, a mennyire reánk maradt töredékei megengedik.

Az a vándorélet, melyet élt, összehozta a nép legkülönfélébb rétegeivel, urakkal és rabszolgákkal, divatifjakkal és hetérákkal, királylyal és paraszttal. E sokféle viszonyban Diogenes mindig egy és ugyanaz. Nagy Sándor — az ösmert anekdota szerint — megkérdezte tőle, mi a kivánsága. «Eredj kissé odébb a napból», ez volt minden. (Plutarchos: Nagy Sándor élete XIV.).* Mikor a

* Εἰς δὲ τὸν Ἰσθμὸν τῶν Ἑλλήνων συλλεγέντων, καὶ ψηφισαμένων ἐπὶ Πέρσας μετ' Ἀλεξάνδρου στρατεύειν, ἡγεμὼν ἀνηγορεύθη. Πολλῶν διὰ καὶ πολιτικῶν ἀνδρῶν καὶ φιλοσόφων ἀπηντηκότων αὐτῷ, καὶ συνηδομένων, ἤλπιζε καὶ Διογένη τὸν Σινωπέα ταὐτὸ ποιήσειν, διατριβόντα περὶ Κόρινθου. Ὡς δ' ἐκεῖνος, ἐλάχιστον Ἀλεξάνδρου λόγον ἔχων, ἐν τῷ Κρανείῳ σχολὴν ἦγεν, αὐτὸς ἐπορεύετο πρὸς αὐτὸν. Ἔτυχε δὲ κατακείμενος ἐν ἡλίῳ, καὶ μικρὸν μὲν ἀνεκάθισεν, ἀνθρώπων τοσούτων ἐπερχομένων καὶ διέβλεψεν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον· ὡς δ' ἐκεῖνος ἀσπασάμενος καὶ προσειπὼν αὐτὸν ἠρώτησεν, εἴ τινος τυγχάνει δεόμενος· Μικρὸν, εἶπεν, ἀπὸ τοῦ ἡλίου μετάστηθι. Πρὸς

nagy hódító az Isthmosba jött, beszéli Plutarchos, hozzáözönlöttek a politikusok és bölcselők. Sándor azt remélte, hogy a sinopei is eljő majd hozzá. De az ügyet se vetett rá. Végre is Sándor szánta rá magát, hogy meglátogassa. A bölcs sütkérezett a napon s mikor látta a királyt nagy kiséretével közeledni, félkönyökével föltámaszkodott. A király előzékenyen ajánlotta föl nagylelkűségét és Diogenes hideg nyugalommal utasította vissza.

A chaeroneai csata után elfogták s Fülöp elé vitték. Ez azt kérdezte tőle, hogy kém-e? S ő azt felelte: igenis, kikémlelője vagyok a te telhetetlenségednek (Diog. Laert VI. 43). Sőt Plutarchos előadása szerint azt mondta, hogy esztelenségének, akarathiányának kéme, a mely miatt minden kényszer nélkül királyságokon gázol át (De adulatoris et amici discrimine VII. 22. Hutten kiad.). És Fülöp a merész válaszért szabadon bocsájtotta.

Perdikkas halállal fenyegette, ha nem jő hozzá. «Ez nem nagy mesterség; a cantharis és phalangion (mérges növények) szintén képesek erre; fenyegess azzal, hogy nélkülem is boldogulsz» (Diog. L. VI. 44).

Látta, hogy az államkincstár őreinek irnokai tolvajt kisérnek a börtönbe: «Nagy tolvajok viszik a kicsit», úgymond (Diog. L. VI. 45).

Kallisthenest boldognak dicsérték előtte, mert Nagy Sándor meghívja fényes lakomáira. «Sőt nyomorult a szegény, mert akkor reggeliz és ebédel, mikor Sándornak tetszik» (Diog. L. VI. 45).

És mikor egy zsarnok azt kérdezte tőle, mely érc a legalkalmasabb a szoborra, ő azt felelte: «Az, a melyből Harmodios és Aristogeiton szobrát öntötték» (Diog. L. VI. 50).

Dionysios tyrannust azzal gúnyolta, hogy úgy tesz barátaival, mint a zacskóval, ha tele van, fölakasztja, ha üres, eldobja (U. o.).

És mikor Nagy Sándor hozzálépett s azt mondta neki: Én vagyok Sándor, ama nagy király; ő azt felelte: Én pedig Diogenes kutya (U. o. VI. 60).

Neki nem türhetetlen állapot, hanem életszükséglete volt a szegénység s főerénye a lemondás. A cifrálkodás, dőzsölés e ko-

τοῦτο λέγεται τὸν Ἀλέξανδρον οὕτω διατεθῆναι καὶ θαυμάσαι καταφρονηθέντα τὴν ὑπεροψίαν καὶ τὸ μέγεθος τοῦ ἀνδρός, ὥστε τῶν περὶ αὐτόν, ὡς ἀπῄεσαν, διαγελώντων καὶ σκοπτώντων· Ἀλλὰ μὴν ἐγώ, εἰπεῖν, εἰ μὴ Ἀλέξανδρος ἤμην, Διογένης ἂν ἤμην.

* Diogenes igazi kommunista volt, ki lopásnak tekintette a tulajdont és bűnnek a gazdagságot. De a mai kommunistáktól egy jelentékeny elv

rában nagyon föltünő és nagyon tanulságos erény. «Gazdag városban és gazdag házban nincs helye az erénynek» úgymond (Stobæus Florileg. XCIII. 35). És mikor kérdezték tőle, kik a legelőkelőbb emberek, azt felelte, hogy a kik megvetik a kincseket, dicsőséget, kéjeket s az életet; mert ők nagyobbak mindezek ellentéteinél, a szegénységnél, névtelenségnél, fáradalomnál, halálnál (Ibid. LXXXVI. 19). Egy gazember szemére vetette szegénységét. De ő ugyancsak megfelelt neki: «Szegénysége miatt még senki sem került hóhérkézre, gazsága miatt már nem egy.» (U. i. XCV. 12).

Legélesebb elmével ebben a mondatban fejezte ki meggyőződését: «A szegénység önkénytelen mestere (αὐτοδιδακτὸν ἐπικούρημα) a filozofiának. Mert a mire amaz szavakkal igyekszik rábírni, arra ez a tények erejével kényszerít» (U. i. XCV).

Ο θνητὸν ἀνδρῶν καὶ ταλαίπωρον γένος
ὡς οὐδέν ἐσμεν πλὴν σκιαῖς ἐοικότες,
βάρος περισσὸν γῆς ἀναστρωφώμενοι,

így kiált föl a legnagyobb pesszimizmus hangján.* És mégis megbecsüli az élet valódi javát: a derültséget. «Egyetlen szerencsénk abból áll, hogy mindig vidámak legyünk és soha ne szomorkodjunk, bárhol, bármely viszonyok közt legyünk is.» (Stob. Flor. CIII. 21). S ugyanez a forrás azt is elmondja, hogy mikor ujra valami baj érte a bölcset, így szólt: Jól teszed, sors, hogy derekasan elbánsz velem. Sőt ily esetekben még hangosan énekelt is (Ib. CVIII. 71). Gyönyörű az a másik mondás, mely szintén Stobaiosnál olvasható: «Diogenes azt tartotta, hogy látja a Sorsot, a mint neki ront és azt mondja: Ezzel a veszett ebbel nem birok!» (Stob. Eklog. II. 7. 21. Heeren-féle kiadás).

Diogenest azonban nemcsak sajátos életmódja, korával anynyira ellentétes erkölcsi fölfogása tette népszerűvé és mindenek-

választotta el: ő t. i. mindjárt magán kezdte a vagyonközösség vagy teljes vagyontalanság principiumának megvalósítását. S ezenfölül nem vezette őt semmi túlvilági jutalomba, megdicsőülésbe vetett hit, mint az indus vagy keresztény aszkétát, hanem csakis saját lelki megnyugvása.

* Halandó emberfaj, te nyomorult,
Mi más vagyunk, mint árnyékhoz hasonlók?
Bolygunk a földnek fölös terheként. (Antonius et Maximus Sermones de vitæ inæqualitate 807. l.)

fölött kedveltté, hanem ritka szelleme, élcessége, csodálatos humora is. E ragyogó szellem megannyi anekdotában maradt fönn ép fénynyel; hogy mások szellemes mondásait neki tulajdonították kevés kritikájú kontaminátorok, mint pl. Diogenes Laert., az csak szellemének hitelét bizonyítja. Egy némely e friss, csattanós mondások közül ma is elevenen, gyújtólag hat, mennyivel inkább abban a szomorú korban, mely már rég nem hallotta Aristophanes komédiának pompás tréfáit és maró szatiráját és még nem érlelte meg a közép-görög vígjáték finomabb komikumát.

Egy kövér, hatalmas testű lantost mindenki ócsárolt, csak ő dicsérte. Kérdezték tőle, miért teszi azt? «Mert ilyen hatalmas ember létére lanton énekel s nem rabolni jár.» Egy másik lantostól mindig megszökött a közönsége. «Jó napot, kakas», szólítja meg Diogenes. Mért éppen kakas? kérdi amaz. «Mert a te szavadra is mindenki fölkel.» Valaki azt mondta neki: a sinopeiek téged arra itéltek, hogy távozzál. «Én pedig őket, hogy ott maradjanak.» Kérdezték tőle, miért oly ostobák a bajvivók? «Mert disznó- és marhahúsból állnak». Egyszer olajfa ágra fölakasztott asszonyokat látott és így szólt: «Bárcsak minden fának ilyen volna a gyümölcse.»

Mikor Platon az ideákról beszélt és megnevezte az asztal és serleg fogalmát. «Én ugyan, úgymond, asztalt meg serleget látok, de *asztalságot* és *serlegséget* nem.» De Platon is megfelelt neki: «Igazad van, mert szemed van, a mivel az asztalt és a serleget meg lehet látni, de a mivel az asztal és serleg fogalmát kell átlátni, lelked, az nincs.»

Mikor azt kérdezték tőle, mely idő alkalmatos a házasságra, azt mondta: Fiatalnak még nem, öregnek már nem.

Egy fukar embertől kért valamit. Ez sokáig késett vele. Végre Diogenesnek elfogyott a türelme. «Kenyérre kértem, nem temetésre.»

Valaki szemére vetette, hogy egykor pénzt hamisított. «Nos hát volt idő, mikor olyan voltam, a milyen te most vagy; de a milyen én most vagyok, olyan te soha se leszel.» Egy másiknak azt mondta: «azelőtt ágyba is peseltem. Most meg már nem.»

Myndusban látta a nagy kaput és a kis várost. «Myndusiak, csukjátok be a kapukat, mert kiszökik a város».

Egyszer elment a kövér Anaximeneshez. «Adj nekem is szegénynek egy kis hasat. Neked is könnyebbség lesz, nekem is hasznomra válik.»

Egy mogorva embertől kért valamit; az azt mondta, ha meggyőzől, adok; hiszen ha én meg tudnálak *győzni*, arra birnálak, hogy kösd föl magad.

*

Diogenes hitvallása a természetesség imádása. Erkölcs, szellem, vitázó képesség, testi erő, kitartás mind ez egy eszményt szolgálja. Neki él s benne hal meg. Dialektikája fényesen ajánlja, élete még fényesebben igazolja. Azt hirdette, hogy az embereknek életmódot nem egymástól kellene tanulniok, mert mélyen lehatott már a romlás az emberi együttélés következtében a természetbe; hanem azoktól a lényektől, melyeket mesterkedés, raffinált élvhajhászat még nem térített el az ős természettől. Némelyek azt mondták, hogy az ember nem élhet úgy, mint a többi állatok testi gyöngesége és teste csupaszsága miatt, mert nincs se szőre, se tolla, se vastag bőre. De ő azt felelte, hogy csak az életmód puhítja el az embereket, mert kerülik a hideget s a nap hevét, pedig a test csupasz volta semmi bajjal sem jár. Ott van a béka, sokkal gyöngébb és sikosabb bőrű az embernél, s mégis kibírja a levegőt s megél a leghidegebb vízben is. Maga az ember sem födi el arcát és szemét. A hol az állat megszületik, ott meg is vannak létföltételei. Az első emberek hogyan maradtak meg épen, holott nem volt tüzök, nem volt hajlékuk, nem volt ruhájuk, még táplálékuk sem egyéb a természet adtán kívül? A leleményesség, melylyel az élet kényelmeit a későbbiek kieszelték, nem vált javára az emberi nemnek. Mert eszüket nem a vitézség vagy igazság gyakorlására fordítják, hanem élvezetek megszerzésére; s míg egyre újabb kellemetességek után járnak, egyre keményebbnek és kellemetlenebbnek érzik az életet, és bár látszólag gondoskodnak magukról kellőleg, mégis merő gondosságból, önmagukért való rettegésből pusztulnak el. Azért, úgymond, Prometheus megérdemelte, hogy sziklához láncolják s a máját sas szakgassa ki.* Nem az emberek elleni gyűlöletből és irigységből sujtotta oly keményen Zeus a tűz vakmerő elrablóját, hanem azért, mivel a tűzzel együtt a kulturát s vele az emberi bujaság és romlás kezdetét vitte bele az emberiségbe. Ugyanez a fölfogás tükrözik Horatiusnál. (Carm. I. 3.)

* Dio Chrysostomus Orat. VI. 207. Reisk kiadása.

Audax Iapeti genus
Ignem fraude mala gentibus intulit.
Post ignem ætheria domo
Subductum macies et nova febrium
Terris incubuit cohors,
Semotique prius tarda necessitas
Læti corripuit gradum.

A természethez való visszatérés nála tehát nem ötlet, nem tetszetős vagy furcsaságával hatásra törekvő gondolat, hanem életelv, melynek ő nagy áldozatokat hozott. Ha vissza is kell utasítanunk ama meséket, melyek bolond túlzásaikkal alkalmasok arra, hogy Diogenest őrültnek vagy legalább is az őrültséghez közelállónak tüntessék föl (mint a hogy Platon valósággal Σωκράτης μαινόμενος-nak, őrjöngő Sokratesnek nevezte): de históriai valóság marad és hagyományúl, végrendeletül szállott tanítványaira szegénységi fogadalma és teljes igénytelensége. Fölületes és érdekességet hajhászó irók nyomán elterjedt s általános a hit, hogy Diogenes hordóban lakott és mikor egy gyermeket látott, a ki a földre hasalt és úgy ivott a forrásból, elvetette egyetlen fakupáját is. Mindez mese. Sokkal magasabbrendű gondolatok foglalkoztatták, hogy sem hihető volna róla az ilyen kicsinyeskedés, hatásvadászat.

Ha ő hirdette a lemondást, akkor lemondott ő maga is. Ha küzdött a gondatlan fényüzés, a henye élet veszedelmei, a kéjek szenvedelmek ellen, akkor elébb magán próbálta meg, mi nehéz az emberből föl-föltörekvő állatot lebírni. Ha küzdött a törvények, a tételes jog, a korlátolt polgári értelem ellen, akkor megérezte, mi az: embernek lenni mindenütt s minden körülményben s elösmerni a maga urának az erényt, az egyedül üdvözítőt. És végre, ha megvetette a tudományt s végesnek látta és gyakran meddőnek is az ész, az értelem törekvéseit: volt szive és lendülete s mindenek fölött hatalmas akaratereje, hogy diadalra juttassa az igazságot vagy azt, a mit annak tartott.

Vessünk búcsupillantást hősünkre, a mint az isthmosi játékokon ezrektől környezve, az egész görögség feszült figyelme közt tanít. Hallgatók és tanító között egy egész világ, de a hallgatók világa a multé, a tanító világáé a jövő.

Szavait meggyőződés sugallja és hit követi: hiszen tettekkel igazolta, életével bizonyította, hogy maga is általérezte tanait.

Könnyedén, görög szellemmel játszik a hallgatók szivének húrjain: hangja a fennségestől a nevetségesig végig fut az egész emberi skálán. Ő a karvezető: élesebb és erősebb hangon szól, a többieknek megadja a kellő tónust (Diog. L. VI. 35). Végre úgy tetszik, mintha az örvény szélére jutott görögség legjobbjai csakugyan mind megállanának s vele énekelnék a tisztulás, fölemelkedés dalát.

Az isthmosi versenyek győzteseinek nevét ki őrzi még? Azokét, kik a nemes tornában, a diskos-vetésben, ökölvivásban, kocsiversenyben elsők lettek? Diogenes dicsősége tartott legtovább; ő az isthmosi verseny legnagyobb győztese.

III. FEJEZET.

A CINIKUSOK ISKOLÁJA.

Ἡδονῇ ἀνδραποδώδει ἀδούλωτοι καὶ ἄκαμπτοι
ἀθάνατον βασιλείαν ἐλευθερίαν τ' ἀγαπῶσιν.

Diogenes Laertios meséli (VI. 75., 76.), hogy a cinikus Diogenesnek oly rábeszélő ereje volt, hogy bárkit magához tudott csatolni ékes szavával. Az aiginai Onesikritos elküldte egyik fiát Athénbe s mikor ez meghallotta Diogenest, megmaradt oldalán; elküldte a másik fiát is, az idősebbet, ez is tanítványa lett. Végre maga az apa is eljött s fiaival együtt «filozofált»; oly csábító erő volt Diogenes szavaiban.

De forrásaink megnevezik a tudós vagy tudományra szomjas férfiak egész seregét, kik Diogeneshez csatlakoztak. S ha meggondoljuk, hogy a színvallás és pártfoglalás a cinikusok mellett sokkal többet jelentett, mint bármely más filozofiai szektához való csatlakozás, ha számba veszszük, hogy a tanítványokra nézve életük berendezésében, vagyoni helyzetükben, családi állásukban, még halálukban is mi súlyos következményekkel járt a mindvégig kitartó cinizmus: akkor Diogenes hatását nem is mérhetjük össze Epikurosnak vagy Zenonnak, sőt Platonnak vagy Aristotelesnek hatásával sem. Ily mélyen és gyökeresen csak a szent és misztikus Pythagoras hatott a nevét viselő szövetségre és a későbbi keresztény szerzetalapítók rendjük mind jobban gyarapodó avatottjaira.

Így szállott a cinizmus hagyománya a voltaképpeni alapítónak, Diogenesnek szellemében tanítványról tanítványra egészen a Kr. e. harmadik évszázad végéig. Voltak igen jeles képviselői és névtelen harcosai, termékeny irói és pusztán élő szóval terjesztői. A stoa azonban, mely vele már kezdetében rokon s nála sokkal mélyebb és gyökeresebb jelentőségre emelkedett, lassankint fölfalta, magába foglalta minden komoly és becsülésre méltó elemét, míg végre aztán a cinizmusból nem maradt egyéb a piszok-

nál és rongyoknál; kitünő és nagyhatású tartalma pedig átszállt a stoára.*

Csak a római császárság korában vergődött ismét fölszinre. De ez új viszonyok közt értelme is új. A cinizmus történetével ebben a korszakban egészen külön fejezetnek kell foglalkoznia, minthogy a Kr. u. első századok az emberiség gondolkodásának, érzésének, hitének, művelődésének történetében is külön és pedig nagyon fontos fejezetet tesznek ki.

I.

A cinikus iskola elsőrendű díszei közé tartozik Diogenes közvetlen tanítványa, a thebæi *Krates*.

Mint Suidas (sub voce Κράτης) beszéli, dúsgazdag és előkelő polgár volt; sok cselédje, háza, jószága. Aztán belátta, hogy a törékeny és mulandó emberi javak semmivel sem járulnak az ember boldogságához, lemondott róluk s az Erény szolgálatába állott. Vagyonát az álladalomra hagyta: Krates Kratest megfosztja e vagyontól. Úgy érezte, mintha csak most nyerné vissza szabadságát, ujjongott s koszorúval övezte fejét, hogy a gazdagságot fölcserélte a szegénységgel.

Aztán koldustarisznyát akasztott nyakába, kopott köpönyeget vetett hátára s úgy élte le napjait, vidáman és nevetve, mintha csupa ünnepnapok lettek volna.** Nevetett a maga nyomoruságán is; sánta lábán, görbe vállán maga tréfálkozott legtöbbet. Híva, hívatlan elment barátai házába s az volt legnagyobb gyönyörűsége, ha civódó rokonokat vagy testvéreket könnyű tréfáival kibékíthetett.***

Mert nem kedvelte a durva, tolakodó prédikációkat és szava soha sem sértett: még a megfeddett sem vehette rossz néven intő szavait s a kik körülállván hallgatták, csak okultak vidám és kedves beszédén, szelid zsörtölődésén. A hova járt, tisztelet és szeretet fogadta és polgártársai θυρεπανοίκτης-nak, azaz ajtó-

* Ein überaus enges Band hat verknüpft Stoiker und Cyniker *(oder dürfen wir nicht vielmehr sagen: die Vertreter des älteren und des jüngeren Cynismus)*. Th. Gomperz Zeitschr. f. oest. Gymn. 1878. 29. k.

** Plutarchos De animi tranquillitate H. Κράτης πήραν ἔχων καὶ τρίβωνα παίζων καὶ γελῶν ὥσπερ ἐν ἑορτῇ τὸν βίον διετέλεσε.

*** Julianus Orat. VI. 201.

nyitónak nevezték, mivelhogy minden kapu föltárúlt, a hova ő közeledett.

Virágzásának kora a 113. Olympias idejébe esik, de a 122. Olympias negyedik évében még élt, mert ekkor járt el az athéni nép megbízásából Demetriosnál, hogy lebeszélje Athén újabb ostromáról.*

Krates megnyerő szelleme, egyéniségének varázsa feledtette testének gyarlóságait s kinövéseit. A gazdag és ősnemes családból származott Hipparchia kikosarazta fiatal és vagyonos kérőit és *megkérte Krates kezét.* Szülei ellenezték a frigyet, de ő öngyilkossággal fenyegetődzött. A lány szülei kérték Kratest, térítse el szándokától, s ő el is követett mindent. Fölfedte előtte testi hibáit, megmutatta szegénységét, de semmire sem ment vele. Hipparchiát nem riasztotta vissza semmi. Végre aztán a tarka oszlopcsarnokban megtartották mennyegzőjüket. Ez az asszony cinizmusban túltett férjén és férje mesterén, elvetett minden szemérmet és a nép szeme láttára közösült urával. Maga is résztvett a cinikus munkájában, tettel és irással gyarapította e felekezet hiveit és sikereit.

Krates 24 bölcselmi tartalmú levelet írt, melyek stiljök előkelőségével Platon finomságát közelítették meg, továbbá gúnyos költeményeket, himnuszokat s egyéb verseket és 18 tragédiát. Töredékeit Orelli és Bergk után Mullach gyüjtötte össze (Fragm. Phil. Græc. II. 333—341).

Itt közlünk néhányat verses és prózai műveinek maradványaiból.

1. Szerelmed éhség csillapítja vagy idő,
S ha a makacs láng még ezektől sem csitul,
Végső orvosságként marad még — a kötél.**

3. Szakácsodnak tíz mnát, orvosodnak drachmát,
Hizelgődnek pedig adj öt talentumot.
A ki jó tanácscsal szolgál, annak — füstöt,
Ringyódnak talentum, bölcselőnek garas.***

* Plutarchos: Demetrios XLVI.

** Stob. Flor. XLI. Brunck Analecta tom. I. p. 186 seqq.

*** Gunyolja a gazdagokat, kik esztelenül osztják adományaikat. Diog. L. V. 86.

3. Üdv neked, isteni úrasszony, te szerelme a jóknak,
   Termékenység, magzata a Mértékletességnek,
   Téged tisztel mind, ki igazságot gyakorolja.[1]

4. Mnemosyne s az olymposi Zeusnak szép ivadéki,
   Pieri Múzsák, ím esdve könyörgök ezért:
   Adjatok élelmet gyomromnak, azonba' kivánom,
   Szolgaiság nélkül, minthogy ez éltet emészt.

Hasznossá tegyetek, ne pedig csak kellemetessé.
Nem kívánom a pénzt, a vagyont én gyüjteni, mint méh,
Hangyai módra se kell összekuporva vagyon.
Részem igazság légyen, olyan kincs, mely az erényre
Oktat, a mit könnyű tűrni, szerezni nekünk.
Ezt ha elértem, a Múzsákat s Hermest is imádom
Nem fényes lakomán, szívem erényeivel.[2]

5. Mikor érezte közeledő végét, így énekelte meg önmagát:

Ugy-e elmégy, sánta barátom,
Mégy el a Hadeshez, vénségtől görbe barátom.[3]

6. Mikor Nagy Sándor kérdezte, hogy szeretné-e, ha visszaállítaná honát, így felelt:
Mire való az? Egy másik Nagy Sándor ujra lerombolja.

Az én hazám szegénység és homály,
Ezt nem pusztítja semmi végzet el.
Diogenes polgártársa vagyok,
Kit érintetlenül hagy az irigység.[4]

7. A kiket aljas kéj nem igáza le s vesztegetett meg,
   Ők a szabadság és örök élet földire jutnak.[5]

8. A bölcs mester görbített így meg, az Idő,
   Mely mindent elgyöngit, erőtlenné tesz.[6]

9. Nem egy torony, nem egy kunyhó az én hazám,
   Egész világnak minden háza, városa
   Vár készen engem hivogató otthonul.[7]

[1] Julian. orat. VI. 199. A Termékenységhez intézett hymnus kezdete.
[2] U. o.
[3] Diog. L. VI. 92.
[4] U. i. 93.
[5] Krates Stobaiosnál Anth. II. 492. Potter.
[6] Stob. teor. CXVI. 31.
[7] Diog. L. VI. 98.

10. A házasságtörés tragédia, mert nyomában számkivetés jár és gyilkolás; a kéjhölgyekkel való egyesülés komédia, mert dőzsölésből és részegségből ered és eszeveszettség a vége.[1]

11. Egyszer Krates lement a piacra s látta, hogy némelyek vesznek, mások eladnak. «Ezek, úgymond, boldogoknak tartják magukat, mert ezt a két ellentétes foglalkozást űzik; én meg boldog vagyok, hogy megszabadultam az adás-vevés gondjától.»[2]

12. Krates így szólt egy gazdag ifjúhoz, kit élősdiek nagy serege kisért: «Sajnállak, fiú, elhagyottságodért.»[3]

13. Sűrűn mondogatta amaz öreg Krates, hogyha megtehetné, fölmásznék a város legmagasabb pontjára s onnan kiáltaná alá: Hova rohantok, emberek? Minden erőtökkel azon vagytok, hogy vagyont szerezzetek és fiaitokkal, a kikre e vagyont hagyni fogjátok, alig törődtök.[4]

14. Krates meglátta Phryne hetæra aranyszobrát Delphiben s így kiáltott föl: Ime a görög mértéktelenség diadaloszlopa.[5]

15. Krates azt mondta, hogy a pazarló gazdagok vagyona olyan, mint a meredek sziklafalból nőtt füge; nem az emberek esznek belőle, hanem a hollók és sólymok; mint a hogy a pazarlók pénzét is a kéjhölgyek és élősdiek élvezik.[6]

16. Mikor valaki azt kérdezte Kratestől, minő gyümölcsét élvezheti a bölcselettel való foglalkozásnak, így felelt: Könnyebben megnyitod a pénzes zacskódat, hogy másnak adj, nem a hogy most teszed, a pénzt megforgatva és habozva, remegve, mintha a kezed nyomorék volna. Ha tele lesz, egykedvűn tekinted, ha megürül, nem fájlalod; könnyedén adod ki a pénzt s ha semmid se lesz, akkor is meg leszel elégedve s nem kivánod meg azt, a mi nincs, egy szóval: belenyugszol a dolgok folyásába.[7]

17. Ha abban látjuk a boldogságot, hogy életünk telve legyen gyönyörűséggel, akkor, mint Krates mondja, senki sem boldog. Mert életünk korának egy egész fele közömbös (ἀδιάφορος), az t. i., melyben alszunk. De meg aztán már a gyermek nevelődésének kez-

[1] Diog. L. VI. 89.
[2] Stob. flor. V. 52.
[3] U. i. XV. 20.
[4] Plutarch. De liberis educandis cap. 7. vol. VII. pag. 16. Hutten.
[5] Stob. flor. VI. 39.
[6] Stob. flor. XV. 10.
[7] U. o. XCVII. 31.

dete is tele van fájdalommal. Ha éhes a csecsemő, a dajkája megszoptatja; ha szomjas, megfüröszti, ha álmos, elringatja. De alig került ki dajkája kezéből, már a pedagógus veszi magához, a tornatanító, az iskolamester, a muzsikus, a festő. A mint fölserdül, akkor ezekhez járul a számtan-, a mértantanító, a lovász (mindezek jól el-elverik), kora hajnalban fölrázzák álmából, soha nyugta nincsen. A mint ifjúvá lett, ismét a mestertől kell félnie, a tornamestertől, a fegyverforgatás tanítójától, a gimnázium fejétől. Mindezek verik, szemmel és pórázon tartják. Kitelt az ifjúkor s elérte a húsz esztendőt; most már a századosától és hadvezérétől kell félnie és tartania. Ha őrség kell, őrségen van, ha virrasztania kell, virraszt, ha hajóra kell szállnia, hajóra száll. Férfi korában és erejében katonáskodik, polgári kötelmeit teljesíti, a várost kormányozza, sereg élén van, karvezetői tisztet visel, játékokban itél biróként: közben dicsőséggel ékesíti gyermekkorának hajdan űzött foglalatosságait. Végre aztán lehanyatlik ereje, megöregszik, megint gyermeki gondok bántják s ifjúkora után sóhajt vissza: Ó én édes ifjúságom, ó te Aetnánál is súlyosabb aggkor! Épen azért nem látom át, miképp élheti végig bárki is életét boldogan, ha a boldogságot a kéjek sokaságában látja.*

Leveleinek gyűjteménye megjelent abban a nagy kéziratgyűjteményben, melyet M. *Boissonade* adott ki: Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque du roi et autres bibliothèques, publieé par l'Institut Royal de France. Paris 1827. Tome onzième. A Vatikánban levő 483. számmal ellátott kézirat másait Boissonade saját megjegyzéseivel látta el, melyekben bizonyítja, hogy ezek a levelek ép oly hamisítványok, mint Diogenes levelei. Összesen 24 rövid levelet tartalmaz e gyűjtemény, valamennyi erkölcsi utasításokat ad cinikus értelemben. Az első levél így hangzik:

Krates tanítványaihoz.

Kerüljétek ne csak a rossznak céljait, az igaztalanságot és mértéktelenséget, hanem eszközeit is: a gyönyöröket. Mert pusztán ezek jelenléte vagy csak reménye is jobban megront, mint bármi egyéb. És keressétek a jónak ne csak céljait, az önmegtartóztatást és elégültséget, hanem eszközeit is: a fáradalmakat; s a hozzá vezető út meredek volta ne rémítsen el benneteket.

* U. o. XCVIII. 72.

A hetedik levél Metroklesnek szól, ily megszólítással Μετροκλεῖ τῷ κυνί. Függelékül közli Sokrates levelét Platonhoz, Aristophanesét Theophrastoshoz és Menipposét az «αὐτοπηρητής»-ekhez.

II.

A cinikus iskolának sajátszerű és igen jellemző jellensége az egyetlen asszonycinikus, kiről a filozófia története megemlékszik. *Hipparchia* ez, a thrák Maronea községéből való előkelő, gazdag és szép leány, kit elébb már Kratesszel kapcsolatban megemlítettünk. Reá vonatkozó forrásaink Diogenes Lærtios és Apuleius. Ezek alapján az előző fejezetben már elmondottuk, mint hódította meg a rút és nyomorék Krates pusztán cinikus szellemével s erényével a szép leányt. Hipparchia nemcsak hogy követte a szegénységbe s vándorlásba férjét, hanem maga is felöltötte a cinikus rend gúnyáit s útra kelt urával Hellasban.

Neki tulajdonítják azt a hires szofizmát is, mely sokféle alakban kering s eljutott a nép szájára is. Ha Theodoros nem igazságtalan, mikor egy bizonyos tettet elkövet, akkor Hipparchia sem igazságtalan, ha ugyanazt teszi; ha Theodoros nem igazságtalan, mert megüti Theodorost, Hipparchia sem igazságtalan, ha megüti Theodorost.

Bátyja *Metrokles* eleinte a peripatetikusok tanítványa volt és Krates vezette őt a cinikusok táborába. Heves vérű, szenvedélyes, sötét kedélyű férfiu volt, ki először saját műveit égette el, mint hiú álomképeket (ὀνείρων φαντάσματα), s végül magát is elemésztette öreg korában. Tanításaiból s életéből nem maradt meg egyéb, mint az a mondása, hogy: a dolgokat részben pénzen lehet vásárolni, mint pl. egy házat; részben idővel és szorgalommal, mint a nevelést. A gazdagság ártalmas, ha nem tudunk vele méltóképen élni (Diog. L. VI. 94—95).

Metroklesnek számos tanítványa volt, de közülök egy sem vált ki. De egyik hívének, Theombrotosnak, volt egy jeles hallgatója, *Menedemos* és egy másik, *Menippos*. Ezek nevüket nagyobb munkákkal örökítették meg s műveik szellemével s életük folyásával egyképen ügyekeztek föntartani a cinikus hagyományok és a rend folytonosságát.

Menedemos, a lampsakosi Kolotos tanítványa, iszonyú túlzásba vitte a cinikus vándorprédikátorok erkölcsét. Fúria öltöze-

tét vette magára s azt mondotta, hogy a pokolból jő azok kikémlelésére, a kik vétkeznek, hogy ismét alászállván a démonoknak tudtukra adja, mit látott.

Menippos föniciai származású rabszolga volt. Könyveit Diogenes L. nem tartja komoly megemlítésre méltóknak (φέρει μὲν οὖν σπουδαῖον οὐδέν); de sok humor volt verses és prózai műveiben. Egyébként cinikus elvekkel merő ellentétben uzsoráskodott s mikor elvesztette pénzét, felkötötte magát. Tizenhárom kötete maradt hátra, de csak néhány címet ismerünk műveiből, semmi egyebet. Annyi azonban bizonyos, hogy e szatirák nagy népszerűségre tettek szert már saját korukban is, nem vesztettek később sem hatásukból, sőt Varro híres *Satirae Menippeae* czimű gyűjteményében még utánozta őket.

A cinikus iskola nevezetesebb alakja még *Teles* is, a Kr. e. harmadik századból.* Beszédeit Theodorus kivonatolta s csak a kivonatok maradtak meg Stobaiosnál. Töredékeit kiadta O. *Henle* (Freiburg 1889), v. Willamowitz-Mœllendorf azt tartja róla, hogy ő volt az első «egyházi szónok»,** nem a zsidó próféták. Mert az, a mit mi prédikációnak nevezünk, semmi összefüggésben sincs a profétizmussal.

Teles is cinikus vándoréletet élt és sokkal inkább törekedett az élő szóval elérhető hatásra, mint irodalmira. Fennmaradt töredékei kevés irói tehetségről tanuskodnak és azt bizonyítják, hogy egészen előzőire támaszkodott. Mindenesetre azonban összefoglalta az iskola elveit és világosan megfogalmazta őket. Aki a lelki megszabadúlás művét elvégezte, aki az «őrültséget» legyőzte, az minden külső körülményen fölülemelkedett. Betegség, száműzés, halál, a temetés tisztességének megvonása, mind az, amit az emberek tömege a legnagyobb szerencsétlenségnek tart, nem bolygathatja meg lelki nyugalmát. S mint a hogy ez állítólagos bajok nem töltik el gyászszal, úgy az állítólagos legfőbb javak, hatalom, gazdagság, tekintély nem szereznek neki örömet (Gomperz II. 130.). Ez

* Historia Philosophiæ Græcæ, Ritter et Preller. Editio VIII. Gothæ 1898.

** «Nincs másképp: a cinikus Teles a legrégibb ismert elődjük az egyházi szónokoknak, a kik ma bármilyen templomban az irás szavait fejtegetik és jámbor szemlélődéssel hallgatóik szivét erősítik és fölemelik. Philol. Untersuchungen, herausgeg. v. A. Kiessling und U. v. Willamowitz-Moellendorf IV. 1881. 313—14.

elveket, a régi cinikusok tanításait, csak formába öntötte Teles. Fontossága inkább a propagandacsinálásban, mint saját egyénisége belső értékeiben állott.

Ez a cinikusok iskolájának története első korszakában. A Kr. e. negyedik évszázadban kezdte virágzását s a harmadik évszázad vége felé már teljesen lehanyatlott. A cinizmus Epikuros idejében tiszta bohózattá sülyedt s teljesen heterogén elemek fölvétele által a régi szellemtől elidegenedett.* Különben sem volt többé hivatása, nem volt levegője, fogékony közönség nem hallgatta, a fülek megsiketültek, a szivek elszorultak, az elmékre köd borúlt. Ama rettenetes idő következett el, mely teljes meddőséggel sújtotta a nagyszerűen termékeny görög szellemet; ez a szellem megvénült, erői megbénultak, emlői elapadtak, nedvei kiszáradtak.

Ezalatt lenn délkeleten tompa, zajtalan forrongás támadt, mely egyelőre a föld méhében maradt, hogy ideje elérkezvén kitörjön teljes erővel. A szellemek nyugtalansága volt ez, a szivek sóvárgása ama világ után, mely nem e földről való, ama megváltás után, mely elveszi e világ bűneit, ama tisztaság után, mely el fog következni a bűnök fertőjére.

Kis körben kezdődött e forrongás, néhány rajongó szivében fogant meg a vágy s mégis hivatva volt arra, hogy fölforgassa az egész világot.

Itt a mi cinikusaink történetében nagy űr szakad. Mint a hogy a patak csodálatos hegyi útakon bolyongván eltűnik, lesülyed a föld mélyébe s messze távolban tűnik elő ismét, de közben odalent is láthatatlan, titokzatos munkát végzett vak útjában: úgy szűnik meg a cinizmus a Kr. e. harmadik évszázad végével csaknem háromszáz esztendőre, hogy egyszerre ismét soha nem sejtett erővel, hatalommal fölszínre és döntő uralomra jusson, évszázadokon át újra virágozzék s még végső elhaltával is el nem múló örökséget hagyjon a világra.

* Ed. Norden i. m. 392. l.

II. KÖNYV.

AZ ÚJ CINIKUSOK.

I. FEJEZET.

A CINIKUS GONDOLAT VILÁGÚTJA.

In ihrem Kampfe gegen die verschiedenen Arten des Polytheismus fanden Judenthum und Christenthum wenig wirksamere Bundesgenossen, als die überall umherziehenden kynischen Wanderprediger.
J. Bernays: Lucian und die Kyniker.

A Kr. e. második évszáz nagy változásokat idézett elő a zsidóság belső életében. A folyton forrongó politikai és vallási élet három olyan pártot teremtett, melyek e válságos időben való szereplésükkel egyben világtörténeti jelentőségre is emelkedtek. A *farizeusok* pártja szigorúan a vallás törvényeihez és e törvények szavaihoz ragaszkodott s elitélt kiméletlen erélyességgel minden oly törekvést, mely politikai javakért, vagy akár a humanizmus nevében csak egy jótát is engedett az Irásból. A *szaduceusok* ellenben «többre tartották a zsidó közérdeket a zsidó tannál és törvénynél».* Lángoló honszeretetükben jól látták azt, hogy a puszta vallásosság s a fatalisztikus megnyugvás az isten akaratában nem elegendő a haza függetlenségének, véres küzdelmek árán kivivott önállásának megótalmazására.

E két pártnál azonban sokkal hatalmasabbá, sokkal jelentősebbé vált a harmadik, az *esszéusoké.* A mély és általános vallásosság szülte e pártot, mely buzgalomban, odaadásban messze meghaladta a farizeusokat is és tanitásainak nagy részével a legnagyobb mértékben fölkelti figyelmünket akkor, mikor a cinikusok történetének új korszakával foglalkozunk.

Eredetük, úgy látszik, örökre megfejthetetlen talány marad.**

* Graetz: Geschichte der Juden III. 76.[2]

** «L'essénisme est un problème historique encore non résolu. On ne sait ni quelle fut son origine, ni à quelle époque il naquit, ni quand ni comment il cessa d'exister. Ses doctrines ne soulèvent pas de difficultés moins considérable». *Nicolas, Des doctrines religieuses des Juifs* pendant les deux siècles antérieurs à l'ère Chrétienne. Paris 1860.

Történeti adatok, megbizható kútforrások soha sem fognak bennünket eligazítani e bonyolódott kérdésben. A tudomány eddig két, egymással homlokegyenest ellenkező álláspontot foglal el az esszéusok eredete dolgában. Az egyik párt határozottan görög befolyás alatt keletkezettnek állítja e rendet s hozzája nem kisebb tekintély tartozik, mint *Zeller*. A görög filozofia nagy történetírója főművében (Philosophie d. Griechen III.) és külön dolgozatokban is bizonyítja nagy apparatussal, hogy az orphikus-pythagoreus askesis közvetlen hatással volt az esszéizmusra és másként, «mint a görögségnek a zsidóságra, különösen pedig a pythagoreizmusnak az alexandriai zsidóságra gyakorolt hatásából meg sem magyarázható» (Ueber den Zusammenhang des Essäismus mit dem Griechenthum. Theolog. Jahrbücher XV. 1856). *Schürer* (Geschichte des Judenthums im Zeitalter Jesu Christi II. k.) szintén Zeller nézetéhez csatlakozik: «Az esszéizmus, úgymond, különválás a voltaképi zsidóság talajától, mely körülbelül a második évszázban Kr. e. görög befolyás alatt ment végbe oly célból, hogy megvalósítson valamely a pythagoreizmussal rokon életideált, de a zsidó törvényes alap megtartásával».

Ellenben *Graetz* (i. m. 463.) s már előtte *Frankel* (Monatsschrift II. 30 skk. és 61 skk.) határozottan azt állítják, hogy az esszéizmus a zsidó történet folyománya, s a rend tagjai nem egyebek, mint «Chaszidim», jámborok, kik szigorú vallásos életet éltek s alapjában nem sokat különböztek a farizéusoktól. Ugyanezen állásponton van egyebek közt *Hilgenfeld* (Die jüdische Apokalyptik in ihrer geschichtlichen Entwickelung, Jena, 1857) és *P. E. Lucius* (Der Essenismus in seinem Verhältniss zum Judenthum, Strassburg, 1881) a ki szerint «az esszéizmus szülőanyja a templomi szolgálattal való szakítás»; de ez pusztán zsidó belpolitikai motivum, melyben görög befolyásnak semmi része nincsen.

Magának a névnek eredete is homályos. Lucius (i. m.) a χasid szóból származtatja. χasid = ὅσιος. A kétféle formát magyarázza az ázsiai görög nyelvszokás, mely egymás mellett használja az Ἐδεσσηνός-Ἐδεσσαῖος, Βοστρηνός-Βοστραῖος, Ναβατηνός-Ναβαταῖος stb. alakokat.* Graetz az aram סחא szóból vezeti le eredetét, melynek értelme: fürdeni. Így az elnevezés a rend legföltünőbb szo-

* Lipsius: Ueber den Ursprung und den ältesten Gebrauch des Christennamens. Jena 1873. p. 14.

kásáról, a gyakori és vallásos értelmű fürdéstől vette volna eredetét.

Az esszéusokról való ösmereteinket első renden három fontos forrásmunkának köszönhetjük, melyek közül azonban mind a háromnak hitele erősen meg van támadva. Az első *Josephus Flavius*nak, a zsidó történetírónak műve, a Bellum Judaicum, mely különösen II. 8. 2—14. fejezetében, de elszórva egyebütt is beszél az esszéusokról. Adatait azonban mind e tárgyat, mind egyéb eseményeket illetőleg, különösen zsidó részről gyakran és sok eredménynyel cáfolták.

A másik alexandriai *Philo* műve, a Quod omnis probus liber, melyről azonban nyomós okok alapján hiszik, hogy nem a zsidó filozofus alkotása, hanem csak neve alatt kiadott hamisítvány.*

Végül *Plinius* a Naturalis historia V. 17. fejezetében szintén megemlíti őket, de nem autopsia, hanem csak mások leírásai s elbeszélései alapján.

A mi feladatunk mind e történeti és filologiai szempontokon kívül esik és ennyiben áll: vizsgálni az esszéizmus lényegét, erkölcstanát és kutatni azt, vajjon a Zellertől fölvett és védelmezett álláspont a görög befolyást illetőleg megállja-e helyét s abban a formában fogadható-e el, a hogy Zeller és utána követői hirdették?

Philo és Josephus szerint az esszéusok száma több mint 4000 lehetett.** Többnyire falun laktak, hogy a városok erkölcstelensége meg ne mételyezze őket. De akadtak azért néhányan városokban is, sőt Josephus szerint nem is volt városa Palesztinának, melyben esszéusok ne laktak volna.*** (Bellum Judaicum II. 8, 4). Azért egészen elvetendő Plinius állítása, a ki szerint (Historia Nat. V. 17): Ab occidente litore Esseni fugiunt usque qua nocent, gens sola, et in toto orbe præter ceteras mira, sine ulla femina, omni venere abdicata, sine pecunia, socia palmarum. In diem ex æquo convenarum turba renascitur large frequentantibus quos vita fessos ad mores eorum fortunæ fluctibus agit. Ita per seculorum milia (incredibile dictu) gens æterna est, in qua nemo nascitur (!). Tam

* Frankel: Programm des jüdisch-theologischen Seminars 1854. 32. l.

** Josephus itt függ Philotól, a mennyiben adatait fölhasználja. Philonál II. 457. Mangey kiad. Josephusnál az Antiqu. XVIII. 1. 5. Καὶ τάδε πράσσουσιν ἄνδρες ὑπὲρ τετρακισχίλιοι τὸν ἀριθμὸν ὄντες.

*** Μία δ' οὐκ ἔστιν αὐτῶν πόλις, ἀλλ' ἐν ἑκάστῃ μετοικοῖσι πολλοί. Nincs egy bizonyos városuk, hanem minden városban nagy számmal laknak.

fecunda illis aliorum vitæ pænitentia est. *Infra hos Engadu oppidum fuit.* A mily érdekes és jellemző Plinius leírása, ép oly kevéssé áll meg magát az esszéusok földrajzi elterjedettségét illetőleg. Az ő helytelen adatát mások is elfogadták, igy Dio Chrysostomus; de milyen regényes is elképzelni, hogy a lemondás és szűzesség e rendje a sivár Holt-tenger partvidékeire menekedett s egyedül ezt fogadta el magához, szemlélődéséhez, bűnbánatához méltó színpadnak?

Az esszéusok valóságos rendházakban laktak, egyiknek se volt saját háza. A közös élet szigorú szabályok szerint volt szervezve. Élükön egy perjel állott (’επιμελητής), a kinek föltétlen engedelmességgel tartoztak. A rendbe való fölvétel egy évi próbaidőhöz volt kötve, mely a szabadkőművesek inasi és legényi éveire emlékeztet. De mindjárt a próbára való jelentkezéskor egy szekercét, egy kötényt és fehér ruhát kapott a beavatott.

A próbaév leteltével részt vehetett a rituális fürdésben, de újabb két esztendei próbának vettetett alá. Ekkor aztán fölvették a rendbe, de elébb irtózatos esküt kellett letennie, hogy tesvéreivel szemben ép oly nyílt és őszinte lesz, a mily szigorún titoktartó a profánokkal szemben.* Csak fölnőtt embereket vettek föl, de esetről-esetre gyermekeket is, hogy kiképezzék s neveljék őket az esszéus életmódban. Külön törvényszékük volt a bűnösök elitélésére s a legsúlyosabb büntetés a rend közösségéből való kitaszítás volt.**

Az esszéusok vagyonközösségben éltek. Minden belépő tag átadta vagyonát a rendnek, úgy hogy köztük sem a szegénység elijesztő, sem a gazdagság vétkes gondolatot keltő képét nem lehetett látni. Adás-vevést egymás közt nem ösmertek, kiki azt adta át testvérének minden viszontszolgáltatás nélkül, a mire amannak szüksége volt. E nagyon fontos adatra nézve a két főforrás, Philo és Josephus teljesen megegyeznek. «Azt a bért, melyet különböző munkával megkeresnek, átadják egy kiválasztott sáfárnak (ταμίας). Ez átveszi s bevásárolja azt, a mire éppen szükség van; gondoskodik bőségesen táplálékról s mindarról, a mit az emberi élet meg-

* Josephus Bell. Jud. II. 8. 7. Az egész fogadalom erősen emlékeztet a régi szabadkőművesi fogadalomra, mely az Andersen-féle Constitutióból maradt még meg. L. Hettner: Literaturgeschichte des XVIII. Jahrhunderts. I. Engl. Liter. 195 skk.

** U. o. II. 8. 8.

kiván. Nemcsak étkezésük, hanem ruhájuk is közös. A mije egynek van, az mindegyiknek birtoka; s a közös birtok is minden egyesé». A betegeket a község költségén ápolták, az elaggott testvéreket eltartotta a fiatalok munkája. Úton levő testvéreket meleg testvéri indulattal fogadtak, külön hivatalnokuk volt ezek fogadására s ellátására.

Az esszéusok napja a kora hajnali órában imádsággal kezdődött. A napi munka után rituális mosdást végeztek, majd közös lakomára gyűltek. Főfoglalkozásuk a földmívelés volt; kézmívességet is űztek, de a kereskedésről azt tartották, hogy rájuk nézve veszedelmes, mert kapzsiságra nevel; hadi eszközöket s ártalmas szerszámokat nem készítettek ethikai elveik folytán.

Ez ethikai elvek oly szigorúak és nemesek, oly emelkedettek, sőt fennségesek, hogy Josephus méltán nevezi őket «a legjobb embereknek»; * és Philo is versenyt magasztalja őket Josephusszal.

Foglaljuk össze az ethikát úgy, a hogy főpontjait Schürernél találjuk, ** és meg fogjuk találni csodálatos pontossággal az esszéizmusban mindazt, a mi a cinizmus jobbik, tehát valódi, nem esetleges tartalmát teszi. E meglepő egyezés mellett elenyésző az a hasonlatosság, mely az esszéusok és pythagoreusok rendje között fennállott.

A mértékletességet és a szenvedélyektől való mentességet itélik erénynek (Philo II. 633. Mangey kiadása) és az érzéki kéjt elvetik, mert az vétkes. Antisthenes azt vallja, hogy ő Aphroditét megölné, ha kézre keríthetné; mert a szerelem a természet bűne (Clemens Alex. 406. C.) A cinikus ideál Herakles, a munkás és sokat szenvedett.

Az esszéusok nem gyűjtenek kincseket, se földbirtokot; csak annyijok van, a mennyi az élet fenntartására okvetetlenül szükséges (Philo II. 457). — Diogenes pedig azt tanítja, hogy gazdag városban, gazdag házban meg nem lakik az erény. Elveti a tulajdont és a maga példájával hirdeti a szegénységet. (Stob. Flor. 93, 35. l. a Diogenesről szóló fejezetet.)

Emez általános ethikai nézeteken kívül azonban vannak egészen sajátszerű erkölcsi törvényeik is, melyeket Schürer 10 pontban foglal össze.

* βέλτιστοι ἄνδρες τὸν τρόπον. Antiqu. XVIII. 15.
** I. m. II. 566. s kk. III. kiad.

1. Senki sem rabszolga náluk, mind szabadok, a mennyiben egymásért dolgoznak. (Phil. II. 457: δοῦλός τε παρ' αὐτοῖς οὐδὲ εἷς ἐστιν, ἀλλ' ἐλεύθεροι πάντες, ἀνθυπουργοῦντες ἀλλήλοις). «A cinikusok a rabszolgaság első ellenzői; nem mivel ők lövik szavaik első nyilait ez intézményre, hanem mert az ellenzésnek náluk elvi mélysége és gyakorlati háttere van, s mert erős belső és külső rugók hajtják őket erre . . . Minden támadás valamely intézményre csak afféle próbacsata, míg az intézmény gazdasági alapelveit elösmerik. De a cinikusok éppen ezt a gazdasági alapot tagadják meg. Az egyenjogusítás eszméje eredetében cinikus».*

2. A mit mondanak, biztosabb az eskünél. Az esküdözést megvetik, mert az rosszabb a hamis eskünél. Diogenes erősen emlékezetébe vési a delphoii Apollo-templom föliratát: Γνῶθι σεαυτόν· μηδὲν ἄγαν· ἐγγύα, παρὰ δ' ἄτη: ösmerd meg tenmagadat, semmit a mértéken túl, a fogadalom (eskü) szerencsétlenség.**

3. Olajjal nem kenekednek. S ha valamelyiket akarata ellen bekenték, letörli magát. «Mert a zord külsőt dicséretesnek tartják». A cinikusok egyszerűsége, minden mesterséges kendőzés iránti utálata eléggé ismeretes.

4. Minden étkezés előtt hideg vízben megfürdenek. Ugyanezt teszik, ha szükségüket végezték is; sőt az alacsonyabb osztály bármely tagjával való érintkezés után is meg kell fürdeniök. Természetes, hogy ez intézkedés a legszorosabb összefüggésben van ritusukkal, mely a cinikusokkal nem lehet közös. Az egyeztetés itt meddő erőködés volna, melyre az úgyis meglepő azonosságok mellett semmi szükség nincs. Sőt ellenkezőleg: a cinikusokról nem egy helyen hirdetik, hogy mosdatlanok, piszkosak. És mégis idéznünk kell e helyen Göttling szavait: *** Diogenes kettős aszkétaságot folytatott, testit és erkölcsit, de azért nem volt se tisztátlan, sem undorító, mint némely csuhás barát, mindig tisztálkodott (251. l.). S bizonyítékul idézi az ösmert anekdotát, hogy egyszer Diogenes fürdeni ment és látta, hogy a víz mocskos. Mindjárt megkérdezte gúnyosan: hol tisztálkodnak azok, a kik ebben megfürödtek? (Diog. L. VI. 47).

5. Minden időben *fehér ruhát* hordani szépnek tartják s ezért

* K. Joël: Der echte und der Xenophontische Sokrates II. 1. 569—70.

** L. a Diogenesről szóló fejezetet.

*** Diogenes der Cyniker od. Die Philosophie des gr. Proletariats.

minden belépő tagnak fehér ruhát adnak. A rend ez öltözékének is tisztán rituális és nem általános ethikai értelme van s azért voltakép ebből a csoportosításból ép úgy kiküszöbölendő, mint az előbbi.

6. Különös súlyt vetnek a szemérmetességre. Tekintettel a rend legvalószinűbb eredetére, nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy az esszéusok papi nép, mely szigorú levitikus szabályok szerinti életre tett fogadalmat, ennélfogva köteles úgy élni, mintha folytonosan oltári szolgálatot végezne. Ez azt jelenti, hogy a szükségeik elvégzésénél s a fürdéskor tanusított szemérmetesség szintén ritusuk és nem ethikájuk követelménye. Egyébként jegyezzük meg e helyütt is, hogy a cinikusok szemérmetlenségéről terjesztett hírek és anekdoták legnagyobb részben valótlanságok és ez a magáról megfeledkezett állatiasság köztök csakis a nagy cinikus gondolat lehanyatlása idején lőn általánossá. Az iskola alapítójáról, de még Diogenesről sem őriz a hagyomány semmi erre vonatkozó adatot.

7. 'Εσσαίων οὐδεὶς ἄγεται γυναῖκα, mondja Philo; vagyis az esszéusok mindenestül elvetik a házasságot. Antisthenes még szükségesnek találja ez intézményt az emberi faj tovább plántálása végett; de Diogenes teljesen elitéli és «dicséri azokat, a kik meg akartak házasodni és nem házasodtak meg». «E pontban a korlátlan személyes szabadságra való törekvés s a vágy, hogy a szenvedély hatalmát legyőzze, minden egyéb szempontot háttérbe szorított» (Gomperz II. 132.).

8. Ellenezték az esszéusok az áldozatok egy bizonyos nemét, t. i. a véres áldozatokat. A cinikusok egyáltalán elvetették az áldozatokat és szertartásokat és pedig nem atheizmusból, hanem ellenkezőleg szigorú monotheisztikus meggyőződésből. «A bölcs az istent erényével imádja, nem áldozatokkal, melyekre az istenségnek semmi szüksége sincs». Krates megigéri, hogy tisztelni fogja Hermest és a Múzsákat οὐ δαπάναις τρυφεραῖς, ἀλλ' ἀρεταῖς ὁσίαις (Julian. orat. VI. 200. A.).

9. Az esszéusok közösen lakomáztak: ebben a pythagoreizmusnak ép úgy lehet analogiáját látnunk, mint bármely ó-kori közösségnek. A cinikusok életének rendjében erről szó se lehet, mivelhogy ezek együtt nem éltek és ethikájuk határozott vala, de ritus az össze nem tartozókat egybe nem fűzhette.

Végül 10. általánosan el volt terjedve az a hit, hogy az esszé-

usok tartózkodtak a hús és bor élvezetétől, de ezt a fölfogást megcáfolta *Lucius* már említett könyvében (Der Essenismus 56. s k. l.).

*

Az esszéizmus, mint bevezető sorainkból már látható, szigorún zsidó és szigorún törvényes alapokon nyugvott, ebben a farizéusoktól, e gyakran jogtalanúl és minden igazság ellenére megrágalmazott felekezettől nem tért el, s mégis amazoknak viselniök kell egy, már évezredek óta reájuk nehezedő gyűlölet átkát, míg az esszéusok rendjét az első görög forrásoktól mind a mai napig elhalmozták magasztalásokkal.

«Az ethikát különös alapossággal mívelik, s tanítómesteröküľ az ősi törvényeket fogadják el, melyeket emberi lélek isteni sugallat nélkül nem gondolhatott ki» (Philo II. 458). A szentirást nagy hévvel s buzgalommal olvasták s ők is kedvelték egyes helyek allegorikus magyarázatát, mint a cinikus iskolamesterek a mitologiáét (l. a Bevezetést) s még inkább a stoikusok az egész hellén s később római vallásét.

De dacára ennek s már említett fölfogásuknak, mely megtiltotta nekik a véres áldozatokat, mindazáltal szigorún megmaradtak a zsidó talajon. És ha Josephus elmondja (Bell. Jud. II. 8. 5), hogy napfölkelte előtt atyáiktól tanult imádságokat (πατρίους δέ τινας εἰς αὐτὸν εὐχὰς) zengenek a Naphoz, abból nem szabad még azt következtetnünk, hogy napimádók, hanem pusztán csak anynyit, hogy az égi világosság e dicső forrását különös tiszteletben részesítették.*

Már ez is azonban idegen befolyásra utal egy oly nép kebelében, melynek monotheizmusa akkoron már nemcsak sok évszázadok hagyománya vala, hanem egyúttal politikai létének alapja, harcainak célja, vérontásainak oka. Oly szigorú volt az egyistenimádás, hogy a legkisebb eltérés tőle fölköltötte a zsidók haragját, sokszor súlyos bosszúját. A napnak ilyen tisztelete pedig a törvények törvényébe, a tízparancsolat második igéjébe ütközött s ezért semmikép nem lehetett zsidó eredetű. Titkos tanaik, melyekről Josephusból értesülünk, a füvek gyógyító erejét, a kövek tulajdonságait, az angyalok neveit és jellemét illetőleg mind csupa

* Mikor szükségüket végezték, akkor is elfödték magukat, hogy az isten fényességét meg ne sértsék (Joseph. Bell. Jud. II. 8, 9.).

misztérium és aligha nem éppen ezek bírták rá Zellert, hogy a pythagoreusokkal való rokonságukat állítsa föl tételül. Maga Josephus is sejt valami rokonságot a kettő közt, a mennyiben az Antiquitatesben (XV. 10. 4.) szó szerint ezt mondja: γένος δὲ τοῦτ' ἐστιν διαίτῃ χρώμενον τῇ παρ' Ἕλλησιν ὑπὸ Πυθαγόρου καταδεδειγμένῃ.

A Zeller-féle fölfogás azonban az ellenmondások viharát költötte föl zsidó és keresztény tudósok részéről egyaránt. Nem szándékozunk e helyen bővebben foglalkozni a vitával, mely ma is eldöntetlen. Csak arra szorítkozunk, hogy Schürer álláspontját közöljük, mely kompromisszum-féle a két ellentétes tábor közt.

E szerint (i. m. 576) az esszéizmusban kétségtelenül zsidó, még pedig farizeus jellegű a szigorú ragaszkodás a törvényhez és a szorgos ügyelet a tisztaságra. Hogy mindkettő követelménye a papi zsidóságnak, ösmeretes dolog; itt csak az ötlik szembe, hogy e követelmények jóval szigorúbbak és következetes megvalósításukra sokkal inkább ügyelnek, mint maguknál a farizeusoknál is.

Csakis ez a törekvés tisztaságra oka annak, hogy teljesen elkülönítik magukat embertársaiktól; ez a féltő gond, hogy lelki és testi fehérségük beszennyeztetik, bírja őket közös célban, eszményekben való társulásra. Mindez elengedhetetlen következményeképpen vonja maga után a közös tisztálkodást, a közös étkezést s végső fokon a vagyonnak is teljes közösségét. Mindeddig az idegen befolyásnak semmi nyoma.

Azonban kimutattuk már a zsidóságtól eltérő elemeket is: a nap tiszteletét, a rabszolgaság, az eskü elvetését, a kereskedés lenézését, az állati áldozatok megszüntetését s említsük végül sajátszerű anthropologiájukat is, melynek tanai szerint a lélek élt már az emberi testbe költözése előtt s a test csak börtöne a léleknek.

Mindezek valamely keleti vallásnak, a buddhizmusnak vagy parzizmusnak járulékai lehetnek e rejtelmes rend életében. De e föltevéseket a két vallás történetében járatosak megcáfolják. Hátra volna még a görög filozofia, mely valóságos diadalútat tett már ez időben Nyugaton, Rómában és Délen, Alexandriában. Még pedig a *neo-pythagoreizmus*, mint Zeller nyomán oly sokan, maga Schürer is (i. m. 583) állítja.

A pythagoreizmusban és az esszéizmusban közös a tisztaságra való törekvés — de ez eredeti zsidó vonás — a megtartózkodó életmód — de erről a cinizmus sokkal ösmertebb — a házasság elvetése (de ez a pythagoreusoknál fakultativ, a cinikusok-

nál szabály), a fehér ruházat (ismét eredeti zsidó vonás), az eskü elvetése, az áldozatok korlátozása (merő cinizmus), a tisztátlanság gondos kerülése (zsidó papi kötelesség) s végül és egyedül a test- és lélekről való dualisztikus fölfogás, mely nem hiányzik a görögség egyetlen gondolkodó iskolájánál sem.

Zellernek és követőinek a pythagoreizmus hatásának bizonyítására semmi egyéb történeti adatuk nincs, csak a kronologiai lehetőség; t. i. a pythagoreizmus jóval régebbi eredetü, mint az esszéizmus, mely nem keletkezett előbb a Kr. e. második század közepénél. De e hatás útját, a közvetítő egyéneket vagy csak módokat is megjelölni képtelenek. Maga az egész elmélet pedig erejét veszti és halovánnyá, ingadozóvá lesz, mihelyt meggondoljuk, hogy a pythagoreizmus eredete maga sincs kiderítve, misztikus tanításai, tehát azok éppen, melyekkel e zsidó felekezetre hathatott — ösmeretlenek és származásuk mindenestül a Kelet homályába vész: oda tér meg tehát, a honnan eredett.

Mi tehát ezt az egész elméletet mindenestül elvetjük. Láttuk, hogy bizonyítékai mily kis számúak és gyöngék. Maga is tapogatódzik s kénytelen elösmerni, hogy a két rend egyezései legnagyobbrészt egészen eltérő okokból erednek.

Ellenben vizsgálva az esszéusok ethikáját, világfölfogását, politikai és társadalmi maguktartását, bámulatos megegyezéseket látunk köztük és a cinikusok közt.

Ez egyezéseket fölsoroltuk jórészt. De van még egy, melynek talán több súlya van, mint az összes eddig említetteknek, s melyre eddig e határkérdések vitatói ügyet sem vetettek. A cinikusok tudvalevőleg elvetették az elméleti tudományokat és csak az ethikát mívelték (l. a Bevezetést); a pythagoreusok ellenben megalapították a tudományos mathematikát, a csillagászat tudományát s a geometriát. Nyilvánvaló az ellentét e részben a két görög filozofiai iskola között. Már most Philo a Quod omnis probus liber-ben (p. 877 Mangey) ezt mondja: *Az esszéusok a logikát, e haszontalanságot a szószátyárokra, a fizikát, mint transcendenst a fecsegőkre bízzák, csak az ethikát gondozzák.* Ez az adat már eléggé világosan beszél és kétséget nem szenvedőn bizonyít.

S bár ezenfölül tömérdek adatunk van arra nézve, hogy a cinikus vándorprédikátorok bejárták az egész akkori *görög* és *görögül értő* világot, tehát nemcsak Alexandriát, hanem Palesztina egyes városait is, bárha ama kor szelleme, melyben az esszéusok föllép-

tek, sokkal inkább kedvez a cinikus gondolkodásnak, mint bármely másnak; bár e szerint föl kell tennünk, hogy a fejlődő, forrongó rendre egy ilyen vándorprédikátornak óriási hatása lehetett, mikor a reszkető, aggódó, fölfelé tekintő, habozó, istenüket kereső sziveket erős szóval, cinikus fanatizmussal oktatta: mindazáltal legalább egyelőre csak egy alternativ hipotézist állítunk föl.

Az esszéizmus kifejlődhetett a zsidóság anyagi történetéből, mint nagy kritikai elmék bizonyítják; de lehet, hogy rá idegen, első sorban pedig görög hatás érvényesült. De *ha e hatás megvan, akkor az föltétlenül a cinizmusnak és nem a pythagoreizmusnak hatása.*

Nem ismételjük bizonyítékainkat, azok szólnak magukért. Hanem ráutalunk a következő tényekre, föltevésünk újabb erősségeire. Az esszéusok sorából emelkedett ki Keresztelő János. Maga a neve is ráutal, Keresztelő = Ἡμεροβαπτιστής. «Jánosnak pedig ruhája vala teveszőrből és az ő derekának öve bőrből csinált elesége pedig vala sáska és erdei méz» (Máté evang. III. 4.). Minő cinikus életmód!

Jánosban mély gyökeret vert az a hit, mely e tájban eleinte bizonytalanul, később mind követelőbb erővel szállotta meg a sziveket: a közeledő megváltás hite. A Jordán vizében keresztelt, hogy megtisztítsa büneiktől mindazokat, kik a megtisztulás után szomjan epekedtek. Bátran szembe szállott ama kis zsidó világ hatalmasaival, kik nem jó szemmel nézték munkáját. «Mikor pedig látta volna János, hogy a farizeusok és szaduceusok közül sokan jőnének ő hozzá, hogy megkereszteltetnének, monda nékik: Mérges kigyóknak nemzetségi, kicsoda intett meg titeket, hogy az Istennek következendő haragját eltávoztatnátok? Teremjetek azért megtéréshez illendő gyümölcsöket (Máté III. 7. 8.).

Ez életmód, a hatalmasokkal való szembeszállás, maga az a körülmény is, hogy híveket az együgyűek és szegények közt keresett, erősen emlékeztet a cinizmusra.*

* «Antisthenes törekvése a szegények és megrövidítettek nevelése, kiket főként arra akart rábirni, hogy *megszeressék szegénységüket.*» V. ö. a Hegyi beszéd híres igéjét: Boldogok a (lelki) szegények, mert övék a mennyek országa. A «lelki» jelző későbbi hamisítás. L. Græetz Gesch. d. Jud. III. 227. 1. jegyz.

De még több rokonvonást fogunk találni a kereszténység megalapítójának és a valódi cinizmusnak tanításai közt.

Eldöntetlen mind a mai napig s nem is tartozik vizsgálódásaink körébe, hogy a kereszténység csakugyan az esszéizmusból fejlődött-e, mint «a 17. és 18. század deistái, a szabadkőművesek, Németország felvilágosodott theologusai, továbbá néhány hyperkritikus zsidó, mint Salvador, Graetz, Cohen hirdetik».* Az föltétlenül bizonyos, hogy az evangéliumok tanúsága szerint Jézus tanításai csak tisztultabb, emelkedettebb, emberibb s épp azért istenibb megnyilatkozásai amaz érzéseknek, melyek az esszéus Keresztelő János szívét betöltötték. S ha Jézus a rendnek nem is volt tagja, tőle, szabályaiból, tanaiból, ethikájából nagyon sokat általvett. Az evangéliumnak megannyi kétségtelen hitelességű helye szól a mellett, hogy a kereszténység alapítója esszéus elveket vallott, esszéus elveket, melyek később meghódították a világot s amaz ösmertebb forrás nyomán, melyből ez egész emberiség ivott, evangéliumiaknak neveztettek.

«Ismét pedig mondom néktek, hogy könnyebb a tevének általmenni a tűnek fokán, hogynem a gazdagnak Isten országába menni». (Máté XIX. 24). «Senki sem szolgálhat két Urnak, mert vagy egyiket gyülöli, a másikat szereti; vagy az egyikhez ragaszkodik, a másikat megutálja: Nem szolgálhattok Istennek és a világi gazdagságnak» (Máté VI. 24. Lukács XVI. 13). Már az esszéusok tanításainak ösmertetésénél ráutaltunk a párhuzamra ez elvek és Anthisthenes meg Diogenes szegénységi fogadalma között. Hirdette továbbá a szűzi megtartózkodást s a vagyonközösséget, miképpen előzőitől tanulta volt.

És kihez fordult oktatásaival, népies paraboláival, életének fennséges példájával? A nép legalacsonyabb osztályaihoz, a szegényekhez és tudatlanokhoz, az elmaradottakhoz, kik alig látták a nagy vándorünnepeken is Jeruzsálem templomát s kiket eleven oktatás hitökben meg nem világosított. A vámszedők és adóbérlők, a kézművesek és cselédek, a halászok, mind *a föld népei*, voltak az ő tanítványai, mint egykor a nagy cinikusoknak, kik az olajbogyóval és száraz kenyérrel táplálkozó nyomorúlt népet keresték föl oktatásaikkal.

«Mert az egészségeseknek nincsen szükségük orvosra, hanem

* Lucius i. m. 2.

a betegeknek, hogy közülök még a legkisebb se pusztuljon el» (Máté IX. 12).

És Jézus valóban csodát művelt. E maroknyi nép, a zsidóság alacsony rendű osztálya, híven, lángoló buzgalommal szegődött tanítványai közé. S ereje egyre nőtt még életében és megsokszorosodott vértanúhalála következtében. Első hívei mélyen szivükbe vésték tanítását: «*Ne szerezzetek aranyat, se ezüstöt, se pénzt a ti erszénytekbe. Se útravaló táskát, se két ruhát, se sarút, se pálcát.*» (Máté X. 9. 10.) S a krisztusi szegénységnek s vagyonközösségnek, s a cinikus lemondásnak és önmegtagadásnak alapján megalapították az *ebioniták* első keresztény felekezetét. A név *szegényt* jelent. Így nevezték ők magukat; a zsidók תלמידי ישו, Jézus tanítványainak vagy nazarénusoknak nevezték; a *keresztény* név a rómaiaktól ered.*

*

Az esszéizmus a nagy Róma-ellenes forradalom idejében letűnik a történelem szinpadáról. 70-ben Kr. u. szereplése jóformán megszüntnek tekinthető.

Ez időben a kereszténység már nagy hóditásokat tett. Ösmervén ama kor szellemét, válságait, pusztító viharait, a forradalmi átalakulásokat, melyek kebelében lezajlottak, természetesnek kell találnunk e gyors terjedését az új tanításnak. Róma szivét sajgó fájdalommal töltötte el a szabad köztársaság gyönyörű intézményeinek tragikus bukása s újabb s mind újabb gyötrelmekkel sújtotta őrült és gaz császárainak csaknem szakadatlan sora. A hit régóta kihalt a lelkekből s a helyét elfoglaló filozofiának nem volt annyi ereje, hogy fölemelte volna kétségeiből, önmagával való meghasonlottságából a millió gondolkodó elmét és érző szivet. Görögország teljesen rothadásnak indult, Alexandriában a zsidó, keleti és római kultusz rég megdöntötte a hellén hitvilágot s a sokféle babonás, misztériumokban kimerülő kultusz csak a képzeletet izgatta, de a háborgó érzéseket nem csillapította le. A messiási eszme, vagy hozzá hasonlatos, a megváltás, a megtisztúlás gondolata bejárta akkor az egész világot. S a kereszténység erkölcsi tartalmával, hirdetőinek mély komolyságával s elszántságával, egyszerűségével, rajongásával csudálatos hódításokat tett a kéjektől elernyedt, túlmívelt és finomodott római és hellén világban.

* Græetz i. m. III. 249.

Így telt el az első három évszázad folytonos térítő munkában, nehéz küzdelmekben. Egymás mellett látjuk e tarka világ szereplői között a keresztény térítőt és a cinikus vándorprédikátort. A cinikus gondolat vele született a kereszténységgel, mint a hogy a magzattal születnek a fölszálló nemzedék erkölcsi és testi tulajdonai. Vele született, vele nőtt s ama kor folyton egymás mellett látta, egymás közel rokonainak tartotta a kereszténységet és cinizmust. Julianus apostata beszédei egyikében kikel a cinikusok ellen, mert közel rokonaik a keresztényeknek: *ἀποταχτικάς τινας ὀνομάζουσιν οἱ δυσσεβεῖς Γαλιλαῖοι. τούτων οἱ πλείους μικρὰ προέμενοι πολλὰ πάνυ ξυγκομίζουσι τοιουτόν τι καὶ τὸ ὑμέτερον ἔργον ἐστί, πλὴν ἴσως τοῦ χρηματίζεσθαι. τοῦτο δὲ οὐ παρ' ὑμᾶς γίγνεται, ἀλλὰ παρ' ἡμᾶς. συνετώτεροι γάρ ἐσμεν τῶν ἀνοήτων ἐκείνων. ἴσως δὲ καὶ διὰ τὸ μηδὲν ὑμῖν τε κ' ἀκείνοις παραπλήσια. Καταλελοίπατε τὴν πατρίδα ὥσπερ ἐκεῖνοι, περιφοιτᾶτε πάντη καὶ τὸ στρατόπεδον διωχλήσατε μᾶλλον ἐκείνων καὶ ἰταμωτέρων* (Orat. VII. 224.).

Azonban a kereszténység nagyon korán kezdett oly célokat követni, melyek szigorún véve nem vallásosak, hanem világi jelentőségűek. Első műve a terjeszkedés volt s ez valóban egyházi célzatú, kegyes munka: kiterjeszteni Isten országát e föld minden részire.

Maga a Megváltó jelölte ki ezt szent hivatásúl és fennséges buzgalommal, lángoló lelkesedéssel váltották valóra Jézus intelmét, tették testté az igét tanítványai.

A terjeszkedést azonban nyomon követte a szervezkedés. Az emberi együttélésnek visszautasíthatatlan törvénye követeli, hogy egy hiten élők, egy földi és túlvilági boldogulást és megüdvözülést keresők valamiféle formában községeket alkossanak, s e községek ismét nagyobb szervezetekben egyesüljenek. És mégis korán jelentkeztek azok, kik a dolgok e fordulatával elégületlenek voltak, elitélték a kereszténység világi hatalomra való törekvését, pedig e törekvés egyébben, mint a politikai és társadalmi szervezkedésben egyelőre nem mutatkozott.* Ez az elvilágiasodás már a Kr. u. harmadik század közepén nagyban megindult s vele egy időben megszületett a reakció is. A visszahatás Alexandriában keletkezett, e sajátszerű középpontjában a legkülönfélébb kultuszoknak, a hol

* Das Mönchthum, seine Ideale und seine Geschichte, von Adolf Harnack. Giessen 1895.

legközelebbről lehetett szemlélni Róma halálos vergődésének rettentő küzdelmeit, s minden világi uralom hiú ürességét.

«Az alexandriai katechéta-iskolában, mely a harmadik évszázadban az egyházi theologiának mintegy egyeteme volt, az idealisztikus görög moralisták rendszereinek összes alapgondolatait Sokrates óta fölvették és földolgozták. Ezek pedig ama sokratesi mondást: ösmerd meg tenmagadat, régóta átformálták a legkülönfélébb szabályok képében az élet valódi müvészetévé. A legtöbb e némű szabály az igazi *bölcset* elszólította a mindennapi élet szolgálatában álló foglalatosságoktól és a «nyilvánosság előtt való terhes szerepléstől». Ezek azt hirdették, hogy a szellemre nézve «semmi se eredetibb és méltóbb, mint a magáról való gondoskodás, a mennyiben nem kifelé tekint, idegen dolgokkal nem foglalkozik, hanem saját belsejében magába szállva visszaadja önmagának tulajdon lényét s ekképp gyakorolja az igazságosságot». Azt tanították itt, hogy *a bölcs, a kinek semmire sincsen szüksége, legközelebb van az istenséghez,* mivelhogy saját gazdag énjének birtokában s a világ nyugodt szemléletében a legmagasabb szellemnek válik részesévé; ott azt hirdették, hogy a szellem, mely fölszabadult az érzékiségtől s ez örök eszmék szemléletében él, végre méltóvá leszen, hogy meglássa a láthatatlant s maga is istenivé váljék».*

Egészen nyilvánvaló e gondolat görög volta s az aláhuzott mondás cinikus eredete már a bevezetésből ösmeretes előttünk. Sokrates alapelve ez, melyen Anthisthenes tovább épített. És természetes is, hogy ha majd a kereszténység kebelében fölkél az első visszahatás s a vágy, hogy a hit régi tisztaságában tündököljék, akkor ennek a hitnek főalkotó eleme, a cinikus ethika, ismét jelentkezni fog és érvényt követel magának.

Az egyház maga nem ellenezte e mozgalmat, mely a szerzetesség megalapítására vezetett. Sőt «mennél világibb lett ő maga, annál buzgóbban prédikálta azt az életet, melyet nem ő, hanem mellette a szerzetesség valósított meg.»

Buzgó keresztények, kik egész lényükkel átengedték magukat hitüknek, visszavonúltak a világtól, lemondtak e földi élet minden javairól, a tulajdonról, a házasságról, a személyes akaratról s a személyes becsületről és szerzetesi életet kezdtek. Eleinte keve-

* Harnack i. m. 23. l.

sen voltak, de számuk rohamosan szaporodott. Példájuk vonzó volt, a kor termékeny talaja eszméiknek, vallásos életük rideg zárkózottsága, extatikus állapotaik, látomásaik, melyekben közvetetlenül érintkeztek az Istennel és fiával, legendák szárnyain szálltak tova, mind több és több hívet csábítva a magános klastromokba.

Így született újra az esszéizmus más korok más viszonyai között, *teljesen azonos elvek és meggyőződések alapján.* S ha már most az iránt semmi kétség nincsen, hogy a szerzetesek, a legszigorúbb kereszténység hívei és hirdetői, a cinikus erkölcsprédikátorok hatása alatt állanak, ha Julianus oratiojából s mint később látni fogjuk, Lucianus leirásaiból kétségtelen világossággal kiderül, hogy a kereszténység s a cinizmus a Kr. u. első és második évszázban közeli rokonokként, egymásra való folytonos kölcsönhatásban jelentkeznek, másfelől pedig szemmel látható a szerzetességnek az esszéizmussal való szoros kapcsolata: akkor nem lesz többé az sem meglepő s minden új volta mellett is immár bebizonyítottnak lesz nézhető, hogy az esszéizmust és cinizmust azonos elvek, gondolatok, meggyőződések erős lánca teszi egymás rokonaivá.

Ez induktiv bizonyítás utolsó láncszeméül tekintsük még az esszéusok és szerzetesek kapcsolatát.

*

A lelki kapcsolat semminemű bizonyításra többé nem szorúl. De vannak anyagi bizonyítékok, melyek mindenkit maguktól, saját erejükkel győznek meg. A szerzetesrendek maguk is tudják és tartják a rokonságot az esszéizmussal. A gondolatok azonosságát legujabban P. Robert Wuku, cziszterczita rendű tanár demonstrálta egy rendkívül érdekes dolgozatában,* melynek néhány adatát fogom e helyen fölhasználni, nem többet, de hihetőleg nem is kevesebbet a kelleténél. Wuku egymás mellé állítja a Josephus Flaviustól való adatokat és nursiai Szent Benedek rendjének szabályait.

* Die Essener nach Josephus Flavius und das Mönchthum nach der Regel des heiligen Benedict. Studien und Mittheilungen aus dem Benedictiner und Cisterciensen Orden XI. 1890. 223—30.

Az esszéusok rendet képeznek szigorú szabályokkal.

A ki a rendbe akar lépni, vagyonát a társaságnak adja át. Bell. Jud. II. 8. 3.

Csodálatraméltó náluk a közösség; náluk az nem tapasztalható, hogy egyiknek többje volna, mint a másiknak. U. o.

Közös jószáguk igazgatására kormányzót választanak. U. o. 6.

Külömbség nélkül köteles az egyik a másiknak szolgálni. U. o.

Idegen rendtestvér előtt épp úgy nyitva áll a ház, mintha az övé volna, bárhonnan jön is; mint a legbizalmasabb barátjukhoz léphetnek be olyanokhoz, a kit sohasem láttak. U. o

Regulae St. Benedicti.

Cap. I. Militans sub regula.

Cap. LVIII. Res si quas habet, aut eroget prius pauperibus aut conferat monasterio.

Cap. XXIII. Præcipue hoc vitium radicitus amputetur, ne quis præsumat aliquid habere proprium; omniaque omnibus sint communia.

XXXII. Substantiæ monasterii provideat abbas fratres; et eis singula consignet custodienda atque colligenda.

XXXV. Fratres sic sibi in vicem serviant, ut nullus excusetur.

LXXI. Sibi invicem obediant fratres.

LIII. Omnes supervenientes hospites tamquam Christus suscipiantur. Et omnibus congruens honor exhibetur, maxime tamen domesticis fidei et peregrinis. L. XI. Si quis monachus peregrinus supervenerit, et pro hospite voluerit habitare in monasterio, suscipiatur quanto tempore cupit.

Ime a cinikus gondolat világútja. Lehetne még vitatni az eredetiség kérdését: hogy t. i. hol keletkezett hát az erény csodálata, a szegénység dicsérete, a lemondás, az önfeláldozás kultusza; de e kérdés vitatása aligha volna gyümölcsöző. Az mindenesetre kétségtelen, hogy a Kr. e. negyedik században Sokrates oldala mellől indúlt el nagy rendeltetésének útjára e világnézet s a második évszáz elején a saját hazájában már megbukott. Az is kétségtelen, hogy teljesen azonos ethikai elvek alapján körülbelül a görög cinizmus bukása idején egy felekezet vagy párt vagy rend keletkezik zsidó földön. Nem lehet azon sem vitázni, hogy e rend fő principiumai benne vannak a kereszténységben s hogy az elvilágiasodott egyházállamtól elpártolt szerzetesrendek jóformán vissza is tértek hozzá. De a kereszténység e külső harcai és belső vivódásai közt egyidőben maga a görög cinizmus is föléled szövetséges társául annak a hatalmas, világraszóló mozgalomnak, mely belőle már egykor táplálkozott.

A cinizmus sokkal hosszabb életű és mélyebb hatású, mint bármely görög filozofiai iskola. Kr. e. 400-ban kezdődik, Kr. u. 400-ban még fennáll.* Otthon fölforgatta az elméleti gondolkodást, idegen földön megtermékenyítette az ethikát. Elhalt, új életre kelt.

Már most az a föladata a következő fejezetnek, hogy az új cinizmust és új cinikusokat ösmertesse meg.

* Ludwig Friedlaender: Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms III. 729.[6] Lipcse 1890.

II. FEJEZET.

A CSÁSZÁRSÁG KORABELI CINIKUSOK.

> Csak undort ébreszt szűdben a gyönyör
> S aggódva nézsz körül, ajkad rebeg:
> Hiába mind, a régi istenekben
> Nincs már hited, kövekké dermedeztek.
> Elporlanak s új Istent nem találsz,
> Mely a salakból újra fölemelne.
> Nézz csak körül, mi pusztít városodban
> Hatalmasabban, mint a döghalál!
> Ezren kelnek fel a lágy pamlagokról,
> Hogy Thebaisnak puszta téreit
> Vad anachorétákkal népesítsék.
>
> Madách.

«Új és végtelenül szélesebb küzdőtér nyilt meg a cinizmus előtt újra, mikor a hellenizált római civilizáció is föloszlásnak indúlt. A fényűzés vad izléstelensége, mely a császári Rómában csakhamar lábrakapott, s ama személyes hatalom nyomása, mely a félvilágot nagy ketreccé változtatta át, szükségképp nem egy nemes gondolkodású emberben hajlandóságot költött arra, hogy belső szabadságukat igénytelenségükkel biztosítsák és az üres és lelketlen pompával szembe állítsák a másik végletet, lemondást a létnek magában véve feddést még nem érdemlő kényelméről is. Mind Rómában, mint Athénben akadtak már az első században s a második század elején nagy tekintélyű férfiak, egy Demetrius, egy Demonax, kik nyiltan a cinizmus hiveinek vallották magukat s a császárság korának cinikusai csakhamar nagyobb tekintélyre emelkedtek, a minő a régi cinikusoknak Hellászban valaha volt, mert amaz emberek bátorságával, a kiknek semmijök sincs s a halált megvetik, léptek föl az ellenzék szószólóiként, a politikai ellenzéknek, mely reménytelen vala, de annál elkeseredettebb, s a vallási ellenzéknek, melynek a győzelemre való reménye napról-napra nagyobb bizonyossággá vált.» *

Kétszeres hivatás várt tehát a császárság korában a poraiból

* J. Bernays: Lucian und die Kyniker 27—28.

megélemedett cinizmusra: politikai és vallási. Az elsőnek betöltésére azonban ereje elégtelennek mutatkozott. A vándorprédikátorok szervezetlen hada lepletlen őszinteséggel tárta föl ugyan az uralkodók bűneit, de egyelőre e támadások élét eltompította maguknak a cinikusoknak piszkossága, szemtelensége, személyes jelentéktelensége. Ezek az utcai filozofusok, kik «éppen csak köpönyegükben különböztek a stoikusoktól,» megrontották az egész bölcselkedés hitelét. «Diogenes és Antisthenes torzított utánzata külső megjelenésben, ruházatban, életmódban és viselkedésben, ez volt minden, a miben az igénytelenség, világról való lemondás, és a minden emberi gyöngeségen való fölemelkedés, erkölcsi szabadság nagyon soknál nyilatkozott, a kit rongyos köpenyegéről vagy éppen medvebőréről, nyiratlan hajáról és szakálláról, a botról és koldustarisznyáról lehetett cinikusnak megösmerni.»*

A cinizmus útja itt éppen fordított volt, mint az ó-korban. Amott Antisthenes tisztes alakjával kezdődött és végre lapos elméjű, piszkos komédiásokkal végződött el: itt a kezdet megalázó, de nagy és tisztes férfiak jeles erényei és kiváló munkái végre is kiemelik a cinizmust abból a posványból, melybe már-már végkép belefúlt.

E nagy és tisztes férfiak munkásságát már azért is meg kell becsülnünk, mert reájuk pozitiv teendőiken kívül még az a föladat is várt, hogy biztossá tegyék a cinizmus megingott hitelét. Mert ha az e korbeli forrásműveket olvassuk, melyek a cinikusokról szólanak, első sorban a szatirikus hajlandóságú Lucianus munkáit, szomorú képe tárúl elénk a cinizmusnak. A világpolgárság, Diogenes büszkesége, a csavargók mentsége lőn, a hontalanság, a megszabadúlás haza és nemzet szűk korlátai közül, ok és jogcím minden tehertől való szabadúlásra. A régiek epedése természetesség után ocsmány szemérmetlenséggé fajúlt, a birtok és tulajdon elvetése ürügy a tolakodó koldusságra, aljas élősdiségre, s az emberiség orvosai és tanítómesterei kiállottak a piacra és minden humor nélkül, de tele a legaljasabb durvaságokkal hirdették silány bölcseségüket, útszéli filozofiájukat.

S ez az elszomorító leirás nemcsak Lucianusnál található, a kiről tudjuk jól, hogy igaz szívből utált mindent, a mi cinizmushoz csak némiképen hasonlatos is, hanem Epiktetosnál, a jeles

* Friedlænder: Sittengeschichte Roms III. 691.

stoikusnál és Gelliusnál, az attikai éjszakák szerzőjénél is. Ezek is említik több helyen e piszkos és tolakodó koldusokat, kik aljas butikokban leiszszák magukat és elég orcátlanok ittas fővel mások oktatására vállalkozni. Lucianus egyenest kimondja róluk, hogy legtöbbjük szökött rabszolga vagy naplopó, a ki fázott valamiféle tisztes kézművességtől, s azért választotta ezt a kényelmes és jövedelmező kolduséletet, mely egyúttal megengedte neki, hogy a bölcselő álarcája alatt állati szenvedélyeinek éljen ... sőt azt állítja, hogy némelyiknek a batyujában nemcsak aranyakat, tükröt, kenőcsöt és kockát találtak, hanem annyit összekoldultak, hogy birtokot, házat vásárolhattak és a legbujább életet élték.*

Azonban e sötét és szatirikus kép nem egészen tárgyilagos: sőt nagyon is megösmerni a rajz torz vonásain a kezet, mely alkotta, a fekete alapon feketére festett színek elárulják a szemet, mely látta, a szivet, mely megérezte őket. Ennyire a cinizmus nem sülyedt, csak Lucianus szemléletében. E szellemes és fölületes iró, kit német és franczia szerzők egyként Voltaire-rel hasonlítottak össze,** sem igaz meggyőződést nem uralt, sem valódi tudományosságon nem uralkodott. Mulattatni akarta azt a császárság korabeli közönséget, mely előtt többé semmi sem volt szent, és ezért kigúnyolta választás nélkül az összes filozofiai rendszereket, a nélkül, hogy csak egynek is mélyébe hatolt volna. Epikureus volt, mert ehhez a tanhoz vonta még leginkább egyénisége, de az epikureizmusnak is csak legfölületesebb közhelyeit értette meg s tette sajátjaivá. Természetes, hogy ilyen hajlandóságokkal fölruházva nem is foghatta föl mélyéig a cinizmus lényegét s érthető már most az a kiméletlen támadás is, melylyel ezt s a kereszténységet egyszerre igyekezett megbélyegezni.

Ő benneélt egy nyárspolgári, sőt a mi még ennél is rosszabb és korlátoltabb, egy bürokrata társadalomban, melynek meg voltak a maga kicsinyes, lélektelen, de annál ridegebb szabályai: a cinikusok pedig megvetették e társadalmat s minden társadalmi konvenciót. Ő a császárságnak nemcsak hivatalnoka volt, hanem egyúttal híve is, nem annyira meggyőződésből, mint inkább megszokásból: amazok pedig megvetették a monarchák hatalmát és éles

* Lucianus Piscator. L. a függelékben.

** Jacob: «Charakteristik Lucians von Samosata» 1832. és Martha: «Moralistes sous l'empire romain» 1865.

gúnynyal ostorozták a császárság túlkapásait. Neki nem volt hite sem a régi istenekben, sem abban az újban, az igaziban, kinek országában kezdett hajnalodni: amazok a régi megvetett, erőtelen bábistenek helyébe fölállították szivükben annak a nagy istennek képét, kiről hozzájuk már Antisthenes hagyománya szólt. Potestne in tam diversis mentibus pax aut amicitia esse?

*

Ha Lucianus leirása valóság volna, akkor ennek a cinizmusnak saját bűnei, piszkos és aljas volta súlya alatt önmagától kellett volna elbuknia. Pedig a cinizmus története egészen másként beszél. A kezdet zürzavaraiból, válságaiból erős kezek tudatosan vezették ki a homályban bolyongókat. És maguk e válságok is könnyen érthetők s világosan megmagyarázhatók, ha föl tudjuk fogni, hogy ezek nem csak a cinizmusnak, hanem amaz egész kornak válságai. A ki ösmeri Tacitus halhatatlan fejezeteit, melyek az Augustus és Tiberius korabeli Róma erkölcseit festik, majd Caius és Nero rettentő esztendeit, az előtt nem titok többé, mi ment végbe ez időtájt a római lelkekben. A dolgok örökké való, mert természeti rendje az, hogy elébb jelentkezik, harapódzik el, lesz általánossá és szedi roppant áldozatait a kór és csak azután tör ki a reakció. Elébb Livia, aztán következik Marcia, elébb a senatus aljas talpnyalói s csak aztán Thrasea Pætus, a filozofusok barátja.

A cinizmust ebből a válságból főként négy kiváló férfiú szabadította meg. *Demetrius*, *Demonax*, *Oinomaos* és *Peregrinus*. Ezek azok, a kiket mi az *új cinizmus* képviselőinek tekintünk. Megszabadították, megtisztították, fölemelték és századokra ismét jelentőssé tették. Talán jelentősebbé, mint a hellén cinizmus valaha volt, mint Bernays mondja. Mert amannak útját szegte hiveinek gyengesége s maga a kor, mely az erkölcsök puszta omladékait, egy hanyatló nemzet széjjelmáló romjait vetette gátul eléjök. Emezek bizvást haladhattak előre: új segítőtársuk akadt a kereszténységben. «A kereszténység és cinizmus közt nemcsak a polytheismus elleni föltétlen állásfoglalás tekintetében volt meg a tökéletes megegyezés, hanem a földi kötelékektől való szabadúlás és a világ megvetése, mely a cinizmust éltette, rokon vala azzal a kereszténységben benne rejlő elemmel, mely teljes érvényre csak később, a remete- és szerzetes életben jutott. E rokonság

nem maradt észrevétlenül az ó-korban sem. Celsus a keresztény tanítás hirdetőit a vásári nyeglékkel hasonlította össze, mert kiválókép a műveletlen tömeghez fordultak, és Origenes erre azt feleli, hogy a cinikusok ugyanígy cselekesznek. Julianus apostata a világról lemondók, a hogy az istentelen galiléabelieket nevezik, s a cinikusok közt nagy hasonlóságot talál, csakhogy az utóbbiak nem csinálnak olyan jó üzletet, mint az előbbiek . . .»*

És ha a cinizmus történetének e végső szakaszában minden oldalról, ellenség és jóbarát részéről e rokonság bizonyítását halljuk, nincsen okunk többé kételkednünk abban a hitünkben, hogy ez a szellemi és erkölcsi mozgalom a legtermékenyebb, legmélyebb és legtartósabb mindazok közt, melyek valaha a görög gondolkodás méhében megszülettek.

a) Demetrius.

Seneca és Thrasea Pætus barátjáról csak a római bölcselőnek egyes elszórt helyeiből, Lucianusból és Epiktetosból meríthetünk gyér és elszórt adatokat. Korát meghatározzák előkelő barátai, kikkel érintkezett, jelleme tükrözik azokban az anekdotákban, melyek emlékét őrzik, munkásságának iránya legtöbbször dicséretek, néha szelid gáncs kapcsán az említett szerzők műveiből világlik ki; de tudós nem volt és tudományos jelentősége egész munkálkodásának ép oly kevés van, mint általán az egyoldalún ethikai cinizmusnak. Nem is maradt hátra irataiból semmi s ennek okát aligha kereshetjük egyébben, mint ez irások csekély értékében.

Annál több tiszteletre érdemes azonban életének példaadásával. A világváros pompája, fényűzése, bujasága közepett visszatért a nagy cinikus mesterek lemondásához, szegénységéhez, rongyaihoz. Lemondott a birásról, de lemondott az igényekről is, nem vetette meg a földi javakat, hanem átengedte másoknak, hogy élvezzék, mondja róla Seneca. Kétszázezer sestertiussal (körülbelül 40 ezer korona) kinálta meg Caligula, de Demetrius nevetve utasította vissza. «Szent isten, micsoda hitvány lélekkel akarta őt megtisztelni avagy megvesztegetni! Nagyszerű dolgot mondott igazán, mikor csodálta Caius esztelenségét, hogy azt hihette, ennyi

* Friedlænder i. m. III. 728.

pénzen megváltoztathatja. *Ha már ki akart próbálni, tett volna kisérletet az egész országa árán.»**

A cinikus bölcs ott állott Thrasea Pætusnak, a legutolsó igazi rómaiak egyikének halálos ágyánál s ez még utolsó perceiben is elmélkedett, vitázott a filozofussal az élet javairól s a halálról (Tacitus: Annales XVI. 34). Nem hajolt meg a mindenható császár trónja előtt sem, sőt vakmerőn kikelt Vespasianus ellen s ezért egy szigetre száműzték. De ez sem törte meg őszinteségét; folyton gyalázó szavakkal illette az uralkodót; hanem ez nem bántotta többé. «Demetrium Cynicum in itinere obvium sibi post damnationem, ac neque assurgere, neque salutare se dignantem, oblatrantem etiam nescio quid, satis habuit canem appellare.» (Sueton. Vita Vespas. 13.)

Demetrius tanításának főelvei ezek voltak: Többet ér, ha a bölcseségnek csak kevés szabályát tartod emlékezetedben, de ezekkel bármely pillanatban rendelkezel, mintha sokat tanultál, de a mit tanultál, az nincs kéznél (Seneca de benef. VII. 1. 3. plus prodesse, si pauca præcepta sapientiæ teneas, sed illa in promptu tibi et in usu sint, quam si multa quidem didiceris, sed illa non habeas ad manum). Valamint nem az a nagy versenybirkózó, a ki minden cselt és fogást kitanult, melylyel ellenfele csak ritkán szokott élni, hanem a ki egyikben vagy másikban tett szert alapos és jó gyakorlatra, s ennek az alkalmazását várja figyelemmel (mert az mellékes, mennyit tud, a kérdés az, eleget tud-e a győzelemre): ép úgy a tudományokban is a sok szórakoztat, de a kevés győz (u. o. VII. 1—4).

Tanítása közben elragadta heve, az ékesszólás meggyőző erejével s melegével tanított, mint Seneca beszéli róla: «a dolgok természete szülte őt a mi korunknak, hogy rajta mutassa meg, hogy sem mi őt meg nem ronthatjuk, sem ő bennünket meg nem javíthat: ez a férfi, noha maga is tagadja, tökéletes bölcseségű, és erősen állhatatos abban, a mit föltett magában, s oly szónoki erejű, a minő csak a legtartalmasabb tárgyakat illet meg, nem mesterkélt, nem nagyhangú, hanem roppant lelkes, és viharos áradatában szavával követi tárgyát. (U. o. VII. 8. 2.)

Abban is azonban valódi cinikus volt, hogy gyűlölte és ostorozta a butaságot és mások véleményét nem igen tartotta tiszte-

* Seneca: De beneficiis VII. 11.

letben. Egyszer Korinthosban látta, hogy egy tudatlan ember valami gyönyörű könyvet olvas, azt hiszem, Euripides Baccheját, azon a helyen, a hol a hírvivő előadja Pentheos végzetét és Agane tettét; rögtön kikapta a kezéből a könyvet és széjjelszaggatta. «Sokkal egyszerűbb, ha én egyszer szakítom szét Pentheost, mint ha te ezerszer». (Lucianus: adversus indoctum 19.)

De nemcsak közrendűekkel, hanem koronás főkkel szemben is őszinte volt, több, mint őszinte: kiméletlen, nyers, cinikus. A Vespasianusról szóló anekdotát ösmerjük már. A rettentő Neroval is szembeszállt, mikor ez halállal fenyegette: az én halálomat, úgymond, te idézed elő; a tiédet majd a természet fogja siettetni. (Epiktetos Diss. I. 25, 22.)

Végezetűl idézzük Senecából Demetrius gyönyörű tanításait, melyek közel rokonai a stoa legfennségesebb elveinek. «Inter multa magnifica Demetrii nostri et hæc vox est, a qua recens sum. Sonat adhuc et vibrat in auribus meis: *nihil,* inquit, *mihī videtur infelicius eo, cui nihil umquam evenit adversi*». Senki sem szerencsétlenebb annál, a kit a balsors soha meg nem kisértett (Quare aliqua incommoda bonis viris accidant, cum providentia sit sive *de providentia* III. 3); továbbá ugyan-e dialogus egy más helyén így szólaltatja meg a filozofust: «Csak azért az egyért panaszollak be titeket, halhatatlan istenek, hogy elébb nem tudattátok velem akarattokat. Mert akkor hamarabb értem volna oda, a hova most kényszerűltem. El akarjátok venni gyermekeimet: magam pusztítottam el őket. Akarjátok testem bármely részét: vegyétek. Nem igérek nagy dolgokat. Akár az egészet itt hagyom mindjárt. Akarjátok életemet? nos én nem fogok sokat késlekedni, vegyétek, a mit adtatok. Szívesen adom mind, a mit tőlem követeltek . . . engem nem lehet kényszeríteni, én nem tűrök semmit akaratom ellenére, én nem szolgálok az istennek, csak egyetértek vele, annál is inkább, mert hiszen jól tudom, hogy e földön minden biztos és örök érvényességű törvény szerint el fog múlni. (U. o. V. 5.)»

Ugyanez a lemondás a lét nyugodt élvezetéről, ugyanez a sóvárgás a balsors csapásai után megcsendül egy más helyen is, élénk emlékeztetőül a legnagyobb cinikus szavára. «Demetrius azt mondta, hogy a nyugodt és izgalom nélkül való élet «holt tenger». Ha semmi sincs, a mi fölizgatna, a mi lázba ejtene, a mi kipróbálná lelked erőit, ha rendületlen nyugalomban élsz, akkor az

életed nem is nyugalom, hanem — szélcsönd. (Seneca ad Lucilium Epist. Moral. VII. 67. 14)*

Ez idézeteken, bárha nem az eredeti nyelvén szólnak, mégis érezzük azt az erőt, melyet Seneca annyira dicsér Demetrius ékesszólásában.** Ez az igazi eloquentia, quæ res fortissimas decet, non concinnata, nec in verba sollicita, sed ingenti animo, prout inpetus tulit, res suas prosequens.

A cinikus Demetrius, mindenek tiszteletének tárgya, méltón nyitja meg a poraiból megélemedett életbölcseség hirdetőinek sorát. Életének tisztasága, szókimondásának rettenthetetlen bátorsága, elveinek gyakorlati megvalósítása s a tudományok lenézése egyként méltónak mutatják őt a régi, virágzó cinizmus új életre költésére. *Vir magnus etiamsi maximis comparetur*, mondja róla Seneca. S annál becsesebb s nyomósabb lehet előttünk az itélet, mert oly férfiútól származik, kinek élete nem példázza, hanem megalázza, hitelüktől megfosztja oktatásait, Nero nevelőjétől, Claudius hizelgő alattvalójától és sírjában meggyalázójától.

b) *Demonax.*

A legszebb emberi és filozofus-élet példája a cyprusi bölcselő, ki a Kr. u. 80. évtől körülbelül 180-ig járt e földön és e hosszú élet során sem önmagához, sem iskolájához soha hűtlenné nem vált. A mit nem tudunk róla pontosan, éltének kis adatai, nem is tartoznak a róla való legfontosabb tudnivalókhoz: képe tisztán áll előttünk, nemesen és érintetlenül.

A reávonatkozó fő-forrás Lucianus életrajza. Bekker és Bernays kétségbe vonják, hogy e mű csakugyan Lucianustól eredne, míg Fritsche és utána Mullach nem látják e kételkedést igazoltnak. Belső okok mindenesetre Lucianus mellett szólnak: a stilnek ugyanaz a világossága és dísze, a világfölfogásnak ugyanaz a szatirára hajló derültsége szól ez irásból, mint egyéb műveiből. Egyébiránt ha nem is Lucianus a szerző — s e kérdés eldöntésének itt semmi helye sincs — annyi kétségtelen, hogy Demonax

* V. ö. Stob. flor. CVIII. 71. Mikor Diogenes ismételve bajba jutott, így szólt: Jól teszed, sors, hogy emberül elbántál velem (εὖγε ὦ τύχη, ὅτι μου ἀῤῥένους προέστηκας); ilyen esetekben hangosan szokott énekelgetni.

** L. föntebb.

életrajza a szatirikusnak valamely kortársától ered és mint maga Bernays is vallja: «nem Lucianustól való számazása semmit sem von le igen jelentékeny történeti értékéből».* Mert az, a ki ez életrajzot írta, bizonyára huzamosabb ösmeretségben volt a bölcselővel.

Gyermekkoráról nem tudunk, mikor jött Athénbe, előttünk az időpont ösmeretlen. De azt tudjuk, hogy a hellén fővárosba költözvén, hosszú életének legnagyobb részét ott töltötte el. Hallgatta Agathobulos és Demetrius cinikusokat, Epiktetos stoikus bölcselőt és Timokratest, a szónoklás mesterét. Mielőtt maga is a filozofia mívelésére vállalkozott volna, szorgalmasan tanulta a költőket, gyakorolta magát a rhetorikában és megösmerkedett a görög bölcselkedés történetével. «Οὐ μὴν ἀνίπτοις γε ποσί, τὸ τοῦ λόγον, πρὸς ταῦτα ἧξεν, nem ment a bölcselőkhöz mosdatlan lábbal, mint szokás mondani.

Minden filozofiai iskola közül legjobban a cinizmus vonzotta, mely már akkor Demetrius oktatásaiban új életre kelt. Ő is szegénységet fogadott étkezésben és ruházkodásban, mint a sinopei bölcs; de Sokrates derültsége lakott szívében és a valódi attikai szellem, élc, humor késői föllobbanása vetett világot és fényt bölcselkedésére. Ő is intette embertársait, mint felekezetének többi papjai, ő is meglátta éles szemmel a hibákat, a bűnöket, a ferdeségeket; de intelme nyájas, feddése humoros, egész lénye pedig barátságot s jóindulatot sugározó. Egész Athén s túl a város határain az egész görögség szerette és csodálta őt. Barátait tettekkel támogatta, a boldogokat intette a földi javak mulandóságára, a szegényeket fölemelte vigasztaló szavával. Testvért testvérrel, hitvest hitvestársával kibékíteni legszebb föladatának tekintette. S míg így élt mindenek szeretetében, többet hatva szívének melegével, mint elméje erejével, tanát kedvessé, meggyőződését népszerűvé, erkölcseit a köznek követendő példájává tette.

A jó ember, az áldott lélek azonban merő engedékenységből vagy népszerűséghajhászatból nem adta föl elveit. Megtörtént vele, hogy a háládatlan görög nép már fölemelte a követ, melylyel agyonsújtsa azért, mivel nem vett részt az áldozatokban az eleusisi misztériumokon. De a cinikus visszaemlékezett vértanúhalált halt mesterére, és mint ő, nem vádlottként, hanem tanítójokul s

* Bernays: Lucian und die Kyniker 105.

urukúl lépett szembe velük. Fölöltötte a hófehér ruhát, fejét koszorúval ékítette s így szólt: «Ime, mint az áldozati barom, föl vagyok koszorúzva; rajta, öljetek meg tehát; hiszen amaz első áldozattal, Sokratesszel, még nem engeszteltétek ki az isteneket». Majd tréfás hangon mentegetődzött, a miért Pallas Athénének mindezideig nem áldozott: «Nem gondoltam, hogy ő rászorúlt az én áldozataimra». A nép hangos kacagással fogadta az elmés mentséget, a kő kihullott kezéből és Demonax soha többé veszedelemben nem forgott.

Sőt életrajza csodálatos dolgokat mesél róla:* csaknem száz esztendőt élt, betegség, szomorúság nélkül, senkit nem bántott, senkitől sem kért semmit; barátainak hasznukra volt, ellenségei nem voltak. Úgy megbecsülték az athéniek, sőt egész Hellas, hogy a ki elment mellette, fölállott, s tisztelettel teljes, mély csönd köszöntötte mindenütt útjában. A hova kedve tartotta, oda ment enni vagy aludni s boldog volt a ház, mely vendégének láthatta. Ha jött, mintha egy isten tért volna be a hajlékba, s ha távozott, irigységgel néztek azokra, a kikhez elment. A kenyérkofák könyörögtek neki, hogy fogadjon el tőlük kenyeret, mert azt hitték, hogy ez áldást hoz rájuk. A gyermekek gyümölcscsel kinálták s atyjuknak nevezték. Ha lázongás támadt Athén piacán, megjelenése elnémította a zajongókat, szava pedig visszaszólította őket a törvény és rend tiszteletéhez. Sőt megtörtént vele az is, hogy némán állott meg a lázadók tömegében s nyomban csönd lett köztük; maga pedig boldog elégültséggel látván saját személyének ily eleven hatását, szótlanul eltávozott.

A kor megemésztette az agg bölcselő erőit; «közeledett vége ama dicső csatának, mely oly fényes jutalmakat juttatott a győzteseknek». Az öreg érezte, hogy halálos vergődéseivel terhükre lenne azoknak, kiknek életében mindig csak gyönyörűségükre volt. Meghagyta, hogy ne temessék el, a hogy Diogenes rendelkezett magával, Περὶ ταφῆς τί κελεύεις, kérdezték tőle: mi az óhajtásod temetésedre nézve? Μὴ πολυπραγμονεῖτε, ἔφη· ἡ γὰρ ὀδμή με θάψει. Φαμένου δὲ ἐκείνου, Τί οὖν; οὐκ αἰσχρὸν ὀρνέοις καὶ κυσὶ βορὰν προτεθῆναι τηλικούτου ἀνδρὸς σῶμα.** Ne sokat okoskodjatok. Majd eltemet a szagom. S mikor amaz azt mondta: Hogy érted azt? —

* Lucianus vita Demonactis c. 63.
** Lucianus vita Demonact. 67.

Csak nem lesz hitvány eledel a madaraknak és ebeknek egy ilyen nagy férfiu holtteste?

Az athéniek nem fogadták meg a bölcselő szavát. Fényes temetéssel tisztelték meg haló porait, az egész lakosság elkisérte végső útjára és bölcselő tanítványai és barátai vitték kihült testét a temetőbe. Még azt a helyet is tiszteletben tartották, melyen az agg bölcs meg szokott volt pihenni, koszorúval ékesítették s emlékével való kapcsolatban szentnek érezték.

*

A pogány iró, ki ez élet képét reánk hagyja, vonzó rajzában és meleg szimpátiájában maga is érdemes rokonszenvünkre. De az bizonyos, hogy nincs tudatában annak, mi e cinikus bölcs jelentősége. S utána még sokan következnek, mélyebb s átfogóbb elmék, kiknek gazdagabb a tapasztalásuk és tisztultabbak lehetnek fogalmaik, s még mindig nem értik meg Demonax igaz jellemét.

Miben áll cinizmusa? Szegénységében, a földi javakról való lemondásban, az erény hirdetésében. De van valami benne, a mi sohasem volt meg egy cinikusban sem és nem volt meg egyik görög bölcselőben sem, egyénekben épp oly kevéssé, mint rendszerekben: Az ἀγαπή, a *szeretet.** Ezt tanusítja életének egész folyása. Már pedig a cinizmusnak első sorban ezt a nagy útat kellett megtennie a pogány világból, hogy méltó társává szegődhessék a kereszténységnek, mely elfogadott a cinikusoktól mindent; de a mit elfogadott, az csak másodrendű, csak járulék volt a főelvhez, a megváltó gondolathoz mérten. S ez a szeretet.

Sajnos, csakis a Lucianus-féle életrajzban tükrözik Demonaxnak ez irányban való jelentősége. Töredékei csak gyér számmal maradtak s ezek inkább cinikus és hellén szellemére jellemzők, mint nemes és fennkölt érzéseire. E mondások és apophthegmák közül Mullach gyűjteménye ** és a Lucianus-féle életrajz alapján itt közlünk némelyeket:

Annyit tégy az erényhez, a mennyit levonsz az élvezetekből.

Rút dolog másokban dicsérni az erényt, magában pedig bűnnel telve lenni.

* Ezt az érzést nem szabad összetévesztenünk a φιλία elvont fogalmával, melyet már a Sokrates előtti bölcselők ösmertek.

** Fragm. phil. Græc. II. 351—357.

Gáncsolta azokat, a kik csak testüket ápolják, de önmagukat elhanyagolják; mint a ki a házának gondját viseli, de lakóiról nem gondoskodik.

Okulj más példáján, akkor nem ér baj.

Halandók lévén, ne gondoljatok isteneknél nagyobb dolgokra.

Mikor kérdezték, hogy a világ élő lény, meg hogy gömbalakú-e, azt felelte: A világra kiváncsiak vagytok, de saját gonosz életetekkel nem törődtök.

Mikor egy szofista feddte őt s azt mondta: Miért rágalmazol? így felelt: Mert nem veted meg a rágalmazót.

Mikor Demonaxtól kérdezték, mely időben kezdett bölcselkedni, azt mondta: mikor enmagamat kezdtem elitélni.

Többet élj füleddel, mint száddal.

A tudatlanok olyanok, mint a halak. Ha megfogják őket, hallgatnak.

Több bajt okoznak az embernek barátai, mint ellenségei. Mert ellenségeinktől félünk s így vigyázatosak vagyunk előttük; de barátainkkal szemben nyiltak vagyunk s azért érhet bennünket e részről megannyi veszély és cselvetés.

Ha titkot hallottál valakitől, míg barátja voltál s azután ellenévé lettél, ne áruld el; mert nem ellenedet sérted meg vele, hanem a barátságot.

Ne avasd barátságodba azt, a kire nem mered rábízni mindenedet.

Vannak, a kik nem is ezt az életet élik, hanem nagy buzgalommal mintegy valamely másik életre készülnek.

A városokat épületekkel kell díszíteni, a lelket tudománynyal nevelni.

Valaki találkozott Demonax-szal és kérdezte tőle, melyik filozofiai iskolához csatlakozzék? «Hát ki mondta neked, úgymond, hogy én filozofiával foglalkozom?» S erre elkezdett jóizűn nevetni. Amaz tudakolta, miért nevet? «Hát nem nevetséges, mond Demonax, hogy te szakállukról itéled meg a filozofusokat, mikor magadnak nincs is szakállad?»

Egyszer Sidonius, híres athéni szofista, dicsekedett, hogy ő végig próbált minden filozofiát (jó lesz ismételni a szavait). «Ha Aristoteles hív a Lyceumba, követem; ha Platon az Akadémiába, megyek; ha Zenon: ott leszek a tarka oszlopcsarnokban; ha

Pythagoras hív, hallgatni fogok. Erre Demonax fölkelt a hallgatók közül s azt mondta neki: Hallod-e, te, hív Pythagoras.

Egyszer kinevetett egy athlétát, hogy olympiai győztes létére festett ruhában jár s ez kővel fejbe verte. A vér elkezdett dőlni belőle s a kik jelen voltak, mind föl voltak háborodva s kiabáltak, hogy a proconsulhoz fognak menni. Erre ő így szólt: Barátaim, ne a proconsulhoz, hanem az orvoshoz menjetek.

Egyszer sétaközben aranygyürüt talált s a piacra kitétetett egy táblát, hogy a gyürü gazdája jelentkezzék, mondja meg a gyürü súlyát, írja le a kövét s alakját, aztán vegye át. Jött is egy csinos ifjú s azt mondta, ő vesztette el. De mivel nem mondott meg semmit helyesen, Demonax rászólt: Ereggy, fiú, eztán vigyázz a magad gyürüjére. Mert ezt nem te vesztetted el.

Egy római senator Athenben mutatta neki a fiát, egy csinos, de elasszonyosodott és kiélt ifjút. — Ime, üdvözöl fiam. Erre Demonax: «Szép gyerek, méltó hozzád és hasonlít az anyjára.»

Valaki kérdezte tőle, mi a boldogság határa. Ő azt felelte: csak az boldog, aki szabad. De amaz azt vetette ellene, hogy sokan szabadok. «De én csak azt tartom szabadnak, aki semmit sem remél, semmitől sem fél.» Hogy teheti azt bárki is? kérdi amaz. Hisz mindnyájan a remény és félelem rabjai vagyunk. «De ha az emberi dolgokat vizsgálod, azt fogod találni, hogy nem méltók sem a reményre, sem a félelemre, mert bánatnak, örömnek egyként vége szakad.»

Peregrinus Proteus szidta őt, hogy mindig nevet és tréfálkozik az emberekkel, s azt mondta neki: «Ugy-e, Demonax, te a cinikust játszod?» Erre ő: «Ugy-e, te az embert?»

Mikor Herodes gyászolta Polydeukes korai elhunytát, elment hozzá Demonax és azt mondta: «Levelet hozok Polydeukestől.» Ez nagyon megörült, mert azt hitte, hogy osztozik gyászában s kérdezte: Mit kiván Polydeukes? «Haragszik rád, hogy még nem mentél el hozzá.»

Ugyanez a Herodes gyászolta a fiát s mindig a homályt kereste; Demonax elment hozzá s azt mondta, hogy ő varázsló s vissza bírja hívni az alvilágból a fiú árnyékát, csak három olyan embert nevezzen meg neki Herodes, akit soha még gyászeset nem ért. Ez sokáig gondolkodott, habozott, persze azért, mert nem tudott ilyet megnevezni. «Ó te nevetséges ember, mondja erre Demonax,

hát azt hiszed, téged magad ért e türhetetlen csapás, nem látod, hogy senki sincs, akinek gyásza ne volna!»

Azokon is mulatott, akik szerfölött régies és szokatlan szókat használtak beszédjükben. Mikor egyszer kérdezett valakitől valamit s ez nagyon is díszes attikai nyelven (ὑπεραττικῶς) válaszolt, azt mondja neki: Én mostan kérdeztelek, pajtás, te meg, mintha Agamemnon idejében feleltél volna.

Valaki a barátai közül azt mondta: Menjünk, Demonax, Asklepios templomába s tegyünk fogadalmat fiunkért. Erre ő: Nagyon nyomoruságosnak tartod te Asklepiost, ha azt hiszed, hogy innen nem hallja meg a könyörgésünket.

Egyszer két tanulatlan «filozofus» erősen vitázott egy kérdésről, egyik bolondokat kérdezett, a másik nem a dologra tartozó feleletet adott. «Hát nem olyan ez, mond Demonax, mintha az egyik kecskét fejne, a másik meg szitát tartana alája?»

Mikor a peripatetikus Agathokles dicsekedett, hogy ő az első és egyetlen dialektikus, azt mondta neki: Ha első vagy, nem vagy egyetlen; ha egyetlen vagy, nem vagy első.

Valaki kérdezte tőle, hogy a lélek szerinte halhatatlan-e? Mire ő: halhatatlan, de csak úgy, mint minden egyéb.

Elég bátor volt, hogy megkérdezze az athénieket nyilvánosan, miért rekesztik ki a barbárokat az orphikus misztériumokból, holott az áldozatokat a barbár és thrák Eumolpos alapította.

Egyszer viharban hajóútra indult. Egyik barátja kérdezte: Nem félsz, hogy hajód elsülyed és téged megesznek a halak? Ő meg azt felelte: Őrült volnék, ha attól félnék, hogy megesznek a halak, mikor én magam már annyi halat ettem meg.

Egy rhetornak, aki rosszúl beszélt, azt tanácsolta, hogy elmélkedjék s gyakorolja magát mesterségében. Az azt mondta: magamban mindig deklamálok. «Akkor igazad van, ha rosszúl beszélsz, mert ostoba hallgatóságod van.»

Meglátott egy jóst, aki az utcán jósolgatott kikötött bérért. Nem látom, így szólt hozzá, mivel érdemled a pénzt. Ha meg tudod változtatni a sors jövendő rendjét, akkor nem követelhetsz elég nagy jutalmat. Ha meg minden úgy történik, ahogy az istenek jónak látják, akkor miért a te jóslásod?

Egyszer látott valakit, aki nagyon büszkén járt új gyapjúruhájában. Demonax megfogta a ruhát és azt mondta neki: «Ezt a ruhát előtted egy birka hordta.»

Egyszer fürdőbe ment, de a forró vizbe nem akart belemenni. Valaki azt mondta, hogy ez gyávaság. «Ugyan mondd, hát a hazáért szenvedném én ezt?»

Valaki kérdezte tőle, milyennek képzeli az alvilágot. «Küldj előre, majd irok onnan levelet.»

Admetos, egy füzfapoéta, beszélte, hogy írt egy egysoros verset, melyet végrendelete értelmében sírjára fognak vésni:

Föld födi a testet, maga Admet' fenn van az égben.

Demonax elkezdett nevetni s azt mondta: Ez az epigramma oly szellemes, hogy szeretném már fölvésve látni.

Valaki észrevette rajta, hogy a lábaszárai öregesek már. «Mit jelent ez, Demonax?» Kérdé. Ez pedig így felelt: «Belém harapott Charon.»

A katonák és a legelőkelőbb osztály feje kérdezte tőle, miképpen uralkodhatnék a legjobban. «Ne haragudjál, keveset beszélj, sokat hallj meg.»

Epiktetos szemrehányólag azt tanácsolta neki, hogy házasodjék meg és nemzzen gyermekeket, mert a filozofushoz illő, hogy a maga helyén természetének mását hagyja hátra. Erre ő szellemesen így felelt: «Hát add nekem, Epiktetos, az egyik lányodat.»*

Az is említésre méltó, amit Herminosnak, Aristoteles tanítványának mondott. Tudta róla, hogy haszontalan ember és száz bűn terheli a lelkét, de mindig Aristoteles és tíz kategoriája van a szájában. Azért azt mondta neki: «te igazán rászolgálsz a tíz kategoriára» (κατηγορία = vád).

Az athéniek is meg akarták honosítani Korinthos mintájára a gladiátori játékokat. Mikor erről tanácskoztak, Demonax azt mondta: Addig ne határozzátok el, mig az Irgalom oltárát föl nem dúltátok.

Az elisiek Olympiában ércszobrot akartak állítani neki. De ő így szólt: Ne tegyétek ezt, elisiek, hogy ezzel őseiteknek szemetekre ne vessétek, hogy sem Sokratesnek, sem Diogenesnek nem állítottak szobrot.

Egy jogásznak egyszer azt mondta, hogy az ő hite szerint a törvények fölöslegesek. Mert jó embernek nincs rájuk szüksége, a rosszat nem teszik jobbá.

Mikor kérdezték tőle, melyik filozofus tetszik neki, azt felelte: «Mind méltók a csodálatra, de én Sokratest tisztelem, Diogenest bámulom és szeretem Aristippost.

* Epiktetosnak nem volt családja.

c) *Oinomaos.*

A vallási ellenzék mind hevesebben s kitartóbban szorongatta a császárság első századától a halálra megérett pogányságot. Támadásai nem kimélték a lényeget, nem a formákat. Az isteneket ép oly elszánt gúnynyal illették a gondolkodók, mint a tiszteletükre rendezett szertartásokat. A régi hit ellen intézett e rendszeres ostromban az első sor harcosai kezdettől fogva a cinikusok s közülök a legszenvedélyesebb s egyúttal tudományos, speciálisan ethikai szempontból a legjelentékenyebb is a gadarai *Oinomaos*.

Hadrianus császár (117—138) kortársa volt* és nemcsak cinikus tanító, hanem szorgalmas író is. Suidas (s. v. Οἰνόμαος) említi a cinizmusról, az államról, a homerosi filozofiáról, Kratesről, Diogenesről s a többi cinikusról szóló könyveit. Julianus tragédiáiról tesz említést, melyek az istenek tiszteletét megrontják, az emberi értelmet megvetik, minden isteni és emberi törvényt lábbal taposnak s orcátlanabbak és szemérmetlenebbek még Diogenes hirhedt obszcén tragédiáinál is (Orat. VII. 210.).

Mind e munkái azonban elvesztek. Csak a legfontosabb maradt meg, a γοήτων φωρά, a szemfényvesztők ostora,** melyet majdnem egész terjedelmében fentartott Eusebius az evangéliumokhoz való præparatiójában.***

Ez írás heves polemia az oraculumok ellen, melyek eredetét nem szabad az istenekben keresnünk, mint a jámbor pogányok hitték, sem a gonosz démonokban, mint a régi keresztények, hanem az emberi csalfaságban és butaságban. A csalók kizsákmányolták a butákat, az egyesek meggazdagodtak, tekintélyre és tiszteletre vergődtek a tömeg bőrén. Ez a vakmerő, cinikus ἀσέβεια, istentelenség csodálatra méltó tudományos alapon és történeti ösmereteken épül. Mint látni fogjuk, az egész írás nagyterjedelmű casuistikán alapul és szigorú kritikával van minden egyes eset megvilágítva.

De Oinomaos nem állapodik meg e negativ eredménynél. Miután egészen szokatlan éleslátással és világos határozottsággal ki-

* Syncellus 349B.

** A cím ebben a formában Euseb. Præp. Evang. V. 18. 3, 21, 4. VI. 6. 52. Julianusnál kevésbbé pontos τὸ κατὰ τῶν χρηστηρίων.

*** V. 19—36. VI. 6.

mutatta az oraculumok silány csalásait, egyben kimondja azt is, hogy a végzetnek nincs uralma az emberen. Mindenki szabadon cselekszik saját akaratának sugallata szerint és mivelhogy akaratunk a miénk és cselekvéseink teljesen saját elhatározásunk szüleményei, nincs az a hatalom, nevezzék végzetnek bár vagy *anankénak* vagy akárminek, a mely tetteink következményeiért elvállalhatná a felelősséget Szemben a stoikusok fatalizmusával azt hirdeti Oinomaos, hogy öntudat és szabadság elválaszthatatlanok (συναίσθησις καὶ ἀντίληψις ἡμῶν αὐτῶν Euseb. præp. VI. 7. 10.). Vagyis világosan szólva: ha nincs korlátozva öntudatunk, nem ismerhetjük el akaratunk korlátozott voltát sem.

Zeller azt mondja róla, hogy filozofiai kérdésekbe való mélyebb behatolásra kétségtelenül sem hajlandó, sem alkalmas nem volt.* Ez az elvető itélet ugyan kitünőn egybehangzik Zellernek a cinikusokról egyebütt is hangoztatott nézetével, de épen itt aligha jogosult. Maga Julianus is, heves ellene a cinizmusnak átalán s különösen Oinomaosnak, elösmeri tudományos önállóságát (ὁ κυνισμὸς οὔτε 'Αντισθενισμός ἐστιν οὔτε Διογενισμός). S már az a gondolatsor is, mely az oraculumok évezredes tekintélyének megdöntésén kezdődik és az akarat determinizmusa és a stoikus fanatizmus ellenében az egyén szabadságát hirdeti, elég arra, hogy tiszteletünket fölébreszsze. Mennyivel inkább az eljárás valóban tudományos módszeressége, gazdag adatai, bizonyító ereje.

Oinomaos munkájának fontossága abban rejlik, hogy közremunkált hathatósan a szellemeknek az új hit felé fordulásában s a régi hit babonáinak megdöntésében. A népvallás ellen már Antisthenes megkezdette a harcot s azóta nem volt egyetlen cinikus sem, a ki saját szellemének, kritikájának, gúnyjának fegyvereivel e harcot a sikerhez legalább egy lépéssel közelebb ne hozta volna. De Oinomaos döntő vezérként lépett a csatasíkra és szerencséjére akkor már hathatós segítőtársakra talált azokban, a kik együtt küzdöttek a régi álhit, babonák, pogányság megdöntése érdekében a cinikusokkal s együtt viselték a még hatalmon levő s utolsó vergődéseiben is bosszuálló pogányság gúnyját, csapásait, üldözéseit.

Ránk nézve azért is különösen figyelemre méltó Oinomaos, mert az összes cinikusok közül az ő munkássága maradt ránk leg-

* Philos. d. Griech. III. 691.

épebben. Nem hihető ugyan, hogy Eusebius teljes hűséggel jegyezte föl a γωήτων φωρά minden sorát, de a meglevő részek is világos képét adják gondolkodása menetének.

A szemfényvesztők ostorából.

Ime a következő oraculumi választ adja elő s egyuttal cáfolja meg valaki az újak közül, a ki külön könyvben vállalkozik a szemfényvesztők ostorozására. Halld tehát nem az én beszédemet, hanem az övét, a ki a jósokat következőkép támadja meg. Figyeljünk tehát: nemde az athéniek, kik megölték Androgeost* s e miatt a dögvész átka alatt nyögtek, maguk vallották, hogy szánják-bánják bűnüket? De még ha nem tették volna is, akkor is illőbb lett volna őket a bűnbánatra kényszeríteni, mint ily feleletet adni:

Vége legyen dögvész-, éhségnek, testi bajoknak,
Hogyha közűletek áldozatúl a bünért, kit a sors ér,
Férfi legyen vagy nő, Minos földjére hajózik.
Akkor a megbékélt isten kegyesen mosolyog le.

Arról nem is beszélek, hogy ti, istenek, az egyetlen Androgeos halálát, a ki Athénben pusztult el, fájlaljátok, míg mások naponta megannyian mindenfelé elhalnak s ti alusztok. Hanem mivel tudtad,** hogy Minos ez időben a tengeren hatalmas volt és dúsgazdag, hogy az egész Görögország tisztelte, igazságosnak s jó törvények alkotójának tartotta, sőt Homeros a nagy Zeus társának és alvilági itélőbirónak nevezte: azért azt hitted, hogy ezt a büntetést kell kieszelned a nagy férfiu tiszteletére. De arról már nem hallgathatok, hogy ti nemcsak hogy a gyilkosoknak megkegyelmeztetek és ártatlanokat biztos halálba küldtetek, hanem hogy ezt oly férfiu által hajtattátok végre, a kit az emberek általános itélőbirájának tettetek meg, holott annyi itélete sem volt, hogy ezt az igazságtalanságot mérlegelni birta volna. De hát, ti istenek, hány ifjat kellene jog és igazság szerint Athénbe küldeni azok helyébe, a kiket gaz módon meggyilkoltatok, hogy elégtételt adjatok Androgeosért?

*

* Minos fia, kinek megöléséért évente hét fiút, hét leányt kellett az athénieknek Kréta szigetére, a Minotaurus elé küldeniök, míg Theseus meg nem váltotta őket.

** A jóslóhelyet szólítja meg.

Hogy mennyi vérengzést idéz elő Apollon válaszainak kétértelműségével, azt ugyanez az író vád alakjában ekként bizonyítja: «Ha már egyszer erről a tárgyról szólunk, figyeljük meg az e körbe tartozó Herakleidák esetét. Ezek ugyanis az Isthmoson keresztül be akartak törni Peloponnesosba és elestek; ekkor Aristomachos, Aridaios fia, mivel atyja ugyanezen roham alkalmával esett el, hozzád ment (Apollonhoz), hogy útjáról tanácskozzék veled; mert őt is az a vágy hevítette, a mely atyját. Te pedig ezt a jóslatot adtad neki:

Keskeny uton vezet el téged diadalra az isten.

Ő hát szintén az Isthmoson tört át, el is esett a csatában. Ekkor a szerencsétlen Temenos, ennek a fia, már a harmadik e törzsből, szintén elmegy hozzád, ez is megfogadja intelmeidet, melyeket atyjának, Aristomachosnak adtál s ugyanúgy pusztult el a betörés kisérlete közben. Ekkor te azt mondtad: Nem beszélek én szárazföldi, hanem tengerszorosról. Mivel bajos volt név szerint is megnevezned a tengert, hiszen persze, ha megmondod neki, akkor azon a tengeri úton indul el, úgy értelmezted mondásodat, hogy ő azt hitte, szárazföldön kell mégis mennie. Ennélfogva Naupaktos és Rhypaia közt tábort üt és az ætol Karnos lovagot, Phylandros fiát, dárdájával ledöfi; és pedig nem jogtalanul, arról meg vagyok győződve. Mikor aztán hirtelen dögvész állott be és Aristodemos is belepusztult, ezek meg ennélfogva visszatértek, Temenos megint panaszkodott balsorsuk miatt. Erre azt a feleletet kapta, hogy azt a büntetést az isteni követ megöléseért szabták ki s egyúttal hallott jóslatot is, mely megparancsolta, hogy tegyen fogadalmat Apollon Karniosnak arra az esetre, ha az oraculum szavai beteljesednek:

A követem véréért kell bűnhödnöd ez úton,

Hát mit tegyek? hogyan engeszteljelek ki? kérdi Temenos.

Tégy az Apollon Karneiosnak szent fogadalmat.

Ó te gaz és szemtelen jós! Hogyan? hát nem tudtad, hogy ha a szoros nevét hallja, hogy le is száll oda? S te tudva ezt, még kiadod e jóslatot s engeded őt oda tévedni. De az útszoros kétértelmű megnevezése arra volt jó, hogy ha győz, téged tartson győzelme szerzőjének, ha legyőzik, te ne légy semminek oka, hanem mentegethesd magad azzal, hogy hiszen te tengerszorost értettél.

Nos ez az ember odament a tengerszorosba, mégsem ért el semmit. Ekkor találtál újabb kibúvót, Karnos megölését. De hát dicső isten, miért izgattad föl magadat olyan nagyon épen Karnosért? S ha az egyetlen Karnosnak nem volt szabad elpusztulnia, miért engedted, hogy elveszszen s miért küldted az ő veszte miatt azt a homerosi dögvészt a seregre s miért diktáltál bizonyos imádságokat a betegség elhárítására? Ha ez nem használt volna nekik, bizonyosan talált volna a te szofizmád más kibúvót, soha így a dolognak vége nem lett volna, az ő részükről a tanácskérésnek, a te részedről a bolonddá tartásnak, hogy téged rajta ne érjenek a csaláson, akár győznek, akár legyőzetnek. Azok eléggé zavart fejüek és kiváncsiak arra, hogy benned örökké bizzanak, még ha mégannyiszor le is nyakazzák őket.

Méltónak tartom ehhez hozzátenni azt is, a mi később Kroisosszal történt. Ez Lydia királya volt, uralmát őseitől örökölte s évek hosszú során át birta. De abban reménykedvén, hogy szerencséje nagyobb lesz, mint őseié, nagy buzgalommal kezdte tisztelni az isteneket. Mindegyiknek isteni hatalmán elmélkedvén, végre is a delphoi-i Apollont tartotta a legtöbbre, templomát arany tálakkal, szobrokkal, ezer meg ezer fogadalmi ajándékkal ékesítette, úgy hogy rövid idő alatt ez lett a világ leggazdagabb templomává; oly bőkezű volt, hogy még arról sem feledkezett meg, a mi a szertartások elvégzésére szükséges. Miután az istenség kedvéért ilyen költségbe verte magát, joggal bízhatott a lydek ura kiváló jámborságának jutalmában s ezért a perzsák ellen hadat szándékozott indítani, abban a föltevésben, hogy az isten segítségével ki fogja terjeszteni birodalmának határait. S mit tett a csodálatraméltó jós-isten? Ugyanaz, a kit Delphoiban tisztelnek, a pythiai isten, a barátság őre, azt, a ki benne bizott, őt elhalmozta imádatával, védőjéül kérte föl, nemcsak hogy idegen hatalommal meg nem gyarapította, hanem még a sajátjától is megfosztotta és kiforgatta; nem is szándékosan, gondolom, hanem pusztán tudatlanságból, mivel nem ösmerte a jövőt (mert ez az isten nem tudja a jövendőt, de talán nem is isten s ereje sem nagyobb az emberi erőnél) s ezzel az egy versikével:

Átkelvén Kroisos Halyson megdönt nagy uralmat,

Lydiának oly hatalmas és régi birodalmát, mely e mélyen vallásos férfiúra ősi jusson szállott elődeiről, alapjában fölforgatta

s ezzel hálálta meg a királynak iránta való szeretetét s jámbor tiszteletét.

*

Így beszél Oinomaos a Szemfényvesztők ostorában egész nyiltsággal, valódi cinikus éllel s keserűséggel; sőt egyáltalán nem tartja az oraculumot sem démon, sem isten művének, a hogy a görögök hirdetik és csodálják, hanem csalfa emberek csalásának s a tömeg elbolondítására való botorságnak. S ha már ennyit elmondtunk, nincs rá okunk, hogy meg ne említsük egyéb cáfolatait, első sorban annak a jóslatnak történetét, melylyel őt magát, Oinomaost, Apollon Klarios becsapta, a mint elbeszéli: Bizony én magam is eljátszottam ezt a vígjátéki szerepet, nem dicsekedhetem vele, hogy ment volnék a közös őrülettől; elmondom annak a nyereségnek történetét, melyre akkor tettem szert, midőn a bölcseségszerzés kereskedői útján nálad is látogatást tettem, Apollon Klarios.

Trachis földjén vagyon Herakles kertje,
Virágai örökké nyílanak,
Habár letépik is mohón az ifjak,
Nem hervadnak, még jobban illatoznak.

A mint ezt hallottam, ostobaságomban és Herakles nevétől különös reményre buzdulva, arról álmodoztam, mily könnyű és szép életem lesz ebben a viruló kertben. S mikor kérdeztem, vajjon az istenek segítségemre lesznek-e abban, hogy megszerezzem, valaki esküvel erősítgette, hogy erre számíthatok, mert biztosan tudja, hogy ugyanebben a jótéteményben részesült Kallistratos, egy pontusi kereskedő is. Képzelheted, hogy mikor ezt megtudtam, milyen zokon esett, hogy ekkép megfosztottak erényem jutalmától. De bár nagyon fájt, mégis vizsgálódni kezdtem, vajjon nem csapta-e be Herakles azt a kereskedőt is; és észrevettem, hogy ez is szegény szeretne az élet nagy küzdelmei után valami jó nyereséghez jutni és nyugodtan élni. Mikor aztán láttam, hogy az isten szemében én meg a kereskedő egyenlők vagyunk, akkor nem fogadtam el sem a jóslatot, sem Herakles ajándékát, mert azt nem tartottam jogosnak, hogy ugyanaz legyen a sorsom, mint azoké, a kikről látom, hogy a jelenben szenvednek, de enni majd csak a jövőben fognak.

De nincs se rabló, se katona, se szerelmes, se szerető, se hizelgő, se tanító, sem áruló, a kire ez a jóslat ne illenék. Mert a

szerint, a mint a vágy gyötri az embert, tart egyetmást fájdalmasnak vagy vár valami mástól élvezetet.

Te, Apollon, ott ülsz Delphoiban s nem hallgathatsz, még ha akarsz sem. Mert íme, Apollon, Zeus fia, most éppen akar valamit, nem azért, mert úgy akarja, hanem mivel bizonyos szükség kényszeríti akarni. Szeretnék itt minden egyéb mellőzésével bővebben kiterjeszkedni erre a tárgyra. Eltörölték ugyanis végképp, már a mennyire a mi bölcseinktől függött, megsemmisítették életünknek azt a képességét, melyet kormányzójának vagy oszlopának vagy alapjának lehetne nevezni; mi úgy nevezzük, hogy a kényszerűségek ura, Demokritos szolgának, Chrysippos félig rabszolgaságba sülyedettnek mondja. Ha t. i. minket maga az isteni hatalom szorongat, hol lesz a határa nyomorúságunknak! Mert az nem valószínű, nem is igazságos, ha e versből lehet következtetni, hogy

Gyülöletes szomszédid előtt, ám kedves az Égnek,
Szívedben hordod védelmed', légy te vigyázó!

Hogyan? kérdi az argiv, tehát vigyázzak? És lehetséges ez? és szabad lesz ez? Te erre azt feleled, hogy lehet is, szabad is; mert különben nem adtad volna neki ezt a jóslatot:

A nagy Cheironnak te dicső ivadéka, Karystos,
A Peliont hagyd el s Euboia hegyére ereggy föl,
Végzeted int rá, hogy szent templomot e hegyen építs,
Menj, mire késni tovább?

Már most mondd meg nekem, Apollon, van akármi is az emberek hatalmában? Hát én a saját jószántamból elhagyhatom a Peliont? Hisz én számos bölcs férfiútól azt hallottam, hogy ha nekem az a végzetem, hogy fölmenjek az Euboia hegyfokára s ott szent várost alapítsak, akkor én oda megyek, ha akarom, ha nem; s várost alapítok, akár rendeled, akár nem. Már ha azt kell akarnom, a mire a szükség akaratom ellenére is kényszerít: akkor ugyancsak rászolgáltál, hogy higgyenek benned, Apollon.

*

Mire való a sok beszéd? Nem a ti művetek volt, hogy ama város elpusztult? Tán mi voltunk a pusztulás okozói és nem a ti *Anankéték*? Igazságtalanúl cselekszel, Apollon, és érdemetlenül sújtasz bennünket, a kik semmit sem vétkeztünk. Hát a ti nagy Zeustok, a kényszerűség kényszerűsége (ὁ τῆς ὑμετέρας ἀναγκῆς

ἀναγκή) miért büntet minket s nem önmagát, a ki példát szolgáltat a kényszerűségre. Mit fenyeget minket? mért sújt minket éhséggel, holott nekünk nincs hatalmunkban a dolgokon változtatni? Egyébaránt mi majd a várost vagy fölépítjük újra vagy nem építjük föl: de hogy melyik történik, az a végzet dolga. Hát szünj meg haragoddal, Zeus, az éhség építőmestere. Mert a mivel a végzet fenyeget, az úgyis bekövetkezik, s az okok és okozatok rendje, melyet te állapítottál meg, változhatatlan: mi pedig e rendhez képest semmik vagyunk. Te is, Apollon, hagyd abba üres jóslásaidat. Mert hisz a jövendő bekövetkezik, ha te hallgatsz is. Mi pedig minő büntetésre vagyunk érdemesek, ó Zeus és Apollon, ha egyszer nem mi vagyunk szerzői a ti törvényeteknek, a kényszerüségnek? Mi jogon büntettek bennünket, ha merő kényszerűségből követünk el gaztetteket?

Csakhogy olyan buzgón ne rohanjatok a bünök útján . . .

De hát mi nem rohanunk, Apollon, hanem hajt bennünket nem a mi bűnünk, hanem a ti kényszerűségtek. Mért dicséred Lykurgost, holott nem a maga jószántából, nem saját lelke sugallatából vala kegyes, hanem úgyszólván akarata ellenére? ha ugyan lehet valaki akarata ellenére kegyes. Úgy tesztek, mint a ki a szép embereket dicséri és megjutalmazza, a csunyákat gyalázza és megbünteti. A gonoszok majd joggal fogják szemetekre vetni, nemcsak azt, hogy ti nem engedtétek nekik az erények gyakorlását, hanem azt is, hogy a ti kényszerítéstek folytán váltak gonoszokká. Én dicsérem az erényt, de az erényeseket nem dicsérem. Sőt még Epikurost is fölmentem, a kit erősen elitélnek, minden vád alól. Mert hát minő büntetést érdemel, a ki nem a maga jószántából csügg az elpuhultságon vagy gonoszságon, a mit annyiszor szemére lobbantottak?

A szelid erkölcsökre az ég kegyesen mosolyog le,
Jámborok áldozatát örvendve fogadja az isten.

De ezt nem mondanátok, ha meg volnátok győződve róla, hogy az emberek a jót nem valamely erőszak nyomása alatt, hanem saját szabad akaratukból teszik. Már pedig a mit a halandók ekképp cselekesznek, azt se isten, se ember merő szofizmából kényszerűségnek ne bélyegezze. S ha mégis megmarad ez állításánál, akkor nem szóval vitatkozunk vele, hanem jól megragadjuk, mint egy makacs kölyket, és egy pálcával derekasan elverjük.

d) Peregrinus.

A cinikusról, kinek élete épp oly kalandos, a milyen romantikus a halála, fájdalom, csak egy főforrásunk beszél, Lucianus műve Peregrinus haláláról. Volt alkalmunk már föntebb Lucianus szavahihetőségéről szólani: a szellemes és léha író Peregrinus rajzában a legtipikusabb, a legjellemzőbb, igazán rászolgál arra a lesújtó itéletre, melyet Luzac mondott róla: Samosatensis huius seu ioci seu calumniæ nullius famam minuunt. «Ennek a samosatainak sem a tréfája, sem a rágalmai nem csökkenthetik senkinek jó hírnevét.»*

Bernays éles kritikai szelleme kiválasztotta Lucianus adatai közül a megbízhatókat és kellőleg megvilágította tévedéseit és szándékos ferdítéseit.** Zeller pedig egy igen érdekes értekezésben mutatta be a rajongó alakját, kapcsolatban e kor egy hirhedt csalójával, Alexanderrel.*** «Csaló mint Alexander, rajongó, mint Peregrinus, mindig akadt; de csak keveseknek sikerült ha futólag is, olyan sikereket elérniök, mint ezeknek. Csak oly időben történhetett ez, melynek szellemi atmoszférája tele volt mindazon elemekkel, melyek rajongókat szülnek és csalók úttörői.»

Peregrinus Pariumban született, a Hellespontus mellett, vagyonos szüléktől. Mint megannyi elődje a görög filozofusok közül, ő is hosszú, évekig tartó utazásokat tett, eljutott Palesztinába is és itt a keresztény szektához csatlakozott. Hite oly buzgó és vágya a cselekvésre oly nagy volt, hogy nem érte be a maga hitvallásával, hanem meggyőződését szóban és irásban is terjesztette. Érdemei elismeréseül községi elüljáró lett. Kereszténységét nyiltan, sőt kihívón hirdette s a neofiták vakbuzgalmával a martirok koszorújára vágyódott. De csak a börtönbüntetésig jutott el, a keresztre nem tartották érdemesnek. Hosszas bolyongás után visszatért szülővárosába s vagyonának maradékát, 15 talentumot neki ajándékozta, mint a hogy Krates is a köznek ajánlotta minden birtokát. Most már cinikusok módjára kezdte újra vándorútját és Egyip-

* Lectiones Atticæ 186.

** J. Bernays: Lucian und die Kyniker. Berlin 1879.

*** Alexander und Peregrinus, ein Betrüger und ein Schwärmer. Vorträge und Abhdl. II. 154—188.

tomban forma szerint is kilépett a kereszténység kebeléből és cinikussá lőn.

Útja Rómába vitte és itt hallatlan vakmerőséggel támadta a fennálló monarchikus rendet; végre is a præfectus urbi kiutasította a városból. Ekkor Görögországba ment, a hol állítólag lázadást akart szítani a római fenhatóság ellen. 165-ben ért véget hányatott élete. Az ünnepi játékok előtt még hirdette az Olympiában összeseregletteknek, hogy saját elhatározásából máglyán fogja elégetni magát. A játékok végeztével szándékát végre is hajtotta; néhány cinikus hivétől környezve, holdfényes éjszakán lépett a máglyára és fölidézvén szüléinek szellemét, a lánggal lobogó hasábok közé omlottak porai.

Ez élet és halál sokkal romantikusabb és kalandosabb, mint a mennyire rokonszenves. De nem szabad elfelednünk pillanatra sem, hogy Lucianus szemével nézzük Peregrinust, az ő leirása forrásunk s nem szabad még részletekben sem rábiznunk magunkat, annál kevésbbé a nagy egészet illetőleg.

Hogy inkább volt rajongó, mint csaló, azt életének két fontos momentuma eléggé bizonyítja. Érdekes és jellemző, hogy e két kiemelkedő mozzanat a legigazibb cinikus szinében tünteti föl. Egyik a kereszténységgel való kapcsolata, melyről forma szerint lemondott ugyan, de a melynek lényegéhez mindvégig ragaszkodott. Szivének belsejében nem kellett éreznie, nem is érezhetett különbséget, mikor keresztényből cinikussá lett. Úgy egybe voltak olvadva a két felekezet vezető eszméi és gondolatai, hogy úgyszólván merő külsőség választotta el őket egymástól. Kétségtelen, hogy a kereszténység történetében megujuló schismák bármelyike mélyebben gyökerező különbségeken alakult, mint a minők a cinikusok és az első keresztények közt voltak.

A másik mozzanat öngyilkossága. Már a bevezetésben említettük, hogy a cinikus elveti életét, ha benne nem találja meg az igaz erkölcs javait. Valóságos epidémiává lőn idők folyamán az öngyilkosság, s a stoikusok, a cinikusok egyenes utódai, erkölcsük egyik főszabályává tették, hogy az életet inkább elvetik maguktól, hogysem becstelenül viseljék. Így kinálta meg a szenvedések közt vonagló Antisthenest megváltó tőrével Diogenes; így halt meg Metrokles, így Demonax. Az öngyilkosság nyilvános végrehajtása nagy pompával, közönség előtt nem volt példátlan, még mielőtt Peregrinus halála föltünést keltett volna. Massiliában és Kos szi-

geten az öngyilkosság meg volt engedve s az öngyilkosok temetése nem járt oly meggyalázó szertartásokkal, ha tettük okát előre kifejtették. Mikor Sextus Pompeius, a Kr. u. 14. év consula Valerius Maximus kiséretében Ázsia provinciába ment, hogy a proconsuli hivatalt átvegye, Julison, Kos sziget fővárosán való átutaztában megkérte őt egy igen tekintélyes kilencvenesztendős asszony, hogy tisztelje meg jelenlétével, mikor megmérgezi magát, a mire engedelmet kapott polgártársaitól. Pompeius hiába ügyekezett a szellemileg és testileg még egészen ép asszonyt szándékától eltériteni s végre megengedte, hogy az ő és kiserete jelenlétében mérgezze meg magát.* A rhetorikai iskolák gyakorlatai közt állandó helye van az önként halálba készülők szónoklatainak.**

Egyébként is, más szerzők tanuságtétele szerint több tiszteletre, mint megvetésre, több sajnálatra, mint elitélésre volt érdemes. Aulus Gellius meglátogatta őt Athénben: «Philosophum nomine Peregrinum, cui postea cognomentum Proteus factum est, *virum gravem atque constantem* vidimus cum Athenis essemus deversantem in quodam tugurio extra urbem. Cumque ad eum frequenter ventitaremus, multa hercle dicere eum utiliter et honeste audivimus.***

A becsületes Gellius tehát komoly és állhatatos férfiúnak tartotta, a kinek beszéde tisztes és hasznos vala. Arról is értesít bennünket, hogy Peregrinus szigorún rendre utasított egy római ifjút, a ki társaságában illetlenül viselkedett. És (XII. 11.) azt is elbeszéli, hogy az igaz bölcs a cinikus tanítása szerint a jót ugyan önmagáért cselekszi, a rosszat elkerülné akkor is, ha biztosnak érezné magát isten és ember szeme elől; de azért mégis ajánlatos, hogy a gonoszszal szemben való ellenállásunkat az a tudat tegye erőssé, hogy végre is minden gonoszság napfényre kerül.

Peregrinus alakja nem áll előttünk tisztán ma sem. Irásaiból semmi sem maradt hátra, életét egy megbizhatatlan szerző hamis tanubizonysága teszi a valóság szerint megismerhetetlenné. De vannak ez ember jellemének vonásai, melyek ránk nézve különösen fontosak, tételünk bizonyítására különösen alkalmasok és — a mi ránk nézve a legfontosabb — senkitől kétségbe nem vonha-

* Valerius Maximus 2, 6, 8.
** Quintilianus declamat. 337.
*** Noctes Atticæ XII. 11.

tón történetiek. Első e vonások közt keresztény-cinikus volta. Bizonyítéka annak, hogy a cinizmus gondolata, mely fölkelt az értelem hegemoniája ellen s úrrá tette az akaratot s vele a felelős cselekvést, az erkölcsöt, szakadatlan láncolatban élt Antisthenestől — a kereszténység tökéletes diadaláig. Bizonyítja azt, hogy a lemondás, a természethez való visszatérés, az önfeláldozás vágya Sokrates mártirhalálán kezdődik, a cinikus gúnyán és koldusboton folytatódik s bár betetőződik ama nagyszerű halállal, mely az emberiséget megváltotta bűneitől, tovább hatott példájával, színhalála után új erőre ébredt s teljesen kifejlett a szerzetesi és remeteéletben. Bizonyítja azt, hogy nemcsak az egész tudomány, Platon és Aristoteles, hanem az egész erkölcs is, evangéliumi kereszténység, mártiromság s e földi lét javairól való lemondás ott gyökeredzik, a hol mindaz, a mi az emberiségben szép, becses és fölemelő: a hellén szellemben.

E ponton túl a cinizmus csak neveket mutathat föl, *egyéneket* nem. Maga a szerzet fennáll még sokáig, századokig, de jelentősége mind jobban elhalványúl. Szerepét folytatja és tökéletességre emeli a szülő anyjánál százszorta hatalmasabb magzat: a kereszténység.

FÜGGELÉK.

I. A cinikusok leveleiből.

BEVEZETÉS.

Az ó-kori nagy férfiak neve alatt kiadott levelek valódiságában a tudományos filologia már régóta kételkedett. Nagy tudósok sorra hámozták ki a hangzatos nevek fölé írott levelekből a kevés tartalmat, mely többnyire sok iskolás rhetorikába volt burkolva s nem volt hijján a jellemző vagy jellemzésre törekvő vonásoknak, úgy hogy avatatlanokat könnyen megtéveszhetett. A balhit, naiv tudákosság és hiszékenység első nagy ellensége *Bentley* Richard, a lángelméjű angol filologus volt, ki a Phalaris, Themistokles, Sokrates és Euripides neve alatt fönmaradt levelek hamisított voltát bizonyította be a híres *Dissertation*-ben.* E mű, teljes címével «A dissertation upon the epistles of Phalaris. With an answer to the objections of the Honourable Charles Bryle Esqu. By Richard Bentley, D. D. 1699» egészen fölforgatta a tudósok addigi véleményét e levelekről és bár nem egy oldalról heves ellenmondásra talált, mégis csakhamar a tudós férfiak egész sorát buzdította hasonló munkára.

A mult század folyamán Jakob *Bernays* foglalkozott némely hamisított levelekkel és a Herakleitos neve alatt fenmaradt leveleket beható és mély analizissel helyezte el abba a korba, melyben hangjuknál, tartalmuknál, fölfogásuknál fogva keletkezniök kel-

* Művének értéke mellett tanuságot tesz Niebuhr (Vorlesungen über alte Geschichte II. 122.): «Phalarisról sokat beszéltek pro és contra s a róla való vitának köszönhetjük Bentley halhatatlan könyvét, a legtökéletesebbet az irodalom helyreállítása óta». És Lehrs: A hamisított levelek dolgában B. nyitotta föl szemünket a Phalaris leveleiről szóló értekezésében ... egyike a tudomány történetében ama ritka eseteknek, mikor a bizonyítás olyan, hogy minden kétséget kizár és lehetetlenné tesz (Populäre Aufsätze aus dem Alterthum 216.).

lett. Többször idézett művében «*Lucian und die Kyniker*» foglalkozik Diogenesnak alább közlendő 28. levelével is (96. lap).

Magát e roppant anyagot *Westermann* kezdte gyüjteni, de halála meggátolta a gyüjtemény kiadásában. *Hercher* végezte be és rendezte sajtó alá a munkát a hires Firmin-Didot-kiadásban «'Επιστολόγραφοι Ἑλληνικοί, *Epistolographi Graeci*, recensuit recognovit adnotatione critica et indicibus instruxit Rudolphus Hercher Paris 1873» czímmel.

E levelek hamisított volta felől nincs és nem is lehet kétség. Hogy a cinikusokról szóló könyv függelékeül mégis kiadjuk, annak kettős oka van. Egy az, hogy ez irások tartalma, szelleme, nyelve, gondolkodásmódja világosan mutatja irójuk cinikus voltát. Más felől pedig a mily kétségtelen, hogy a levelek nem azoktól erednek, a kik nevét hordják, épp oly félre nem ösmerhető az a hatás, mely alatt állanak. Nem származnak tehát e levelek Diogenestől, Antisthenestől, Kratestől. De e mesterek tanítványaitól származnak. Korukat nem lehet megállapítani, de semmi esetre sem későbbi eredetűek, mint a Kr. u. 3., legfölebb 4. századból, szóval azon korból, mikor maga a cinizmus még tanítókban és tanítványokban virágzott. Némely levélen, mint a 28.-on is keresztény hatás látható: egygyel több bizonyítéka immár bizonyítékokra alig szorúló tételünknek, hogy kereszténység és cinizmus e korban édes testvérek, kik egymásnak erős kölcsönhatása alatt állanak.

a) Diogenes leveleiből.*

I(1). Sinope lakóinak.

Ti engem számüzésre itéltetek, én titeket maradásra. Ti tehát továbbra is Sinopében fogtok lakni, én Athénben, vagyis ti üzérekkel, én meg Solonnal s mindazokkal, kik megváltották Görögország szabadságát a médektől; nektek a heniochokkal és achaiokkal lesz dolgotok, a leggyűlöletesebb néppel egész Görögország szemében, nekem a delphoiakkal és elisiekkel, a kikkel még az istenek is szóba állanak. Bárcsak ne most, ilyen későn jutott volna eszetekbe, (hogy számkivessetek), hanem már régebben, míg atyám Hiketas ** élt. Mert attól kell tartanom, hogy hazám miatt szerénytelennek tartanak. Hogy ti engem szám-

* Hercher i. m. 235—258. A római szám a sorszámot, az arabs pedig a levélnek Hercher könyvében található számát jelzi.

** Az összes többi források Hikesiasnak mondják. L. Diog. L. VI. 20.

űztetek, az nekem csak javamra van, s több hitelt szerez, mint bármi egyéb: mert sokkal többet ér, hogy ti gáncsoltok, mintha dicsérnétek. Csak attól tartok, hogy ha szóba kerül, hogy veletek közös szülővárosom van, az ártalmamra lehet. Egyéb gondom nincs is; mert jobb akárhol élni a világon, mint olyanok közt, a kik elfogultak irántunk.

II(2). **Antisthenesnek.**

A Peiraiosból jöttem a város felé s találkoztam néhány kikent ifjacskával, a kik lakomáról jöttek s mikor közelükbe értem, suttogtak, hogy: «Vonuljunk hátra a kutyától». Mikor ezt meghallottam, azt mondtam nekik: «Legyetek nyugodtak, ez a kutya nem eszik kelkáposztát». Mikor pedig ezt megmondtam nekik, megzavarodtak és elhallgattak, fejükről és nyakukról leszórták a koszorúkat, a tógát maguk köré csavarták s végig elkisértek a városba, hallgatózva magamban folytatott beszédemre.

III(3). **Hipparchiának.**

Csodállak vágyódásodért, hogy asszony-létedre a filozofia tanulására törekszel s hogy éppen a mi tanításunkhoz szegődöl, melytől pedig zordonsága miatt még a férfiak is visszahúzódnak. Már most légy rajta, hogy a mit megkezdtél, be is végezzed; ezt pedig úgy éred el, ha nem engeded magad túlszárnyaltatnod férjeddel, Kratesszel s nekem sűrűn irsz levelet, a ki a filozofia körűl elég érdemet szereztem: mert sokat ér a levél is, csaknem annyit mint a személyes beszélgetés.

IV(6). **Krateshez.**

Mikor te Thebaiba mentél, én dél idején a Peiraiosból jöttem ép és heves szomjuság fogott el. Azért elsiettem Panops forrásához. Mikor tarisznyámból kiveszem a poharamat, egy mezei cseléd szalad elém, összeszorította a két markát s úgy ivott a forrásból; s mivel ezt én bölcsebb eszköznek néztem a pohárnál, nem átallottam a jó tanítás példáját követni. El is dobtam a poharamat s Thebaiba utazó emberekkel megizenem néked e bölcs találmányt, mert minden jó dolog tudásában osztozkodni akarok veled. Te pedig csak járj el a piacra, a hol a legtöbb ember fordúl meg. Igy lehet csak mindnyájunknak bölcs és dicső dolgokat alkotnunk: mert a természet nagyszerű, s mi azzal szolgálunk az emberek jólétének, ha visszaállítjuk azt a természetet, melyet emberi balhit igaz alakjából kivetkeztetett.

V(7). **Hiketasnak, atyjának.**

Ne haragudjál rám, atyám, azért hogy kutyának neveznek, hogy kettős köpönyegben * járok, vállamon koldustarisznyával, bottal a kezemben. Mert ezen nem búsulnod, hanem örülnöd illenék, hogy fiad kevéssel beéri s ment az előitélettől, melynek görögök és barbárok egyaránt rabjai. T. i. ez a név, azonfelül hogy magukkal a dolgokkal nem forrott össze, mint jelkép úgyszólván dicsőséggel teljesnek is mondható. Az ég kutyájának mondanak ugyanis, mivelhogy hasonlítok hozzá annyiban, hogy nem az emberi előitéletek, hanem a természet szerint élek, szabadon, egyenesen Zeus alatt, s neki tulajdonítom mindazt, a mi jó, nem pedig az embereknek. Már a mi a ruhámat illeti, azt Odysseus, a legbölcsebb görög is hordta, mikor Ilionból hazajött, Athéné tanácsára s ez a ruha oly szép, hogy nem is emberek, hanem istenek találmányának lehet tekinteni :

Elnyűtt ringy-rongyos cafatot s inget vete rája,
S szurtos, ronda ruhát, a melyet füst feste sötétre,
Erre ütött-vétett szarvasbőrt vet vala végig,
Hozzá hosszu botot s förtelmes, ronda tarisznyát,
Mely csupa ringy-rongy volt s kócos kötelen fityegett le.**

Hát csak légy nyugodt, atyám, a név miatt is, melylyel megjelölnek, a ruha miatt, minthogy amaz közös az istenekkel *(κύων ὁ οὐράνου)*, ezt pedig egy istennek isteni szelleme találta ki.

VI(9). **Kratesnek.**

Hallom, hogy egész vagyonodat egy gyűlésen szülővárosodnak ajánlottad s a néptömeg közepén állva ezt kiáltottad: Krates Kratest szabaddá tette íme; hallom azt is, hogy polgártársaid nagyon megörültek ez ajándéknak és csodáltak minket, kik ilyen embereket nevelünk, s hogy engem Athénből oda akartak hívni, de te ezt — ösmervén gondolkodásomat — megakadályoztad. E pontban dicsérem elhatározásodat, atyai örökséged elajándékozásáért még csodállak is, mivelhogy hamarabb fölébe emelkedtél az emberi balgaságoknak, mint hittem volna. Már most térj vissza mielébb: mert még egyéb dolgokban is meg kell edzened magadat, de különben sem biztos időzésed ott, hol nincsenek hozzád hasonlók.

* Alsó ruhát nem hordott, hanem azzal pótolta, hogy fölső ruháját kétrét hajtotta.

** Odyss. XIII. 434—39, Kempf J. fordítása.

VII(10). **Metroklesnek.**

Ne csak a ruházatban, névben, életmódban légy követőnk, Metrokles, hanem abban is, hogy követeld az emberektől, a mire szükséged van: mert ez nem megalázó. A királyok és fejedelmek pénzt követelnek alattvalóiktól, katonát, hajót, a betegek pedig az orvostól orvosságot nemcsak a forró láz, hanem a hideglelés, a dögvész ellen is, a szerelmesek a gyermekektől csókot és ölelést. Hisz nem kéred ingyen, nem is fizetsz rosszabbal, hanem mindnyájuk javáról gondoskodol, s ezért csak kérheted azt, a mi a természetnek kijár; ha így cselekszel, nem teszel egyebet, mint Herakles, Zeus fia, sokkal több erővel fizetsz, mint a mit kaptál; s nem az igazsággal, csak az emberi előitéletekkel kerülsz ellenkezésbe, pedig ezekkel mindig harcolnod kell, még ha nincs is rá kényszerítő okod: mert tisztes szokás az ellenük való küzdelem. Sokrates azt mondta, hogy a bölcs nem kér, hanem visszakövetel: mert minden az övé úgy, mint az isteneké. És ezt ábból próbálta következtetni, hogy 1. mindennek urai az istenek, 2. a barátok vagyona közös *(κοινὰ τὰ τῶν φίλων)*, 3. a bölcs az isten barátja.* Azért csak követeld azt, a mi jogos tulajdonod.

VIII(11). **Kratesnek.**

Még a piacon álló szobrokhoz is járj el koldulni, mert szép gondolat az, hogy akadni fogsz emberekre, a kik érzéketlenebbek e szobroknál. S ha szivesebben költenek eunuchokra és undok fecsegőkre, ne csodálkozzál: mindegyik azt szereti, a mi legközelebb áll hozzá, nem pedig azt, a mi távol esik tőle; már pedig a köznép szivéhez közelebb állanak a heréltek, mint a filozofusok.

IX(12). **Ugyanannak.**

A legtöbben a boldogságot, mivel azt hallják, hogy rövid a hozzávezető út, ugyanazon módon keresik, a hogy mi a filozofiát; mikor aztán ráléptek ez útra s érzik nehézségeit, kifáradnak és meghátrálnak és aztán kárhoztatják — nem a saját elpuhultságukat — hanem a mi lelki nyugalmunkat. Hát hadd mámorosodjanak meg csak a kéjektől, melyekhez lelkük vonja őket, majd utoléri őket ily életmód mellett nem az az egy szenvedés, mely miatt minket rágalmaznak, hanem sokkal nagyob-

* Sokrates szillogizmusa egész terjedelmében a következő:

Az egész mindenség az isteneké.
Az istenek és bölcsek barátok.
A barátok tulajdona közös, a mi az egyiké, az a másiké is,
Tehát a bölcsek az istenekkel az egész mindenségnek közös urai.

bak, melyek miatt minden körülménynek rabjaivá lesznek a leghitványabbúl. Te pedig maradj állhatatos tenmagad edzésében, s állj ellen egyazon erővel a kéjnek és szenvedésnek, mert mind a kettő halálos ellenségünk és gátunk; amaz, a mennyiben tisztességtelen cselekedetekre csábít, emez meg, hogy merő félelemből elvon a tisztességtől.

X(28).

Diogenes, a kutya, az úgynevezett helléneknek nyomorúságot! * Meglesz úgyis, még ha én nem is imádkozom le rátok: mert arcotok emberi ugyan, de lelketek a majomé, mindent csak szinleltek, de nem éreztek semmit. Azért a természet maga áll bosszút rajtatok. A törvények ugyanis, melyeket magatok kieszeltetek, a legnagyobb dölyffel töltenek el benneteket, mert belétek rögzött gonoszságaitokat ezekkel igazolva látjátok. Egész életetek nem békességben, hanem háboruságban vénhedik meg, gonoszok ti, gonoszok frigyesei, kik egymást kölcsönösen gyűlölitek, mihelyt egy a másnál finomabb ruhát lát vagy több pénzt sejt vagy ékesebb szónoki képességet vagy jobb nevelést. Semmit sem itéltek meg józan észszel, hanem a valószínűség, hihetőség, elképzelhetőség szempontjából, s azért folyton vádaskodtok, tudni pedig semmit sem tudtok, sem apáitok, sem ti, hanem a tudatlanság és őrűltség lázas képeitől vezérelve csak gyötrődtök, s azért joggal gyűlöl nemcsak a kutya, hanem maga a természet is.

Kevés örömetek vagyon, és sok fájdalmatok, mielőtt házasságot kötöttetek s miután benne éltek, mert nyomorultak és komorak vagytok már akkor, mikor házasodtok. S hány jeles férfiut megöltetek, némelyeket a háború győzödelmében, másokat békében is, a hogy ti nevezitek, valamiféle gyanú terhe alatt. Hejh de sokan vannak keresztre feszítve, hányat végzett ki a hóhér, hányat itéltetek arra, hogy mérget igyék, hányat küldöttetek vérpadra, természetesen, mivel *ti* igaztalanoknak tartottátok őket. Vajjon nem illett volna, gonosz lelkek, megkisértenetek javulásokat vagy helyesebb volt megölnötök őket? Mert a holttestekből mi hasznunk vagyon, hacsak meg nem akarjuk enni őket, mikép az áldozati barmok husát; a jó embereknek ellenben mindig hasznát látjuk, ti keményszívű emberek. A tudatlan és tanulatlan embereket kitanítjátok az úgynevezett Musika elemeire, hogy szolgálatotokra állhassanak, ha netán szükségetek volna rájuk; hát a rossz embereket miért nem térítitek vissza az igaz útra, hogy hasznotokra váljanak, ha majd szükségetek lesz igaz emberekre, mikor még a gazembereket is használhatjátok, ha a várost vagy hadsereget lopva meg

* A szokásos χαίρειν — salutem helyett οἰμώζειν — nyomorúságot!

akarjátok támadni. De ez még hagyján: hanem ha már a jót is erőszakosan mívelitek, nem várhatunk mást, minthogy nagy dolgokban is erőszakosak vagytok, s a kihez hozzáértek, kegyetlen szivek ti, azokon jogtalanságot követtek el, holott ti magatok szolgáltatok rá a nagyobb büntetésre, mikor versenyjátékaitokban, a Hermaiákon vagy Panathenaiákon a tér közepén esztek-isztok, berúgtok, fajtalankodtok s magatokkal fajtalankodni engedtek. Istentelenség, a mit tesztek, akár nyiltan, akár titkon követitek el! A kutya nem bánja, törődjetek vele magatok. Ha már a kutyákat meggátoljátok a természetes és igaz életben, miért ne vétkeznétek magatok ellen? Én, a kutya, szavaimmal, de a természet tetteivel sújt mindnyájatokat: mert mindnyájatokra leselkedik a halál, melytől úgy rettegtek. És én gyakorta láttam szegényeket, kik éppen inségükben boldogok voltak és gazdagokat, kik gyomruk és nemi életük féktelenségei miatt nyomorúltul sinlődtek. Mert ha ezeknek a gyönyörűségeknek éltek, rövid ideig kellemes izgalomba van részetek, hogy aztán annál nagyobb és súlyosabb szenvedések kinozzanak. Olyankor aztán semmit sem érnek pompás palotáitok minden ékességeikkel, hanem aranyos, ezüstös ágyatokban kinok közt vergődtök, egészen méltán; és annyi erőtök sincs, hogy orvosságaitokkal némi javulást nyeljetek le, gonoszok ti, gonoszok frigyesei. Ha volna eszetek, mint a hogy nincs, mert ittasok vagytok, megfogadnátok a bölcs Sokrates szavát s az enyimet is és egybegyülekezvén mind az egész ifjusággal együtt vagy józanságot tanulnátok, vagy takarodnátok a pokolba. Mert ez így nem élet, folytonos lakmározásban, míg bortól megzabálva, szédüléstől és görcsöktől kinozva mások vezetésére szorúltok, s a magatok erejéből nem vagytok képesek megélni. S míg dőzsöltök s azon elmélkedtek, mily nagyok a javak, melyeknek állítólag urai vagytok, jönnek a közös hóhérok, a kiket ti orvosoknak neveztek, s azt teszik veletek s hitetik el, a mi — hasukba jut. Ezek aztán — és pedig nagyon okosan — vágnak, égetnek, kötöznek, külső és belső orvosságokat írnak. S ha meggyógyultok, nem is vagytok hálásak az úgynevezett orvosoknak, hanem az isteneknek köszönitek javulástokat, de ha nem, akkor az orvosokat okoljátok. Nekem szabad többet örülnöm, mint búslakodnom, többet tudnom, mint nem tudnom (nem úgy, mint nektek). Ezt pedig az Antisthenesszel való érintkezésből nyertem, mert én egyedül vitatkoztam vele összes ismerősei közűl, mindenki mástól, a ki a természetet, józan észt, igazságot nem ösmerte, irtózott, és éretlen barmoknak nevezte őket, kik nem értik a Kutya beszédeit. Barbár létetekre minden nyomorúságot kivánok néktek, míg meg nem tanultok görögül s igazi görögökké nem váltok. Mert hiszen most az úgynevezett barbárok sokkal műveltebbek, akár lakóhelyüket, akár erkölcseiket tekintem, míg azok, a kiket helléneknek neveznek, hadat viselnek a barbárokkal; a bar-

bárok megvédik határaikat s beérik a magukéval, de nektek soha sem elég semmi: mert kapzsiak vagytok, esztelenek és tudatlanok.*

XI(30). **Hiketasnak, atyjának.**

Mikor Athénbe jöttem, atyám, s hallottam, hogy itt Sokrates tanítványa tanítja, mi a boldogság, hozzája szegődtem. Épen az erre vezető útakról beszélt, s azt mondta, hogy kettő van ilyen, nem több, az egyik

* E levél izgatott hangjával és erős erkölcsi elkeseredettségeért már régebben föltünt és kivált a többi sorából. Míg a többiek egyes személyekhez, vagy legföljebb egyes megnevezett városokhoz vannak intézve, addig ez általában a hphyselléneknek szól. Mindjárt a fölszólítás formája föltűnik: οἰμώζειν, nyomorúságot kíván nekik a szokásos üdvkivánat helyett. A tartalom is sokkal határozottabb, elszántabb, komorabb, mint a többi levélben. Bernays (Lucian und die Kyniker 96—98) összevetette a levelet Herakleitos 7. levelével s azt találja, hogy meglepő hasonlósága a gondolatoknak, sőt kifejezéseknek köti össze a kettőt s mivel más helyen (Die heraklitischen Briefe 61—81) bebizonyította, hogy Herakleitos levele zsidó vagy keresztény eredetű, ennélfogva kétségtelennek itéli e levél hasonló eredetét is. A hasonlóság valósággal megvan egyes kifejezésekben, így pl. Diogenesnél ἡβηδὸν σύμπαντες ἢ σωφρονεῖν μάθετε ἢ ἀπάγξασθε, Herakleitosnál ἄξιον Ἐφεσίοις ἡβηδὸν ἀπάγξασθαι olvasható. Diogenesnél ὄντες ταῖς μὲν ὄψεσιν ἄνθρωποι, ταῖς δὲ ψυχαῖς π ί θ η κ ο ι, Herakleitos egyik híres töredéke pedig azt mondja: ἀνθρώπων ὁ σοφώτατος πρὸς θεὸν π ί θ η κ ο ς φανεῖται. Az orvosokra való gúnyos hivatkozás is herakleitosi gondolat, ő mondja: hogy az orvosok metszenek, égetnek, mindenhol kutaszolnak, a betegekkel rosszúl bánnak, mégis nagy dijazást kapnak (L. Sebestyén: A görög gondolkodás kezdetei 95). Mindebből azonban aligha következtethetünk e levél szerzőjének vallására, még sokkal kevésbbé korára. Bernays nézetének helyességét már Ed. Norden is kétségbe vonta (Der 28. Brief des Diogenes, Neue Jahrbücher für Philologie, Neue folge Supplementband 19. 395). Negativ eredménynél többre azonban nem jutott. A hasonlóság a két levél közt kétségtelenül megvan és a hamisítások e tömegében akár egyazon szerzőtől is származhatott e két levél. De külső bizonyítékot e föltevés támogatására nem találunk, a belsőkkel pedig nem érhetjük be. Hogy a levélíró támadja a hphyselléneket s magasztalja a barbárokat, ez semmivel sem jelent többet, mint azt, hogy cinikus prédikátor munkája, kinek gondolkodása, világnézete, fölfogása egybeolvad a keresztényekével. Zsidó szerzőre gondolni semmi nyomós okunk nincs. Maga Bernays mutatta meg a Pseudo-Phokylidesről szóló klasszikus értekezésében, hogy az alexandriai zsidó hamisítók mindig valamely jól kiösmerhető czélzattal fogtak munkához s a hellén gúnya alól nagyon kilátszik «Ézsau karja». Hogy pedig keresztény vagy cinikus termék-e, az ebben a korban (100—400 Kr. u.) teljesen közönyös.

rövid, a másik hosszú: mindegyik arra léphet, a melyik neki tetszik. Mikor ezt hallottam, nem szóltam semmit, hanem mikor másnap ujra elmentem hozzá, kértem, beszéljen amaz útakról; erre ő rögtön fölállott székéről s fölvezetett bennünket a városon keresztül az Akropolisba. Mikor fölfelé ballagtunk, két útat mutatott, melyek fölvezetnek, az egyik rövid, meredek és nehéz, a másik hosszú, enyhén lejtős, könnyű. «Ezek az útak vezetnek ime az Akropolisba. A boldogságra vezető útak hasonlatosak ezekhez. Már most válaszsza kiki, a melyiket akarja; én vezetlek titeket.» Erre a többiek elcsüggedtek az út göröngyös és meredek voltától, s kérték, hogy vezesse őket a hosszú, de enyhén lejtős úton; én azonban nem ügyelve a nehézségekre, arra kértem, hogy a meredek és rögös úton vezessen; mert a ki a boldogsághoz akar jutni, annak még tűzön és kardon is át kell törnie. Mikor pedig ez utat választottam, levetette rólam alsó és felső ruhámat, kettős köpönyeget vetett rám, vállamra tarisznyát akasztott, kenyeret, lepényt, poharat és egy kis pajzsot adott, arra egy üveget meg rongyot a nyakamba akasztott s azonfölül botot adott a kezembe. Mikor így fölruházott, kérdeztem, miért adja a kettős köpönyeget: «Hogy hozzá szoktassalak a nyár hevéhez s a tél hidegéhez.» Hát egyrét köpeny erre nem elég? «Persze hogy nem; mert ez nyáron kényelmes, télen pedig sokkal kellemetlenebb, hogysem emberi erő megbirná.» Hát a tarisznyát minek akasztottad rám? «Hogy mindenhová magaddal vidd a házadat.» És a pohár mirevaló? «Mert enned-innod csak kell, enned akármit, ha nincs jobb.» És az üveg meg a rongy? «Egyik segít, ha kifáradsz, másik, ha piszkos vagy.» A bot pedig mire jó? «Saját biztonságodra.» Hogyan érted ezt? «A mire az istenek is használják: a költők ellen.»

XII(32). **Aristipposhoz.**

Hallom, hogy folyton gyalázol és a tyrannus előtt szegénységemet ócsárlod, hogy egyszer a kútnál találtál, mikor a kenyeremet megnedvesítettem. Én csodálkozom, barátom, mikép vetheted a szegénységet azok szemére, a kik tisztes utakon járnak, különösen mikor Sokrateshez jártál iskolába, a ki télen-nyáron, bármilyen időben ugyanabban a köpenyben járt, olyanban, mint az asszonyok, s eledelét nem kertből, nem is a konyhából, hanem a gymnasiumokból szerzette. Úgy látszik, a siciliai lakomák mindezt elfeledtették veled. Én bizony nem foglak emlékeztetni rá, mit ér a szegénység Athénben, nem is védekezem miatta (mert én nem keresem tebenned a boldogságomat, mint te másokban, s azért beérem vele, ha én magamat annak tudom), hanem eszedbe idézem Dionysiost s az ő üdvözítő társaságát, melyben oly nagy gyönyörűséged telik, mikor evés-ivás közben nagyszerű lakomáitokon (isten

mentsen meg tőlük) egyebet se látsz, minthogy egyiket halálra korbácsolják, a másikat keresztre feszítik, a harmadikat megkövezik; egyiktől a feleségét, másiktól a gyerekeit rabolják el vagy a szolgáit csapatostúl, nemcsak az egyetlenegy zsarnok szenvedélyének kielégítésére, hanem a sok gazemberére is; s azonfelül egy erőszak kényszerűsége alatt iszol, maradsz vagy mégy, s aranybilincseiddel úgy meg vagy kötözve, hogy nem birsz menekedni. Ezt juttatom én eszedbe a gyalázatossága miatt. Mennyivel boldogabban élek én, ki megnedvesítem száraz kenyeremet, de Dionysios kapujánál nem ácsorgok, szolgálataimat kinálgatva, mint azok, kik tanácsadásaikkal Dionysiosnak segítségére vannak s urai egész Siciliának. De te, orcátlan ember, ki engem annyit rágalmazol, térj észre, hogy elméd ne tűzzön össze szenvedélyeiddel. Mert hiszem, Dionysios dolgai szépek, hanem az a szabadság, mely Kronos idejében virágzott, mégis csak szebb.

XIII(37). **Monimosnak.**

Miután eltávoztál Ephesosból, magam is Rhodosba hajóztam, hogy a Napisten tiszteletére rendezett ünnepi játékokat végignézzem. A hajóról leszállva bementem a városba azzal a szándékkal, hogy Lakydesnél, vendégbarátomnál fogok megszállni; csakhogy ő talán véletlenül elkerülte a piacot, mikor hallotta, hogy én megérkeztem. Erre én, mivel a városban való bolyongásaim közben sem találkoztam vele, pedig tudtam bizonyosan, hogy otthon van, az istenek vendégbarátságáért könyörögtem s hozzájuk tértem be szállásra. Harmad-negyednap találkoztam vele a Tábor-utcán, ő üdvözöl s meghív, hogy legyek vendége. Én nem is voltam megsértődve, hogy csak ilyen hosszú idő után keresett föl s azt mondtam: Nem volna szép, ha itt hagynám az isteneket, holott érkeztemkor a te házad el volt előlem zárva, ők meg befogadtak. De mivel ők ilyesmi miatt nem haragszanak meg, mint mi a mi gyengeségünkben, hát menjünk. Hanem előbb, ha úgy tetszik, járjunk egyet, mert azért, hogy nagyobb házigazdáimat itt hagyom s hozzád szállok, még a testemet nem kell elhanyagolnom. «Igazad van, mondja ő, nem is kényszerítelek, hogy elhagyd az isteneket.» Én azonban a tábort körüljártam s aztán elmentem Lakydeshez. Az ő háza azonban nem a természet szükségei, hanem a balga nép téves előítéletei szerint volt berendezve: fényes ágyak, bükkfaasztalok, melyek roskadoztak a sok ezüsttől, cselédek serlegekkel, mások más drágaságokkal a kezökben. A mint ezt meglátom, így szólok néki: «Lakydes barátom, én azért óhajtottam a te vendéglátásodat, hogy jól essék, te pedig úgy bánsz el velem, mint az ellenséggel. Először is vitess el innen mindent, nekem pedig olyan ágyat vettess, a milyent Homeros hőseinek vetnek az Iliasban, parlagi ökör bőrét,

rá spártai szokás szerint szalmát, hadd tudja a testem is, min fekszik. Aztán szolga nekem itt ne alkalmatlankodjék, elég a magam keze, arra teremtette a természet. Aztán poharat nekem csak olcsót adj, agyagpoharat, innom forrásvizet, ennem főzeléket. Ezt szoktam én enni-inni, így tanultam Antisthenestől; nem azért, hogy ez olcsó, hanem mivel többet ér minden másnál, s ott található a boldogságra vezető úton, melynél semmi sincs becsesebb . . .»

XIV(40). Diogenes Kutya Sándornak.

A mit Dionysiosnak és Perdikkasnak szemükre lobbantottam, azt előtted sem hallgathatom el, hogy t. i. ti azt hiszitek, hogy az uralkodás nem egyéb, mint küzdelem az emberekkel. Pedig ez egészen máskép van. Mert ez a nézet esztelenség, ellenkezője pedig azok véleménye, a kik tudnak bánni az emberekkel s a közjó érdekében cselekesznek. Azért hát a helyett, hogy esztelenül cselekednél, bizd magadat arra az emberre, a ki orvosként szeretne meggyógyítani a sok rádtapadt balvélekedéstől. Mert te egyre csak azt keresed, hogy sújthatnád valami bajjal az embereket és jót tenni még akkor se tudnál, ha még úgy megerőltetnéd magadat. Hogy valaki uralkodik és sok embert tart hatalmában, az még nagyon különbözik attól, hogy valaki néhány elvetemedett emberrel együtt rablóvá legyen. Mert ilyesmit nemcsak hogy egy tisztességes bestia nem tenne meg, de még a farkas sem, pedig annál nincs gonoszabb és kegyetlenebb állat; s ládd, te a farkast is fölülmulod kegyetlenségben. Mert ez beéri a maga gonoszságával, de te a leggyalázatosabb gazembereknek még jutalmat adsz, szabadságot és módot a bűntettekre s te magad is vetélkedel velük s igyekszel legyőzni őket. Ereggy hát a jó útra, térj magadba, ember. Hol vagy e földön? hova igyekszel ily roppant készülettel? Azt csak nem gondolod, hogy e tetteid miatt jobbnak fognak tartani? De ha nem válsz jobbá, nem is vagy rajta, mit gondolsz, mi egyéb érhet, mint baj, félelem s nagy veszedelmek? bár alig tudom, mint érhetne még nagyobb veszedelem, mint a milyenben mostan vagy. Mert mely igaztalan ember nincs veszedelemben? mely istentelen s dölyfös nem érzi rosszúl magát, elhagyva minden jóktól? s te ezt életnek tudod s miatta nem habozol a halál veszedelmét elvállalni? s nem érzed, hogy ők szövik ellened a leggonoszabb ármányokat, ha ugyan gazságot elkövetni sok embernek kiváltsága (nem egyesé)? Igy te nem is birsz megélni a tisztességes emberekkel, ha meg mindig amolyanokkal van dolgod, akkor légy meggyőződve róla, hogy első sorban te magad a legnagyobb bajokat fogod eltürni s már most is rosszul vagy és semmi biztosítékod nincs a jövőre: a bajok könnyen elérnek s befészkelik magukat nálad. Nézd, hogy van a dolog a betegségekkel: a bástya

meg nem véd a láztól, a hadsereg a kiütéstől, mint a hogy az sem eshetik meg, hogy egy zsarnoknak ugyanaz a betegsége legyen, mint egy szegény embernek. Mit jelent tehát az, hogy még egészséged védelmére is őröket állítsz, ha nem azt, hogy tudatlanságodban nem látod át, hogy ez őrök lehetnek még oly éberek, te mégis a legnagyobb bajban és veszélyben vagy. Vagy azt hiszed, máshonnan erednek az emberek bajai és nem abból, hogy nem tudják, mit kéne tenniök? Te is amolyan igazi zsarnok vagy: ezek t. i. nem okosabbak a csecsemőnél sem. Láss hozzá tehát, barátom, s ha magadnak jót akarsz, töltsd be tisztedet, a mire sohase leszel képes, ha ki nem tanítanak rá. Küldjek egyet az athéni birák közül hozzád? Mert a kiknek mindennapi foglalatosságuk a gazságok büntetése, azok méltán érzik magukat bizonyos magasságban és hiszik, hogy másokat is rábirhatnak, hogy rosszat ne tegyenek s bajuk így ne essék. Jó egészséget s minden egyéb jókat addig nem kivánhatok neked, míg ilyen vagy s magadfajtával élsz együtt.

XV(44). **Metroklesnek.**

Nemcsak a kenyér, a víz, a szalma, meg a köpeny jelentik mértékletességünket és önmegtartóztatásunkat, hanem — ha szabad magamat így kifejeznem — a *pásztori* kéz is. Bár már rég ismertem volna ama pásztort. Erre az egyre gondolj, bármire törekszel: mert ez (a kéz) igazán hozzáillik a mi életfölfogásunkhoz. Az asszonyokkal való mértéktelen közösülést csak bizd másokra, nagyon is sok időbe kerül ez . . . te pedig el ne pártolj, még ha kutyának vagy akár még rosszabbnak mondanak is.

XVI(46). **A bölcs Platonnak.**

Lenézed köpönyegemet és tarisznyámat, e súlyos és alkalmatlan ruhadarabokat, melyek semmivel se járulnak az élet való javaihoz, de nincs igazad. Neked súlyos és kellemetlen lehet, mert zsarnokok lakomáin szoktad meg ínyedet csiklandozni; juhok gyapjával, nem lelked erényeivel ékesíted magadat; de hogy én csakis erényes elhatározásból tettem így, azt mivel bizonyíthatnám erősebben, minthogy nékem sem hiányzott a módom az elpuhultsághoz; ámde én úgy itélem, hogy nagyobb hasznot hozok az emberiségre, mint a legtöbben, nemcsak azzal, a mim van, hanem azzal is, hogy olyannak látnak, a milyen vagyok. Mert mely ellenség fog megtámadni ily elégedett és szerény embert? mely királylyal és néppel viselnek háborút az elégedett emberek? Azért lelkem ment a gonosz vágyaktól, tartózkodik a hiú dicsőségtől, megfékezi heves kivánalmait, tud igaz lenni s minden hazugságot megvetni. De ha mindez neked nem eléggé meggyőző, ám élj dőzsöléseidnek s nézz le engem, a kinek olyan kevés esze van.

XVII(47). **Zenonnak.**

A házasságtól és gyermekek nevelésétől legjobb tartózkodni, mert nemünk amúgy is gyenge és házasság és gyermekek csak aggodalmakkal terhelik gyengeségét. Azért megesik, hogy a kik megházasodtak és gyermekeket neveltek föl, hogy segítségük legyen, azok későbben éreznek bűnbánatot, mikor látják, mennyi bajt vállaltak magukra, holott azt mindjárt az elején elkerülhették volna. Az, a kit nem zavar meg egykönnyen bármi, s azt hiszi, hogy a maga erejéből mindent elviselhet, az nem is hajlandó a házasságra és gyermekek nemzésére. Igen ám, mondhatnád, de akkor magva szakad az emberiségnek, mert nem lesz következő nemzedék. Bár csak az elpuhultság hagyna el bennünket s az emberek észre térnének! De hisz a jelen viszonyok közt egy-egy, a ki a mi erkölcseink szerint él, lemond a gyermekekről, a többiek azonban nemzenek gyermekeket. S még ha ki is veszne az emberiség, vajjon úgy kellene azt is megsiratnunk, mintha a legyek és darazsak fajtája pusztulna ki? Mert így beszélnek azok, kik nem hatoltak a természet titkainak mélyére.

b) **Mennippos levele a tarisznyásokhoz.***

Jól teszitek, hogy éheztek, szomjuhoztok, fáztok és a földön fekve alusztok: mert így parancsolja azt a *Diogenesi törvény*, mely irván vagyon Lykurgos, spártai törvényhozó szellemében. S ha ki közületek ennek szavára nem hallgat, annak része leszen a betegség, a gyülölség, a fájdalom s minden ilyesfajta, azt megszállja a köszvény, a belső szelek, mivelhogy megsértették a Sinopéből eredett igazságos és isteni törvényt.

c) **Antisthenes Aristipposhoz.****

Nem illő a filozofushoz tyrannusoknál mulatni, siciliai lakomákon részt venni, hanem igenis kevesebbel beérni s otthon maradni. Te azt tartod az erény javának, hogy az ember mennél több vagyont szerezzen s mennél hatalmasabb barátokra tegyen szert. A vagyon nem szükséges, de még ha az volna is, ha így jutsz hozzá, nem tisztességes s nekem nem barátom a tudatlan tömeg, a zsarnokok pedig ebből valók. Azért nagyon kérlek, hagyd el Syracusæt és Siciliát. De ha igazán az élvezeteket hajhászod, mint némelyek mondják rólad, s olyasmire tetted föl lelkedet, a mi okos emberhez nem méltó, akkor menj el Antikyrába,

* Hercher p. 400.
** U. o. p. 616—617.

majd kigyógyít ott a sok helleborus*-ivás, mert azt mondják, hogy ez sokkal különb Dionysios boránál. Mert ez utóbbi csak esztelenségre tüzel, míg amaz eloltja mámorodat. Már a mennyivel többérő az egészség és józanság a betegségnél s őrültségnél, annyival különb ember leszel akkor, mint most. Isten áldjon meg.

d) Aristippos Antistheneshez.**

Borzasztó, milyen nyomorúságban élek, Antisthenes. De hogy is ne, mikor egy zsarnoknál lakom, naponta a legválogatottabb étellel-itallal tömöm magamat, az illatos kenőcsöktől majd elolvadok s egyenesen Tarentumból hozatott lágyszövetű ruhát viselek. Senki sem fog engem elragadni a kegyetlen Dionysios karmaiból, a ki engem mintegy zálogban tart itt, mivel nem vagyok nyers, tudatlan, hanem Sokrates bölcseségével ékes; itt tart, jól tart, mint mondám, étellel, itallal, ruházattal; és nem fél az istenek itéletétől s nem fél az embertől sem, ki azt akarta, hogy ily állapotban legyek. Most pedig eddigi nyomorúságomat betetőzi, hogy három gyönyörű siciliai leányzót és temérdek ezüstedényt ajándékozott nekem. Azt se tudom, hol ér véget adakozó kedve.

Igy hát nagyon helyesen teszed, hogy mások nyomoruságát siratod; én, ládd, örülök a te boldogságodnak, de csak azért, hogy hasonlót hasonlóval viszonozva, méltó hálával fizessek neked. Isten áldjon meg. A fügéből tégy el télire, hogy akkor ne kelljen koplalnod, szerezz krétai lisztet (mert ez többérő mindennél), igyál és mosdjál a forrás vizében, hordd ugyanazt a piszkos köpönyeget télen-nyáron, a hogy szabad emberhez szabad államban illő. Én, mióta a tyrannus igája alatt nyögő városba és szigetre jöttem, tudom, hogy türni vagyok kénytelen mindama bajokat, melyekről te irsz; hiszen Syrakusæ és Akragas lakói s mind az egész Sicilia szánakozva tekint rám. Én csak azért könyörgök, ha már ilyen őrültség ragadott meg s sodort e bűnös életbe, hát csak hadd maradjak is meg benne, mert ha már ilyen vén kort megértem s állítólag okos ember hirében állok, éhet-szomjat türni, szakállat ereszteni most már nem akarok. Különben küldök neked jókora szemű babot, azzal Heraklest is játszhatol az ifjak előtt és meg is eheted, mert azt mondják, most már nem tartod szégyennek, ha valaki ily dolgokról akár szóban, akár irásban tárgyal veled. Ellenben Dionysiosszal illet-

* A *helleborust* (fejér zászpa. hunyor) agybántalmak ellen orvosszernek tartották. Antikyra nevű város kettő volt, mindegyik híres ez orvosságról, egyik Phthiotisban, a másik déli Phokisban. Petz-Lexikon s. t. Anticyra p. 146.

** Hercher p. 617.

lenség volna a babról beszélni a tyrannusok szabályai szerint. Még azt akarom mondani, hogy menj el Simon vargához s beszélgess vele, nincs és nem is volt annál bölcsebb ember a világon: én nem mulathatok a kézművesekkel, mert más gazdám van.

e) Krates leveleiből.*

I(1). Feleségének, Hipparchiának.

Gyere vissza gyorsan: még életben találhatod Diogenest — közel van a véghez, tegnap majd meghalt — üdvözöld őt utójára és lásd, mily ereje van a filozofiának még a legrettentőbb körülmények között is.

II(2). Tanítványainak.

Ne kérjétek mindenkitől, a mire szükségetek van s ne fogadjátok el mindenkitől, a mivel kinálnak (mert az nem jogos, hogy istentelen emberek tartsák el az erényt), hanem csakis azoktól követelhetitek, a mi a magatoké, a kik már a filozofiával foglalkodni kezdtek s csak ha ezektől fogadtok el bármit, akkor nem kéritek a másét.

III(3). Ugyanazoknak.

Gondozzátok lelketeket, a testet csak annyira, a mennyire szükséges, a külsőségeket meg egyátalán nem. Mert mi a boldogság? nem gyönyörűség, melyhez külsőségekre szorulunk, hanem erény, mely ezek segítsége nélkül is tökéletes.

IV(5). Ugyanazoknak.

A törvény nagyon szép dolog, de nem különb a filozofiánál; mert amaz csak rászorít, hogy ne vétkezzél, de emez tanít is. Már a mennyivel silányabb dolog kényszerűségből cselekedni, mint szabad elhatározásból, annyival alatta áll a törvény a bölcseletnek: ezért hát foglalkozzatok filozofiával, nem pedig politikával. Mert előbbrevaló dolog az olyasmi, a mi kitanítja az embereket, hogy tudjanak helyesen cselekedni, mint a mi kényszeríti őket, hogy ne hibázzanak.

* Hercher 208—217; közölve van 36 levél. Én itt csak az érdekesebbeket s tárgyunkkal legszorosabb összefüggésben levőket adom ki. A számozásra nézve l. 123. l. 1. jegyz.

V(6). **Ugyanazoknak.**

Többet filozofáljatok, mint lélegzetet vesztek (mert kivánatosabb, hogy helyesen éljünk, a mihez a filozofia juttat, minthogy pusztán *éljünk,* a mit a lélegzéssel érünk el); de nem ám úgy, mint mások, hanem ahogy elkezdte Antisthenes és befejezte Diogenes. Így bölcselkedni nehéz, de jutalmazóbb is; már pedig a boldogságért még a tüzön is át kell menni, mint Diogenes mondta.

VI(8). **Diogenesnek.**

A vagyontól már megszabadultam, de a dicsőség vágya még nem bocsátott ki szolgaságából, bár istenemre, mindent elkövettem, hogy szabaduljak tőle. Egyébiránt ettől a zsarnokságtól is meg fogok én szabadulni s elmegyek Athénbe azért a szabadságért, a melyre a te beszéded buzdított, mikor azt mondtad, hogy többet érek én minden kincsemnél.

VII(12). **Orionnak.**

Nem a vidék tesz jóvá, sem a város roszszá, hanem a jókkal és rosszakkal való érintkezés. Azért ha azt akarod, hogy jó gyermekeid legyenek és nem rosszak, ne vidékre küldd őket, hanem a filozofus iskolájába, én is odajártam, ott tanultam tisztességet. Mert az erényhez csak gyakorlat útján lehet jutni, önként nem lopódzik az be a szívbe, úgy, mint a gonoszság.

VIII(13). **Eumolposnak.**

Nem finom Diogenes ruhája, de tartós; biztosabb és tartósabb, mint a karthagói szövetek; élelme is egyszerű, de egészségesebb, mint a perzsáké; életmódja is vesződséges, de szabadabb, mint Sardanapalé volt. Ha hát többet ér az állhatatosság, mint egy karthagói ruha, s az egészség, mint a ragyogó élet, s a szabadság, mint a kárhozatos életmód, akkor az a filozofia, mely minderre vezet, szintén többet ér más mindegyiknél, még ha mások nem is ezt tartják, de ezt tartja Diogenes, ki a boldogság legrövidebb útját találta meg.

IX(14). **Az ifjakhoz.**

Szokjatok a kenyérhez, vízhez; halat, bort meg se izleljetek, ilyesmi az öreg embert kicsapongóvá, a fiatalt asszonynyá teszi.

X(16). **Társaihoz.**

Diogenes filozofiája a «kutyás», a ki benne fárad, az kutya; a ki hasznosan bölcselkedik, az «kynizál» (kutyálkodik). De ti ne féljetek e névtől, s e miatt ne irtózzatok a köpenytől és tarisznyától, ez isteni fegyverektől: mert nem esik terhükre azoknak, kik jellemükért érdemelnek becsülést. Mint ahogy nem esnék rosszul nektek, ha istenteleneknek mondanának, holott becsületesek vagytok, épp úgy balga szóbeszédnek tarthatjátok, hogy a hasznos bölcselkedést kynizálásnak, a vele foglalkozót kutyának, s a filozofiát kutyásnak mondják. A szóbeszédnek s megvetésnek meghódolni, a szónak, mely puszta árnyék, ez már a legnagyobb nyomorúság. Ennélfogva szokjatok hozzá, hogy az ilyesmit megvessétek.

XI(17). **Ugyanazoknak.**

Az orvosok egyféle kólikát ösmernek, ezt az ő állításuk szerint a székrekedés idézi elő. Diogenes ösmer egy másikat is: ezt az éhség idézi elő. S ha nem szégyen az elsőre orvosságot kérni az orvosoktól, akkor nem szégyen a másik sem. Vessétek meg tehát azokat, a kik ezt szégyenletesnek vagy gyalázatosnak tartják és kenyeret kérjetek úgy, ahogy orvosságot kértek: mert kérni nem szégyen, s a ki adott, ahhoz nem méltó vele eldicsekedni. És bizonyára rútabb dolog orvoshoz szaladni székrekedés miatt, mint éhségből: mert amaz a falánkság miatt és merő rosszaságból, emez pedig a szükség miatt és szegénységből támad.

XII(20). **Metroklesnek.**

Mikor tőlem hazamentél, én is elmentem az ifjak gyakorlóterére, bekentem a testemet és szaladtam; a jelenlevő ifjak erre mind elkezdtek nevetni. Én pedig, hogy kelleténél hamarabb abba ne hagyjam testgyakorlásomat, megszólítottam magamat ily szókkal: «Krates! te most a szemed, a fejed, a füled, a lábad érdekében dolgozol.» A mint ezt hallották, többé nem nevettek, hanem maguk is elkezdtek futni s nemcsak bekenekedtek, hanem testgyakorlatot is végeztek. Így aztán nem volt testük többé oly elpuhult és nekem voltak hálásak jó egészségükért, el se akartak hagyni, mindenhol nyomomban voltak, minden szavamat és tettemet hallani és utánozni akarták. Ezt azért mondtam, hogy te se fuss magadban, hanem ott, a hol a fiatalság szokott gyülekezni, *mert a mi dolgunk, hogy reájuk ügyeljünk;* már pedig minden elméletnél *(τοῦ λόγου)* gyorsabban tanít kitartásra a tett *(τὸ ἔργον);* ezt pedig egyedül csak Diogenes filozofiája hirdeti.

XIII(25). **Az athénieknek.**

Hallom, hogy megszorultatok pénz dolgában. Adjátok el a lovaitokat, lesz pénzetek bőviben. Aztán ha szükségetek lesz lovakra, mondjátok ki határozatilag, hogy a szamarak — lovak. Mert hiszen ti hozzá vagytok szokva, hogy nem azokat állítjátok dolgaitok élére, a kik alkalmasok, hanem azokat, a kikre a legtöbb szavazat esik. Nos ha ez meg nem árt a nagy dolgokban, nem fog ártani a kicsinyekben sem. Azért hallgassatok a szavamra, s ha pénzre vagytok rászorulva és nincs más forrásotok, adjátok el a lovaitokat és mondjátok ki szükség esetén, hogy a szamarak — lovak.

XIV(28). **Hipparchiának.**

A természet nem alkotta a nőt gyengébbnek a férfinál. Az amazonok, kik oly nagy tetteket vittek végbe, bizonyára nem voltak alábbvalók a férfiaknál. Csak gondolj rájuk s ne engedd, hogy ők legyőzzenek. Azt még nem bizonyítottad be, hogy otthonodban nem vagy elpuhult. Pedig nem szép, hogy mindeddig a cinizmusban velem voltál, s férjed révén jó hírre tettél szert, most pedig megváltoztatod elvedet és a középútra térsz.

XV(29). **Ugyanannak.**

Nem azért nevezik a mi filozofiánkat cinikusnak, mert minden iránt közönyösek vagyunk, hanem mivel bátran tűrjük azt, a mit mások előítéletből vagy elpuhultságból türhetetlennek tartanak. Csak ez az oka, hogy kutyának neveznek bennünket, semmi más. Ezért légy kitartó, légy cinikus velünk együtt (*συγκύνιζε*) — hisz természeted épp oly kevéssé gyengébb a miénknél, mint a nősténykutyáé a kanénál — s akkor a természet vezetésével szabaddá leszel, míg mindenki más a törvénynek vagy saját gonoszságának rabja.

XVI(30). **Ugyanannak.**

Visszaküldöm azt a ruhát, melyet magad szőttél s nekem adtál, mert a türelem gyakorlói rendjének ilyest fölölteniök tilos; de visszaküldöm azért is, hogy eltérítselek törekvésedtől, mely annyi lelkesedéssel tölt el, hogy t. i. bizonyítsd ily külsőségekkel hitvesi ragaszkodásodat. Ha ezért vettelek volna el, tetted helyes és érzéseid ily nyilvánulása derekas dolog volna; de mivel a filozofia miatt vettelek el, melyre te magad is szomjúhoztál, foglalkozzál ezzel s légy rajta, hogy életünk válságosabb helyzeteiben légy hasznomra. Mert erre tanított Diogenes is, meg én is.

XVII(33). Ugyanannak.

Hallom, hogy szerencsésen és könnyen szültél. Tőled nem kaptam híradást. Hála az istennek és neked. Most már tapasztaltad, hogy szenvedéssel érjük el, hogy más ne szenvedjen: mert korántsem szültél volna olyan könnyen, ha terhességed alatt athléta módjára testgyakorlatot nem végzel. Hanem a legtöbb asszony, mihelyt teherbe esett, elpuhulttá lesz, s ha tud is elevent szülni, a magzatja gyönge. Most hogy megjött, a kit vártunk, vigyázz kis kölykünkre; mosd és füröszd hideg vízben, bölcsője legyen az én köpönyegem, tejet adj neki, a mennyit akar. Jó lesz egy teknősbéka teknőjében ringatni; azt mondják, ez elűzi a csecsemők betegségeit. Mihelyt a nyelvét és lábát tudja használni, lásd el őt, nem karddal, mint Aithra Theseust, hanem bottal, köpönyeggel, tarisznyával (mert ezek inkább megtartják az embert, mint a kard) és küldd el Athénbe. Egyebekben lesz rá gondom, hogy öregkorunk tiszteletében neveljem a gólyát a magam szabályai szerint, kutya-kölyök módjára.

II. Lucianus és a cinikusok.

BEVEZETÉS.

A cinizmus összefoglaló történetét még senki sem írta meg külön monografiában. Annyira mindig vonzó volt e felekezet, hogy foglalkozzanak vele, de csak egyes, elszigetelt részeivel, különös fejezeteivel. A kik a görög gondolkodás egyetemes történetét írták meg, szintén nem hagyták, nem is hagyhatták figyelmen kívül e szellemi mozgalmat, bár kellő méltatása alól nem egy tudós föloldva érezte magát ama balhit következtén, hogy a cinikusok nem tudósok, a cinizmus nem tudomány s ennek folytán a valódi tudomány történetében sem ez embereknek, sem e világnézetnek nincs helye. Maguk a filozofia történetének nagy irói is kénytelenségből ketté szaggatták a cinizmus tárgyalását s a régiek ekként az újaktól roppant messze esvén, nem kötötte össze históriájukat a cinizmus nagy és egységes gondolata, melynek keletkezését, fölvirágzását, látszólagos aláhanyatlását, nagyjelentőségű világútját s újjá születését e jelen szerény kisérlet ügyekezett megvilágitani.

A hidat régi és új cinizmus között egy rendkívül szellemes, sokat olvasott görög iró veri, a kire már eddigi tárgyalásaink rendén is gyakorta hivatkoztunk. *Lucianus* ez, a samosatai, kinek néhány terv szerint összeválogatott munkáját közlöm itt e tanulmány függelékeül, mert ha ő maga, jelleme, adatai megbizhatatlanok is, műveiből mindazáltal a cinizmusnak hívekre s ellenségre gyakorolt mély és gyökeres hatását könnyű lesz észlelnünk.

De ez az iró oly mélyen benyomúlt több ízben tárgyalásunkba, oly gyakran függött egyedül az ő hitelétől vagy megbizhatatlanságától ábrázolásaink értéke, hogy e helyen vázlatosan bár, róla, életéről, műveiről néhány szót el kell mondanunk, úgy a hogy saját munkáiban s egyéb forrásokban az adatok rávonatkozólag megtalálhatók.

Lucianus Samosatában, Kommagene syriai tartománynak nevezetes városában született. E városon a Seleukidák nemzetségéből származott saját királyai uralkodtak, míg Vespasianus az

egész tartományt nem olvasztotta bele a nagy Syria provinciába. Születésének ideje bizonytalan ; Trajanus uralmának vége felé vagy Hadrianus trónralépésének évében, vagy tán néhány évvel még később született.* A tudós vita, mely e kérdés körül támadt, ma sem vezetett még megállapodásra s ha legszorosabban elhatároljuk születése idejét, a 120—125. évek közé kell tennünk Kr. u. A két Antoninus idejére esik virágzása (138—180) és Commodust (180—193) aligha élte túl.

Samosata polgáraihoz intézett beszédében elmondja, hogy alacsony rendből származott s anyai nagybátyjának, egy kőfaragónak műhelyében tanulta a mesterséget, de tudásvágya és tehetsége nem engedték elposhadni a műhelyben. Rhetorikát, filozofiát és jogot tanult és évekig foglalkozott ügyvédséggel. De Görögországban nem boldogult, mert barbár származása miatt mindenhol előitéletekkel találkozott; ezért a leleményes, vállalkozó szellemű férfiú egy még érintetlenebb szűz területre vetette magát és letelepedett Galliában. Nem ügyvédi mesterséggel, hanem egyedül a rhetorikával, az ifjúság tanításával akart foglalkozni, nem is tanult meg latinul, a provinciák barreauinak egyedüli hivatalos nyelvén. A *sophistes* ez időben tekintélyesebb, becsültebb és gazdagabb volt, mint bármikor a sophistika virágkorában, ezeket a félig bölcselő, félig rhetorizáló mestereket csodálattal hallgatták, dúsan fizették és haragjuktól még a császárok is rettegtek. «A szofisták maguknak tulajdonították eredetileg a σοφία, a bölcseség birtokát. A ki hozzájuk járt iskolába, azzal azt a kivánalmát árulta el, hogy maga is σοφός legyen.»** S ha ez állott a régi szofistákra, mennyivel inkább a császárság korabeliekre, kik monopolizálták a felső nevelést és oktatást és vele együtt az egész műveltséget. «A második szofisztika fölfogta a tökéletes szónok ideálját. Műveltségének végső eszménye az egyetemes műveltségen alapúló szónoki tudás.»***

Lucianus nagy szónoki képességét s a szofista foglalkozással járó javakat egybevetve természetesnek fogjuk találni, hogy irónk

* Suidas s. v. Λουκιανός; γέγονε δὲ ’επὶ τοῦ Κάισαρος Τραϊανοῦ καὶ ’επέκεινα. De mivel a Bis accusatusban (32) negyvenes években levőnek mondja magát, s ez 162—65 közt keletkezett, alig született 120 előtt, inkább 125 táján. Christ: Gesch. d. gr. Litt. 541.

** Hans v. Arnim: Leben und Werke des Dio von Prusa 1898. 11. l.

*** U. o. 114. l.

csakhamar kényelmes függetlenségre, sőt vagyonra tett szert s ha hivatalt öregkora elején vállalt, csak azért tette, hogy életének sikere az ő fölfogása szerint meg legyen koronázva a külső díszszel is. Mikor pedig a szofista mesterségével elérte a vagyoni jólétet, akkor ott hagyta Galliát, ez aranybányát, vándoréletet élt (de nem a koldusét, hanem úgyszólván a *globe-trotterét*) és útközben új meg új tapasztalatokkal gazdagodva, látva, hallva adta ki irásait.

Megfordult Rómában, sokat járt Görögországban, sőt Athénben huzamosabb ideig lakott is. Kétségtelenül meglátogatta szülőföldjét is, de semmiképp sem hihető, hogy a sokat tapasztalt, világvárosok pompájához és szellemi közlekedéséhez szokott író végképp letelepedett volna e nyomorúlt félbarbár fészekben, hova sem alacsony rendű rokonsága, sem a születés emlékén kívül egyéb kapocs nem vonta. Élte utolsó éveiben nagy kitüntetés érte. Commodus császár Egyiptom præfectusává tette. Családi körülményei ösmeretlenek előttünk, egyik könyvében említi mindössze az időben még igen kiskorú fiát.

Lucianus egyike a legnagyobb irói tehetségeknek Görögországban s a világirodalomban. Az egyénnek s az irónak egyként vannak fogyatkozásai és pedig abból a fajtából, melyet legkevésbbé szivesen látunk éppen az íróban: itélete nagyon is éles, mert látása világosabb a kelleténél; józansága igaztalanná teszi a rajongók iránt, szellemessége arra csábítja, hogy gúnyolja azt is, a mi szent előttünk. De stiljét tekintve vérbeli író, sőt több: igazi művész, oly eleven, oly közvetlen, oly vonzó, oly bájos, hogy hamva ma is ép s olvasása közben nem is gondolunk rá, hogy korát korunktól csaknem két ezer esztendő választja el. Valósággal modern író: «és mivel oly nagy időköz után jó kedve földerít, szatirája találó, erkölcsfestése üde és eleven, tréfái legnagyobbrészt finomak és tetszetősek, s — a mi nem legkevésbbé méltó csodálatunkra — az új iróktól gyakorta utánzott leleményeiben, bármennyire ösmerjük őket, még mindig az eredetiségnek meglepő levegője, sajátszerű lendület és egyéniség észlelhető: annál könnyebben elgondolhatjuk, minő hatást tehetett saját korára».*

E kor a rajongók és csalók kora, mint Zeller oly fényesen

* C. M. *Wieland:* Lucians von Samosata sämtliche Werke. Leipzig 1788. XXIII.

megfestette többször idézett értekezésében *. A hihetetlen és csodás dolgok, különösen ha Keletről jöttek, extatikus lázba hozták a közönséget, s durva csalóknak, minő Alexander volt, nagy sikereket szerzettek és jámbor öncsalók fejére, minő Peregrinus, mártirkoszorút vontak. A köznép s az előkelők a dőzsölésben és kicsapongások közepett elernyedtek, semmi erkölcsi ellenálló képességük nem volt s hitüket elvesztvén örömmel üdvözöltek minden balhitet, babonát. Ha semmi egyéb érdeme Lucianusnak nem volna, mint hogy a kor e betegségével szembeszállott, akkor sem tagadhatnók meg tőle elösmerésünket, legalább oly mértékben nem, mint Bernays, ki minden érdemét elvitatja, de nem igazságosan, hanem csakis ama külömben nagyon tiszteletreméltó szenvedélyétől vezetve, mely a megalkuvókat, az opportunusokat, a félembereket megveti, üldözi és még esetleges erényeikért sem részesíti elösmerésben.**

De e kor, melyben Lucianus élt, a második cinizmus virágkora is; és bár természete, műveltsége, ambiciói mind ellentétesek a cinikus világfölfogással, roppant irói munkásságának a cinikusokra vonatkozó jókora része azt bizonyítja, hogy a cinizmus mégis hatott rá, foglalkoztatta, kihivta birálatát, esetleg kicsinylő lenézését, de nem egy pontban csodálatát is.

És mivel Lucianus maga vallja magáról, hogy «egy a sok közül», τῷ ἐκ τοῦ πολλοῦ δήμου (Apologia 15), s ekként a cinikusokról való vélekedése tükrözi ama kor átlagos művelt közönségének nézetét e szerzetről: helyénvalónak láttam, hogy bemutassam néhány darabját magyarul.

A cinikus (Κυνικός) elüt Lucianusnak egyébkor frivolitásra hajló hangjától; a párbeszédben Lycinus és a cinikus bölcs vitáznak a lemondás és szegénység való értékéről. Fritzsche Lucianus-kiadásában kétségbevonta, hogy e dialogus valóban a samosataitól származik. Hangjának komolysága mindenesetre arra utal, hogy férfikorában irhatta a *Cinikust*. *A halottak beszélgetései* (νεκρικοὶ διάλογοι) 166 táján keletkeztek (Nissen: Rhein. Mus. 43. 244 s. k.). Tréfás, humoros, szellemes dialogusok ezek, melyek minden sértő gúny nélkül mulatnak az emberi balgaságokon, a filozofusok vásári lármáján s a kor sok szembeötlő fonákságán.

* Zeller: Alexander und Peregrinus, ein Betrüger und ein Schwärmer.

** Bernays: Lucian und die Kyniker 42 s kk.

A *halász* (Ἁλιεύς) legfényesebb alkotása e szatirikus szellemnek: meglátszik rajta az ügyvéd kiművelt esze, furfangja, a szónok fordulatossága, az iróművész ezer színe és fogása. *Peregrinus* a cinizmus iránti mély megvetés szülöttje; Bernays szerint (Lucian und die Kyniker) Theagenes ellen van intézve, aki nem követte a máglyára mesterét. A Demonaxról szóló életrajzot e filozofus tárgyalásánál dolgoztam föl.

Így már most a cinizmus a lehetőség szerint minden oldalról meg van világítva: történeti összefüggésében kezdetétől lehunytáig, hatásában Keleten és Nyugaton, tanítóiban és tanítványaiban, külsőségeiben és dogmáiban, baráti és ellenséges részről.

a) **A cinikus** *(Κυνικός).*

Egy cinikus. Lycinus.

Lycinus. Ugyan mondd meg nekem, mi az oka annak, hogy hajadat és szakálladat megnöveszted, alsóruhát nem viselsz, s durva köpönyegedet csupasz testedre vetve és mezítláb jársz; egész életmódoddal ellentétbe helyezkedel más emberekkel, röviden, erdei vadállat módjára élsz, városról-városra csavarogsz s a kemény földön alszol? Azért aztán a csuhád olyan piszkos, azonfölül, hogy nem is könnyü, nem is puha, nem is finom, s olyan, mintha soha színe nem is lett volna.

A cinikus. Minek neki a szín? A milyen, úgy való nékem; nem kerül sokba, nem okoz sok vesződséget. De mondd meg te: nem gondolod, hogy a pompában és bujaságban van valami, a mi rossz?

Lycinus. De azt hiszem.

A cinikus. S az elégedettséget nem tartod erénynek?

Lycinus. Kétségtelenül annak tartom.

A cinikus. Hát akkor miért korholsz engem, a ki elégültebben élek másoknál, s nem inkább azokat, a kik sokat költekeznek?

Lycinus. Nem azért korhollak én, mert elégültebben élsz másoknál, hanem mivel szegényesen, inségben, nyomorúságban élsz. Mert éppen nem látom, mivel van külömb dolgod a koldusnál, a ki betevő falatját az országúton kéregeti.

A cinikus. Hát ha már e tárgyra tévedtünk, nem gondolnánk utána, mi az inség s mi az elegendő?

Lycinus. Szivesen.

A cinikus. A kinek annyija van éppen, a mennyivel szükségletét kielégítheti, elege van annak vagy nem?

Lycinus. Elege van.

A cinikus. És nemde hiányt szenved, ha kevesebbje van, mint a mennyire szüksége van s nem bír megélni abból, a mije van?

Lycinus. Ugy van.

A cinikus. Nohát akkor én nem szenvedek hiányt. Mert nekem nincs se többem, se kevesebbem, csak éppen annyi, a mennyi kell.

Lycinus. De én éppen ezt nem értem.

A cinikus. Hát lássuk csak, mire való mind az a dolog, a mire szükségünk lehet. Kezdjük a lakásnál. Nemde a házra azért van szükséged, hogy legyen födeled? S a ruha arra való, hogy szintén elfödjön?

Lycinus. Arra.

A cinikus. S nemde azért kell befödnünk magunkat, hogy az, a mit befödünk, mennél jobban érezze magát.

Lycinus. Magam is azt hiszem.

A cinikus. Már most a te nézeted szerint mennyivel rosszabb az én lábam sora, mint másoké?

Lycinus. Nem tudom.

A cinikus. Hát majd megtanítalak rá. Mire való a láb?

Lycinus. Járásra.

A cinikus. Úgy nézed, hogy az én lábam rosszabbúl jár, mint másoké?

Lycinus. Nem mondhatnám.

A cinikus. Nos ha a dolgát nem végzi rosszabbúl, akkor a sora se rosszabb?

Lycinus. Legalább úgy gondolnám.

A cinikus. Hát a lábat illetőleg már rendben volnánk. De nincs-e így egész testemmel? A test rosszul érzi magát, ha gyenge, mert éppen erejében rejlik tökéletessége. Már most mondhatod-e, hogy az én testem gyöngébb, mint másoké?

Lycinus. Színre-szemre alig.

A cinikus. Láthatod ebből, hogy sem lábam, sem testem nem érzi a ruházat hiányát; különben rosszul volnának, mert annak a hiánya, a mi egy szükséglet kielégítésére föltétlenül szükséges, mindig csak betegség marad, a mely nem engedi, hogy jól érezzük magunkat. De látod azt is, hogy testem még azt sem sínyli meg, hogy rossz ételekkel táplálom.

Lycinus. A látszat e mellett szól.

A cinikus. Nem lehetne erős, ha rosszul volna táplálva; mert rossz táplálék megrontja a testet.

Lycinus. Ez nem tagadható.

A cinikus. De ha a dolog így van, szeretném tudni, mi alapon mondhatod, hogy az én életmódom haszontalan és nyomoruságos?

Lycinus. Majd megmondom. Azt csak nem tagadhatod, hogy a ter-

mészet, a te bálványod, s az istenek nemcsak azért tettek bennünket uraivá e földnek, melyből annyi áldás fakad, hogy a legégetőbb szükségeinket kielégítsük, hanem hogy élvezzük azt a megszámlálhatatlan sok jót is, melynek egyedüli hivatása, hogy nekünk gyönyörűségünkre szolgáljon. Mindebből pedig neked éppen semmi részed sincs s alig élvezel belőle többet az állatnál. Vizet iszol, mint az állat, megeszed, a mit találsz, mint az eb, a fekvőhelyed sem külömb a kutyáénál; egy kis széna, egy kis szalma neked is jó, nekik is jó; a te ruhád, meg a koldus köpönyege közt sem valami nagy a külömbség. Ha te helyesen cselekszel, mikor ilyen kevéssel beéred, akkor az isten tette rosszul, hogy a juhnak finom gyapjat adott és édes nedüt a szőlőnek s még más ezernyi ezerféle dolgot, melyek az élet széppé s kellemessé tételére szolgálnak; röviden: helytelenül járt el, mikor gondoskodott róla, hogy jóízű falatjaink, kellemes italaink, mindennemű kényelmünk, puha ágyaink, szép lakásaink legyenek, egy szóval: töméntelen kellemes és művészi dolgaink; mert hát a művészet alkotásait is isten ajándokának kell tekintenünk. A mely élet mindezektől meg van fosztva, nyomoruságos élet az. Hiszen elég rossz, ha más foszt meg tőle bennünket; de ezerszer rosszabb, ha az ember maga fosztja meg magát minden széptől és kellemestől. Lehet-e ennek más nevet adni, mint nyilvánvaló őrültség?

A cinikus. Van valami igazság abban, a mit beszélsz. De csak egy kérdésre szeretnék választ. Ha egy gazdag és emberséges úr nagyszámú személyeknek, egészségeseknek és betegeknek, erőseknek és gyengéknek, egy fényes lakomát adna, dús és finom fogásokkal; aztán egy vendég megkaparintana minden tálat s maga falna föl minden ételt — a gyengék s betegek részére valókat is — holott ő egészséges és külömben is csak egy gyomra van, melynek e sok-sok ételből csak egy kis törtrészre van szüksége, s a többitől, a fölöslegtől nyomást érez, bele is betegszik: mint itélnél ez ember eszéről s mértéktartásáról?

Lycinus. Nagyon rosszul.

A cinikus. S viszont egy másikat, a ki ugyanezen asztalnál ülne, s a nélkül, hogy a sok fogással törődnék, egyetlenegy ételből ennék, a mely előtte van s elegendő éhsége csillapítására, s ennék tisztességesen, beérné az őt megillető részszel s nem nézne a szomszédja szájába — ezt a másikat vajjon nem tartanád az okosabb és jobb embernek a kettő közül?

Lycinus. Föltétlenül.

A cinikus. Hát értesz most már? Vagy magyarázzam még tovább?

Lycinus. Hogyan? nem értem.

A cinikus. Az isten ez a nemes és jótevő házigazda, a ki bőségesen föltálal nekünk annyi mindent, hogy kiki megtalálja belőle a neki valót: az egészséges is, a beteg is, az erős is, a gyönge is; nem azért, hogy

mindnyájan mindent élvezzünk, hanem mindenki azt, a mi legközelebb esik hozzája, s annyit, a mennyire szüksége van. Ti többiek azonban ama telhetetlen nagyevőhöz vagytok hasonlók, a ki minden tálat magához ránt, s mindent bezsebeltek, eltulajdoníttok; nektek nem elég a saját földetek, vizetek; a világ végiről is megvásároljátok a kéjt, többre tartjátok a külföldit a honinál, a drágábbat az olcsóbbnál, a ritkát a könnyen kaphatónál; s hogysem e sok ügyes bajoskodás nélkül éljetek, rosszul éltek minden költekezéstek mellett is. Mert mily drágán kell megfizetnetek e fáradságos boldogságnak eszközeit, útját-módját, melyre oly büszkék vagytok! Ezt a nagyratartott aranyat és ezüstöt, e pompás palotákat, e dús és művészin varrott ruhákat mennyi veszélylyel és vesződséggel szerzitek! Hány ezer embernek kerül mindez egészségébe, ép tagjaiba, sőt életébe! Nemcsak azért, hogy e dolgokért megannyi tengerész elpusztúl, vagy hogy azok a szegény emberek, kik amaz értékes érceket s drágaköveket a föld méhéből kibányászszák s földolgozzák, kimondhatatlanúl sokat szenvednek munkájuk közben s legtöbbször életüket is kockáztatják, hanem azért is, mivel e dolgok annyi alkalmat szolgáltatnak a visszavonásra s megannyiszor barátot a barátra, gyermeket szüleire, hitvest a férjére uszítják. Avagy Eripsile nem egy nyakékért árulta el urát? Ily dolgok valódi haszna soha sincs arányban azzal az árral, melyért meg kell vásárolnunk. Hímzett ruha nem tart több meleget, aranyozott tető nem föd be jobban, mint a közönséges; a bor sem izlik jobban arany vagy ezüst serlegből s az álom sem édesebb elefántcsontból faragott ágyban: sőt ellenkezőleg, ezek a kiválasztottak alusznak legkevesebbet puha, pompás ágyaikban. S mire jók e nagy költséggel s fölöslegesen megrakott asztalok, ha ugyan nem arra, hogy a testet nehézkessé s gyöngévé tegyék, s egészséges nedvek helyett mindennemű betegségek csiráit tenyészszék a vérerekben? Arról nem beszélek, mennyi ügygyel-bajjal, vesződséggel terhelik meg magukat az emberek, hogy nemi élvezeteiket kielégítsék, holott e vágyunktól oly könnyen megszabadulhatunk, ha nem teszszük szándékosan bujaságunk rugójává. De nemcsak azokban az áldozatokban vetemednek az emberek a legesztelenebb kicsapongásokra, melyeket ezen istenasszonynak hoznak, hanem ezer egyéb dologban is a természettel ellenkezőn járnak el; mit szóljunk ahhoz, ha valaki az ágyából kocsit csinál? *

Lycinus. Ki teszi ezt?

A cinikus. Ti többiek, kik teherhordó állatot, lovat csináltok embertársaitokból s arra kényszerítitek, hogy befogassák magukat gyaloghintóitok elé, míg ti magatok a pompás pamlagon elnyújtózva kéjesen

* Gyaloghintóra gondol: e szokás éppen ebben a korban vált általánossá s mint a fényűzés minden raffináltabb fajtája, ez is Keletről jött.

heverésztek, kezetekben a gyeplővel, hogy hordozóitokat jobbra vagy balra irányítsátok, mint a szamarakat. S ez egyike a nagy gyönyörűségeknek, melyeket a csőcselék úgy irigyel a gazdagoktól. Hát azokról, a kik a csigákat nemcsak ételül, hanem festésre is használják (mint pl. a biborfestőt) nem lehet joggal elmondani, hogy az isten ajándékával természet ellenére élnek?

Lycinus. Nem hinném; a biborcsiga husa éppen olyan jó festék, mint étel.

A cinikus. De nem ez a létcélja. Mert ugyanígy a serlegéből is csinálhatna valaki éjjeli edényt. Pedig a serleg nem arra való. De hát ki tudná elszámlálni mind azt a balgaságot, melylyel az emberek egészen szükségtelenül valóságos vagy mesterségesen előidézett nyomoruságot kovácsoltak önmaguknak? S te még szememre veted, hogy nem akarok részt venni mindebben! Már csak szivesebben élek úgy, mint az a derék ember, a kiről az imént beszéltünk; én beérem avval, a mi előttem van, még ha még oly kevéssé izlik is és nem kérek a ti ízes, drága ételeitekből. De ha te úgy nézed, hogy én úgy élek, mint egy állat, mert kevésre van szükségem s kevés az élvezetem, akkor a te hozzávetésed szerint az isteneknek még rosszabb dolguk van, mint az állatnak, mert azoknak meg éppen semmire sincs szükségük.

De hogy pontosan megértessem veled, mint áll az ember szükségleteivel, hát gondold meg, hogy a gyermeknek több a szükséglete, mint a fölnőttnek, az asszonynak több, mint a férfinak, a betegnek több, mint az egészségesnek; egyáltalán a tökéletlenebbnek mindig többre van szüksége, mint a tökéletesnek. Éppen azért nincs az isteneknek semmire sem szükségük, s a kik hozzájuk legközelebb állnak, azoknak a legkevesebbre.* Vagy talán azt hiszed, hogy a legderekabb ember, az isteni s annyi joggal az istenek sorába emelt Herakles ** talán inségből vagy nyomoruságból járt egy szál oroszlánbőrrel csupasz testén, a nélkül, hogy részt kért volna a ti boldogságotokból? Bizonyára nem szenvedt inséget az az ember, kinek egyéb dolga sem volt, mint hogy másokat inségükből kiszabadítson; és szegény sem lehetett az, kinek szárazon és vizen otthona volt. Mert bárhova vitte őt bátorsága, mindenkit legyőzött s míg emberek közt élt, nem akadt párjára, nem hogy magánál külömbre. Azt hiszed, hogy egy ilyen embernek meztelenül és mezítláb *kellett* járkálnia, mert nem volt ruhája és lábbelije? Vagy inkább lemondott önként mind e dolgokról, mert önmegtartóztató s vitéz vala, s nem akart urat tűrni magán s megvetette a kéjeket? Hát Theseus,

* L. a Bevezetést. Ez az a sokratesi alapvető elv, melylyel a cinikusok Sokrates oldala mellől elindultak.

** A cinikusok eszménye.

tanítványa és követője nem volt-e királya egész Attikának, fia Poseidonnak, mint a monda tartja s első leventéje egész korának? S mégis mezítláb járt és mezetlen, s megnöveszté szakállát s haját; de nemcsak ő tett így: az ó-kor hősei mind így cselekedtek, s mégis csak külömb emberek voltak nálatoknál. Épp oly könnyen meg lehetett volna próbálni egy oroszlán sörényét leborotválni, mint ezek közül bármelyiknek a szakállát. Sima áll, puha bőr az ő hitük szerint asszonynak való, ők pedig férfiak voltak s férfiaknak akartak is látszani. A szakállat a férfi diszének tekintették s azt vélték, hogy a természetnek épp úgy szándoka volt vele ékesíteni őt, mint a hogy a legnemesebb állatokat, a lovat s oroszlánt sörénynyel díszítette. E régieket csodálom s irigylem én, őket szeretném utánozni. A mai kor gyermekei nem az én izlésem szerint valók. Ám érezzék boldogságuknak, ha drága dolgokat esznek, dús ruhákban járnak, minden szál szőrüket kiirtják, bőrüket kővel gyalulják, s egész testükön semmit sem hagynak úgy, a hogyan nőtt: én bizony mind e dicsőségért nem irigylem őket. Sőt azt szeretném, ha a talpam úgy megkeményednék, hogy közte és egy kentaur patkója közt semmi külömbség sem volna; ha annyi szükségem volna párnára és takaróra, mint egy oroszlánnak, s a finom asztalra annyi, mint egy kutyának. Soha én ne vágyódjam más fekvőhelyre, mint a csupasz föld, s legyek csak mindig megelégedve azzal az eleséggel, a mi kezem ügyébe akad.

Soha aranyra, ezüstre szükségem ne legyen se nekem, se azoknak, a kiket én szeretek. Mert minden nyomoruság, mely az emberiségre nehezkedik, lázadások, háború, hitlenség, összeesküvés, orgyilkosság mind csak e boldogtalan fém utáni vágyból erednek és a szomjúságból, hogy mentül több legyen belőle. Legyen távol tőlem e kórsága a léleknek! Soha többet ne kivánjak, mint a mim van, s legyek mindig elkészülve arra, hogy még kevesebbem lesz. Ime röviden, ez gondolkodásom s életem módja. A mint látod, nagyban elüt a közönségestől. Nem csoda, ha külsőmben is külömbözöm azoktól, a kiknek elvei oly eltérők az enyéimtől. Egyébként sem foghatom föl, hogy a ki természetesnek találja, hogy az énekesnek, a fuvolásnak, a komédiásnak meg legyen a maga külön egyenruhája, miért ütközik meg azon, hogy oly férfiú, a ki hivatásává teszi, hogy igaz és jó ember legyen, a külsejében is egészen sajátosnak mutatkozik, s nem akar külsőleg sem olyan lenni, mint a többiek, mivel hogy ezek többnyire rossz emberek? De ha már megengedhető, hogy a jók külsején is legyen valami kitüntető, mi illő jobban hozzájuk, mint oly ruha, melyben az elpuhult kéjvadászok legkevésbbé fognak megjelenni? Pedig az én ruhám éppen ilyen. Semmi egyéb különös a külsőmön nincsen, csak hogy rongyosan és piszkosan járok, kopott csuklyában, megnövesztem a hajamat és mezitláb vagyok.

Ellenben a Kynædusok * s a ti megjelenéstek közt semmi különbség sincs; ruhátok szine, a szövet finomsága, a sok alsóruha, hálóköntös, cipő, fejdíszítés, illatszerek nálatok épp úgy megvannak, mint náluk; igazán épp oly kellemes az illattok, mint az övék, legalább azoké mindenesetre, a kik köztetek a legboldogabbak. De ugyan mire tartsak olyan férfit, a ki épp úgy illatozik, mint egy kynædus? Azért aztán épp úgy irtóztok a munkától és fáradságtól, mint ők, s épp oly mértéktelenül rabjai vagytok a kéjelgésnek, mint ők. Úgy esztek, alusztok, jártok, mint ők; azaz hogy nem is jártok, hanem vitetitek magatokat, mint valami terhet, majd emberekkel, majd teherhordó állatokkal. De engem az én lábam odavisz, a hova én akarom; birom a hideget, meleget, és soha sem kell zúgolódnom az isten és alkotásai ellen, pusztán azért, mivel én magam gyenge vagyok, a ki nem bír meg semmit. Ti ellenben csupa merő boldogságból sohasem vagytok megelégedve a természettel, mindent ócsároltok, a jelenvalót nem birjátok elviselni, mindig a mult vagy jövő után sóvárogtok: télen visszakivánjátok a nyarat, nyáron a telet; ha hideg van, meleget szeretnétek, ha meleg van, hideget akarnátok; olyanok vagytok, mint a betegek, a kiknek soha se jó semmi, mindig panaszkodnak; csak az a különbség, hogy náluk a panaszkodás oka a betegség, nálatok egész életetek módja. S még azt kivánnátok, hogy változtassuk meg mi a mi életünket s «javítsuk meg»? mintha mi nem értenők, mi szolgál javunkra, mintha mi cselekednénk helytelen elvek szerint: pedig ti tanusíttok oly kevés igaz meggyőződést még saját dolgaitokban is, ti tesztek mindent megszokásból vagy szenvedélyből, a nélkül, hogy meggondolnátok. Azért aztán sodratjátok is magatokat, a merre szenvedélyeitek ragadnak, mint a ki sebes folyóba esett. Úgy jártok, mint a bokros ló gazdája, az is fölült rá, a ló megugrott, emez nem tud leszállni, átadja magát a paripa kényére-kedvére. Valaki találkozik vele és kérdi: Hová? «A hova ez itt akarja», mond a lovára mutatva. Csak tőletek kérdezné meg valaki, hová, s ti akarnátok rá őszintén felelni, ti sem mondhatnátok egyebet, mint: a hova szenvedélyeink, vagy — kiki magáért szólva — a kéjvágy, a hírszomj, a nyereség kapzsi vágya ragad. Néha megesik, hogy a harag, majd a félelem, majd megint más efféle szenvedély bokrosodik meg alattatok: mert nem mindig egy vad lovon lovagoltok, hanem van nektek ilyen egy egész ménes, csakhogy szerencsétlenségre mind bokros, árkon-bokron át meg-

* L'homme-femme, gyalázatos hermafrodita, a kivel az erkölcstelen görögök és rómaiak undok kicsapongásokat űztek. Az ilyenek föltünő ruhában, kikenve-fenve jártak, de a császárság korában már alig különböztek a divatos ficsuraktól.

ugrik, míg valamely mélységbe dob le, melyet csak akkor vesztek észre, mikor már lebuktatok.

Egyébiránt ez elviselt gunyának, melyen úgy mulattok, e bozontos üstöknek, egyszóval egész külsőmnek egy nagy erőssége van, hogy nekem csöndes, gondtalan életet biztosít, megszerzi azt a boldogságot, hogy tehetem, a mit akarok, s csak olyanokkal állok szóba, a kik nekem kellemesek. Mert épp e külsőm miatt közönséges nevelésű és aljas gondolkodású ember nem egykönnyen szánja rá magát, hogy hozzám közeledjék. Sőt a finom urak már messziről kitérnek utamból. Csak jeles eszű és tisztes életű emberek, olyanok, kik előtt az erénynek van értéke, állanak szóba velem, még föl is keresnek és a velük való közlekedéssel nekem igazán örömet szereznek. A ti úgynevezett boldogaitok ajtai biztonságban vannak tőlem; az ő biboruk és arany koronáik nekem pára, ők maguk nevetséges figurák.

De hogy meggyőzzelek, hogy öltözékem nemcsak jó emberekhez, hanem még istenekhez is illő, hát nézd meg az istenek képét, s lásd be, kihez hasonlítanak jobban, hozzátok-e vagy hozzám? járd be a görögök s egyéb népek összes templomait, s vizsgáld csak, vajjon az isteneknek hosszú hajuk és szakálluk van-e, mint nekem, vagy kurtára nyírott hajjal és sima állal ábrázolják-e őket — a ti divattok szerint? sőt azt fogod látni, hogy legnagyobb részükön még alsóruha sincs, úgy mint rajtam. De hát mint mered gúnyolni vagy megvetéssel említeni az én ruházatomat, holott az isteneknek is megfelelő? *

b) A halottak beszélgetéseiből. *(Νεκρικοὶ διάλογοι.)***

1. Diogenes és Polydeukes.

Diogenes. Édes Polydeukes barátom, ha fölmégy a fölvilágba — holnap, azt hiszem, megint te vagy soros odafönn *** — volna egy üze-

* Ez a párbeszéd a cinizmus apologiája. Mert leszámítva a piszkot — mely azonban egy Antisthenesnek, egy Diogenesnek éppen nem volt jellemzője — semmi sincs e rajzban, a mi ne válnék díszére a Lycinust oktató filozofusnak. Ez a fölfogás annál csodálatosabb, mert Lucianus külömben nem sok dicsérettel emlékszik meg sem a cinikusokról, sem a cinizmusról. Egyébként ez a dialogus is mutatja, a mit a szerzőnek sokszor és joggal lobbantottak szemére, hogy a dolog mélyéig nem jutott el és megfigyelései, tudomása, ismerete mind fölszinesek.

** Az Alvilág Homeros Odysseiája (XI. ének) óta szerepel a költészetben, itt még naivul, Vergiliusnál (Aen. VI.) tudatosan, de hősi értelemben, Horatiusnál már szatirikusan. Nem bizonyos, hogy Lucianus Horatiust ismerte, s azért ennek hatásáról alig lehet szó.

*** «Si fratrem Pollux alterna morte redemit.» Aen. VI.; minthogy

netem Menippos kutyának; megtalálod vagy Korinthosban, a Kraneionban,* vagy Athénben a Lykeionban, a hol a filozofusok veszekedésein mulat. Mondd meg neki: Diogenes azt üzeni, hogyha a földi balgaságokon kikacagta magát, siessen ide, itt sokkal több oka lesz a nevetésre. Mert odafenn néha maga se tudja, sirjon-e, nevessen-e, aztán az is eszébe jut gyakran, mi lesz az élet után? De itt a dolgok teljes tudatában kacaghat, akár abba se hagyja (úgy, mint én), különösen ha majd látja, milyen nyomorúságos kis alakok itt a gazdagok, a satrapák, a királyok, hogy csak ordításukról lehet őket megkülönböztetni, s milyen bánatosan és nyomorúságosan jajgatnak, ha visszaemlékeznek a fölvilágban virágzott állapotukra. Ugyan mondd meg neki, Polydeukes, hogy a zsebét töltse meg farkasbabbal,** s ha leszálltában egy Hekatélakomát vagy tisztulási áldozatról való tojást talál, azt is rakja zsebre.

Polydeukes. Nagyon szívesen, Diogenes. De hogy el ne hibázzam: milyen a külseje?

Diogenes. Öreg, kopasz, kopott a köpönyege, és lyukas, hogy a szél ki-bejár rajta, és ezerszínű foltokkal van megfoldozva; mindig nevet s legtöbbször a szélhámosokon, az úgynevezett filozofusokon.

Polydeukes. E leírás nyomán könnyen ráakadok.

Diogenes. Szabad volna még egy üzenettel terhedre lennem magukhoz amaz említett filozofusokhoz?

Polydeukes. Szívesen, csak ki vele!

Diogenes. Egészen röviden: értesd meg velük, hogy ugyan hagyják abba a bohóckodást, ne veszekedjenek a »világegyetemen« *(Κόσμος)*, ne rakjanak szarvat egymásra,*** ne csináljanak krokodilusokat, s ne oktassák az ifjuságot arra, hogy az ilyen ostoba elméskedésnek értéket tulajdonítson.

Polydeukes. De azt fogják mondani, hogy tanulatlan szamár vagyok, hogy merem az ő bölcseségüket birálgatni.

Diogenes. Igen? akkor mondd meg nekik nevemben, hogy kössék fel magukat.

Polydeukes. Jó, Diogenes, én elmondok mindent pontosan és híven.

Diogenes. A gazdagok részére is volna néhány szó üzenetem, kis Polydeukesem. Mondd meg nekik a nevemben: ti bolondok, minek tar-

a két testvér közül csak Pollux (Polydeukes) volt halhatatlan, minden második napon lement az alvilágba, hogy Kastort megváltsa.

* Itt tanított Diogenes.

** Lupinum ném. Wolfsbohne.

*** Mind a kettő hirhedt szofizmákra vonatkozik: a szarvas okoskodása s az anya és a krokodilus vitájára.

togatjátok a pénzeteket? Mit vesződtök kamatszámítással s minek halmoztok föl ezreket, mikor rövid idő mulva egyetlen obolosszal a szátokban kell a halottak országába vándorolnotok?

Polydeukes. Helyes, meg fogom mondani.

Diogenes. A szépeknek és erőseknek, a korinthosi Megillosnak és Damoxenos versenybirkozónak mondd meg: nálunk nincsen sem szőke haj, sem villámot szóró fekete szemek, sem viruló arcszin, sem petyhüdt izmok, sem széles vállak; csupa meztelen koponya, egyik se szebb a másiknál.

Polydeukes. Ez az üzenet sem lesz terhemre.

Diogenes. A szegényeknek pedig, a kik közt annyian nem tudnak megbékélni sorsukkal s folyton panaszkodnak inségükön, nekik mondd meg, hogy legyen elég a vinnyogásból és üvöltésből, s meséld el nekik, mennyire egyenlő rangú itt mindenki, s a fölvilág gazdagai itt a többinél semmivel sem külömbek. És lakoni honosinknak* mondd meg az én nevemben korholó szavakkal, hogy ők sem azok többé, a kik valaha voltak.

Polydeukes. A spártaiakat nem engedem, Diogenes, egy szót se róluk! A mit a többieknek izentél, azt majd beadom nekik.

2. Krates és Diogenes.

Krates. Ösmerted a dúsgazdag korinthosi Moirichost, Diogenes, a kinek annyi hajója járt a tengeren s a kinek atyjafia, a szintén nagyon gazdag Aristeas egyre a homerosi sort hajtogatta:

Vagy te űzz el engem, vagy én téged.**

Diogenes. Miért kérdezed, Krates?

Krates. Hallgass ide. Minthogy egy idősek voltak s mindegyik szeretett volna a másiktól örökölni, úgy bókoltak egymásnak, hogy öröm volt nézni; közzé tették végrendeletüket, melyben Moirichos Aristeast, ez meg amazt teszi egész vagyona urává arra az esetre, ha amaz túléli. A csillagjósok, álomfejtők, a kaldeai mágusok tanítványai, sőt a pythiai Apollon is beavatkozott a dologba s a győzödelmet majd Aristeasnak, majd Moirichosnak itélték, úgy hogy a mérleg egyre ingadozott a kettő között.

Diogenes. Nos és mi lett a vége?

Krates. Mindketten egy napon haltak meg, javaik pedig néhány

* Polydeukes, Kastor és Helene, Leda és a spártai *Tyndaros* gyermekei.

** Ilias XXIII. 724.

rokonra szálltak, a kik nem is álmodták, hogy ez lesz a dolog befejezése; mert a két örökhagyó Sikyonból Kirrhába menet a tengeren oldalról kap egy északnyugati szelet, a hajó zátonyra kerül s az egész készség odaveszett.

Diogenes. De okos volt az az északnyugati szél! Mi ketten bizony, míg éltünk, nem kovácsoltunk terveket egymás ellen; s a mily kevéssé vártam Antisthenes halálát, hogy a botját örököljem, pedig derék husáng volt, vad olajfa ágról, azt hiszem ép oly kevéssé untad te megvárni, míg halálom téged javaim örökösévé teszen, t. i. hordóm- és tarisznyámnak, melyben pedig legalább is félfontra való farkasbab volt még.

Krates. Ez azért van, mert neked s nekem nincs szükségünk e dolgokra. Különben mi is örököltünk, a hogy illik, te Antisthenestől, én Diogenestől; és pedig olyan valamit, a mi többérő az egész persa királyságnál.

Diogenes. Ugyan mit?

Krates. A bölcseséget, az elégültséget *(αὐτάρκεια)*, az őszinteséget, a szellem és szólás szabadságát.

Diogenes. Zeusra, én emlékszem, hogy e kincset Antisthenestől kaptam s rád dúsan meggyarapítva hagytam.

Krates. Más emberek nem sokba vették e javakat és senki sem hizelkedett nekünk azért, hogy őket örökölje tőlünk: mindig csak odavetették szemüket, a hol a legtöbb pénz volt.

Diogenes. Természetesen! Mert hova is tették volna, a mit tőlünk kaphattak volna, holott a bujaságtól és kéjelgésektől olyanok voltak, mint ócska, lyukacsos zsákok. Ha beléjük öntött volna valaki bölcseséget, szabad gondolkodást vagy igazságot, mindjárt kiesett vagy kicsurgott volna belőlük minden, mert nincs feneküle, a mivel megtarthatták volna, mint a szegény Danaidák, úgy jártunk volna velük, ezek is lyukas hordóba töltenek vizet. Ellenben az aranyat fogukkal és karmaikkal s minden lehető módon a markukban tartják.

Krates. Viszont aztán mi itt is megmaradunk javaink birtokában; ellenben ők csak egy obolost hoznak magukkal minden vagyonukból s az is a révészé.

3. Sándor és Diogenes.

Diogenes. Hogyan Sándor, hát neked is meg kelle halnod, mint bárki másnak?

Sándor. A mint látod, Diogenes. De hát mi különös van azon, ha egy halandó meghal?

Diogenes. Tehát Ammon csak bolonddá tartott bennünket, mikor kijelenté, hogy az ő fia vagy, s te egyszerűen csak a Fülöp sarjadéka vagy?

Sándor. Kétségtelenűl; ha Ammon volna az atyám, aligha jutottam volna ide.

Diogenes. Pedig e mesebeszéd elhitetésére még azt is kieszelték, hogy anyádnak, Olympiasnak titkon viszonya volt egy sárkánynyal, s te e viszony magzatja vagy, Fülöp pedig tévedt, mikor atyádnak tartotta magát.

Sándor. Én is hallottam e mende-mondát, épp úgy mint te; de most látom, hogy az anyám meg a papok beszédeiből egy szó sem volt igaz.

Diogenes. De azért hazugságaik neked nagyon jó hasznot hoztak vállalataidban; sokan csak azért hódoltak meg neked, mivel istennek tartottak. De mondd csak, kire hagytad azt a rengeteg birodalmat, mely annyi fáradságodba került?

Sándor. Magam sem tudom, édesem, nem intézkedtem felőle, csak éppen annyit, hogy utolsó vonaglásaim közt Perdikkasnak adtam a pecsétgyűrűmet. — Mit nevetsz, Diogenes?

Diogenes. Hogyne nevetnék? mikor így rád nézek, eszembe jut mind az a sok komisszág, a mit görögjeink a te kedvedért elkövettek. Trónralépted óta hizelegtek, a barbárok ellen megtettek fővezérüknek, sőt némelyek a tizenkét főisten közé emeltek, az állítólagos sárkányivadéknak templomokat építettek, áldozatokat mutattak be. De, kegyes engedelmeddel, hol temettek el a makedonok?

Sándor. Harmadnapja fekszem már Babylonban közszemlére kitéve a ravatalon. De testőrkapitányom, Ptolemaios igéri, hogy mihelyt a mostani zavarok időt engednek néki, át fog vitetni Egyiptomba és ott temettet el, hogy helyem legyen Egyiptom istenei közt.

Diogenes. S még csak ne is nevessek, mikor látom, hogy még az alvilágban is oly balga vagy és Anubis vagy Osiris szeretnél lenni? Soha se áltasd magad ily hiú reményekkel, isteni férfiú! A ki egyszer átjutott a mi tavunkon,* s a Tartaros belső torkolatába jutott, az onnan megint ki nem jut: Aiakos nagyon is vigyáz és a Kerberosszal sem jó tréfálni. De mondd csak, nem érzed furcsán magadat, mikor körülnézel és ime testőreid és helytartóid, kincseid és meghódolt népeid, a nagy Babylon és Baktra mind eltüntenek, s a büszke diadalszekér, melyen üstökösként ragyogtál és csodálat tárgya voltál, fejedről a királyi korona, bő redőzetű biborköpenyed, szóval a fény, a dicsőség, a pompa, melyet el kelle hagynod. Úgy-e fáj nagyon? Mit sírsz, balga ember! Hát nem tanított meg rá bölcs vezetőd, Aristoteles, mily megbízhatatlanok a szerencsének mind ez ajándékai?

Sándor. Ó éppen ez a bölcs — a hogyan te nevezed — ez volt a

* Lacus Stygis.

leggonoszabb hizelgő mind között. Majd én megmondom, mi volt Aristoteles. Mert én tudom legjobban, mennyit csalt ki tőlem,* milyen leveleket írt nekem, hogy visszaélt dicsőség- és tudásvágyammal, mindig szám ize szerint beszélt s majd szépségemért (mintha ez is a valódi javak egyike volna), majd tetteimért s gazdagságomért magasztalt: mert a gazdagságot is valódi jónak nevezte csak azért, hogy ne kelljen szégyenkeznie a sok pénz miatt, melyet tőlem kapott. Barátom, ez a fickó szemfényvesztő volt, a ki jól tudta a szerepét játszani, de nem ám bölcs. Az egész hasznom bölcseségéből annyi, hogy búsulok elvesztett javaimon, mert arra oktatott, hogy ezeket tartsam a legtöbbre.

Diogenes. Tudod mit; mivel itt nem nő helleborus, ajánlok egy más orvosságot bánatodra. Menj el a Léthéhez s igyál belőle néhány jó kortyot. Ez majd érzéketlenné tesz az aristotelesi javak iránt. De nézd csak: nem Klitos és Kallisthenes és egy egész csorda ront itt neked oly éktelen dühvel, mintha mindenért boszút akarnának állani, a mit rajtuk elkövettél, s darabokra szeretnének szaggatni? Jobb lesz emerre, a Léthé felé indulnod, aztán igyál, míg elmúlik hóbortos bánatod.

c) A halász vagy a sirjukból kikelt filozofusok. *(Ἁλιεύς.)*

Személyek:

Sokrates, Pythagoras. Platon, Empedokles, Aristippos, Chrysippos, Lucianus (Parrhesiades név alatt), az Igazság, az Erény, a Syllogismus, stoikusok, pythagoreusok, peripatetikusok, epikureusok, akadémikusok, a Meggyőzés, Pallas papnője. Színhely a Keramikos, azután az athéni fellegvár.

Sokrates. Dobjátok, kövezzétek meg az átkozott fickót. Vegyetek hantokat, törött edényeket segítségül, üssétek botjaitokkal a gazembert! Ne engedjétek elmenekedni! Miért késel, Platon? Mozogj már, Chrysippos! Zárt sorokban vonuljunk föl mind, Bot botot érjen zárt sorban a tarisznya tarisznyát **, mert hisz mindnyájunknak közös ellensége és nincs közöttünk senki sem, a kit meg ne bántott volna. És te, Diogenes, ha valaha szolgálatot tett néked Herakles-buzogányod, hát most tegye meg! Nincs bocsánat. Végre egyszer a megérdemelt jutalomban kell részesítenünk gonosz nyelvét. Mi az? mit jelent ez, Aristippos és Epikuros? Már kiforrt haragotok? Ez nem szép tőletek. Mutassátok, hogy bölcsek vagytok és segítsetek nekünk, hogy a régi gyalázatot megbosszuljuk.*** Gyorsan Aristippos! Derék, elfogtuk a vadállatot! Végre

* Valódi lucianusi gondolat.

** Parodiája az Ilias II. 363-nak.

*** Az Ilias egy gyakran visszatérő sorának paródiája.

meg vagy hát gyalázatos fickó! Majd mindjárt meg fogod érezni, kik azok az emberek, a kiket megrágalmaztál! Hát mit tegyünk vele? Oly halálnemet kell részére kigondolnunk, mely mindnyájunknak elégtételt szolgáltat, mert mindnyájunk kezétől kétszer megérdemelte a halált.

Aristippos. Az én véleményem az, hogy jól el kell verni és azután keresztre feszíteni.

Chrysippos. Először szurják ki a szemét!

Pythagoras. Először vágják ki a nyelvét, a melylyel annyit vétkezett! Mi a véleményed Empedokles?

Empedokles. Én beledobnám az Aetna kráterébe, majd ott elmenne a kedve olyan férfiakat gyalázni, a kik magasan fölötte állanak.

Platon. Talán a legjobb az volna, hogyha második Pentheus vagy Orpheus módjára széjjelszaggatnók, vagy a sziklákról letaszítanók, mert akkor legalább mindegyik egy-egy darabjával menne haza.

Lucianus. Nekem ez kellemetlen volna. Zeus Hikesiosra kérlek, kiméljetek meg!

Sokrates. Halálod el van határozva, most az egyszer el nem menekülsz! Tudni fogod, a mit Homeros mond: Emberek, arszlánok közt nincsen semmi barátság.*

Lucianus. Ha ti Homerost idézitek a magatok javára, akkor engedjétek, hogy én meg ugyancsak őt kérjem meg a magam mentségére. Hihetőleg végre is iránta való tiszteletből nem fogjátok rapszódiámat megvetni:

Hagyjatok ártatlant élnem s váltságul ezüstöm
És aranyom legyen a tietek, mert bölcsnek is az kell.**

Platon. Hacsak Homerosra van szükség, nem jutunk zavarba, ha belőle ellened kell fegyvert kovácsolnunk. Hallgassatok csak meg:

Csak ne reméld, te gonosz, hogy a pénz majd elvakit engem,
És ez fogja kimenteni éltedet a kezeimből.

Lucianus. Oh jaj! Homeros, az én legnagyobb reménységem cserben hagy! Akkor Euripideshez kell menekülnöm. Talán az megment.

Ki élteért könyörg, ne öljétek meg őt,
Hiszen Themis maga védelmébe veszi.***

Platon. Ugyan hát, ez nincs szintén Euripidesből?

Ki jogtalan vala, az joggal szenved is.

Lucianus.

Hát puszta szóért így veszítsem életem?

* Ilias XXII. 262.
** Homerosi sorok töredékei némi változtatással.
*** Euripides Bacchansnők 385—6.

Platon.

A féktelen nyelvnek,
Orcátlan gőgnek a vége
A pusztulás.

Lucianus. Nos hát, ha elhatároztátok halálom és nincs rá mód, hogy megmeneküljek, hát legalább hadd tudjam meg, kik vagytok, micsoda megbocsáthatlan jogtalanságot szenvedtetek tőlem, hogy oly kérlelhetetlenül feldühödtetek rám és életre-halálra fogva tartotok.

Platon. Hogyan, te még kérdezed, mi rosszat követtél el ellenünk? Kérdezd csak meg tenmagad és a te nagyon is ismert tisztes irataidat, a melyekben nemcsak bennünket, hanem még a Filozofiát is meggyaláztad és gáncsoltad, sőt voltál oly vakmerő, hogy bölcs — és a mi bűnödet még irtózatosabbá teszi — szabad embereket eladtál nyilvános kikiáltás útján.* Ez csak joggal háborította fel bennünket, oly annyira, hogy mindnyájan, ez a Chrysippos és Epikuros és én, Platon és Aristoteles és ez a hallgatag Pythagoras és Diogenes mind a többiekkel együtt, a kiket irataidban kigunyoltál, Hadestől rövid időre szabadságot kértünk, hogy feljöjjünk és rajtad bosszút álljunk.

Lucianus. Oh, szabadon lélegzem! Hisz ti bizonyára életben fogtok engem hagyni, mihelyt jobban megismeritek rólatok való véleményemet. Hát csak dobjátok el köveiteket, vagy tartsátok meg, hogy azok ellen éljetek vele, a kik azt megérdemlik.

Platon. Bohóckodás! Meg fogsz halni még ma és máris!

Lucianus. Hát így akartok ti tiszteletreméltó uraságok elbánni azzal, a kinek mindenekelőtt kiváló joga volna a ti tiszteletetekre, a ki hozzátok tartozó és barátotok, a ki veletek egyenlően gondolkodik és ha ez nem hangzanék túlságosan büszkén, azzal dicsekedném, hogy a legnagyobb érdemeket szerezte irántatok? Ám lássátok, mit tesztek, hogyha így bántok el egy férfiúval, a ki annyit dolgozott értetek. Nem vonjátok magatokra a hálátlanság és meggondolatlan, hirtelen harag vádját? Vagy mi egyéb rosszat tehetnek a mai filozofusok?**

Platon. Micsoda szemtelenség! Talán még hálával adózzunk a te gonosz nyelvű megjegyzéseidért. Te tehát, a mint látszik azt hiszed, hogy igazán rabszolgákkal beszélsz, a kikkel el lehet hitetni, a mit akarsz, ha egyszer rossz cselekedeteidet, a melyeket még részegségeddel sem mentegethetsz, jó tetteknek mered számítani.

Lucianus. De hát hol és mikor bántam én rosszul veletek? Én, a

* E helyen s később még többször is történik hivatkozás Lucianusnak egy szabadszájú, de ugyancsak szellemes szatirájára: A filozofus szekták eladására. *Βίων πρᾶσις.*

** A kik pedig az utolsó emberek a világon s méltatlanok hozzátok.

ki egész életemben a bölcselkedés csodálója voltam, én a ki a fellegekbe emeltelek benneteket és hátrahagyott irataitokban találtam fel legkellemesebb mulatságomat. Ki egyébtől tanultam, mint tőletek azt, a mit irok? Nem a ti virágaitok-e, a melyekből a méhhez hasonlóan a nedveket szivom, hogy átadjam kortársaimnak; ama tetszés mellett pedig, a melyben engem részesítenek ők mindnyájan, rólatok semmikép sem feledkezhetnek meg. Megismernek minden egyes virágot és tudják jól, hol, kitől, mily módon gyüjtöttem. És ha dicsérik szorgalmamat és izlésemet, a melyet a válogatásnál és a koszorúba fűzésnél tanusítok, hisz akkor alapjában véve csak nektek szól ez a tetszés, a kik oly változatos szinű virágokat neveltetek azok részére, a kiknek van képességük e virágokat kiválogatni, csokorba és koszorúba kötni, úgy hogy egyik se üssön el a másiktól visszataszító módon. Már most, a ki annyi jót élvezett tőletek, képes volna-e rosszat beszélni jótevőiről, a kiknek minden dicsőségét köszönheti? Már akkor olyannak kellene lennem, mint Thamyris vagy Eurytos, hogy mint amaz a muzsákkal, kik énekre tanították, versenyt énekeljen, vagy mint emez Apollót, a lövés mesterét, íj és nyíl párbajra szólítaná.

Platon. Csak ne gondold, derék úr, hogy e színpadi fogással elvakítod a szemünket. A mit itt elmondtál, azt a tények megcáfolták és e tények eljárásodat csak annál gyülöletesebb színben tüntetik fel, mivelhogy a jogtalanságot, melyet rajtunk elkövettél, még hálátlanságod tetézi, a mennyiben nyilakat szórtál reánk, a melyeket saját vallomásod szerint tőlünk kaptál és egyedüli céloddá tetted azt, hogy mindnyájunkat megrágalmazz. Ez hát a hála, a melylyel mindnyájunknak adózol azért, hogy feltártuk előtted virágos kertjeinket, hogy nem tiltottuk meg, hogy letépjed mindazt, a mit akartál és hogy tele kézzel távozzál tőlünk. Már ez az egyedüli tény elég bizonyíték arra, hogy megérdemled a halált.

Lucianus. Látjátok, hogy csakis haragotok szavára hallgattok és füleiteket elzárjátok minden jog és igazság elől. Nem is képzelhettem volna, hogy ily nemtelen szenvedély hozzáférkezhetik egy Platonhoz, egy Chrysipposhoz, egy Aristoteleshez és bárkihez is közületek. Ha valaki e világon, én bizonyára képtelennek tartanálak benneteket ilynemű gyöngeségre. De hát igazán, csodálatraméltó uraim! Minden vizsgálat, minden itélet és jog nélkül el akarjátok venni a fejemet? Pedig úgy gondoltam, a ti köztársaságotokban is az a szokás, hogy nem az erőszak és túlerő dönt, hanem a peres ügyeket jog szerint intézik el, és így mindkét félnek módjában van okait és kifogásait felsorolni. Válaszszunk tehát birót és adjátok elő mind összesen panaszaitokat ellenem, vagy pedig adja elő egy közületek, a kit ti magatok neveztek meg. Én azután felelni fogok vádaskodástokra. Ha majd kiderül, hogy bármiben vétkez-

tem és ezt a biró is ellenem el fogja ismerni, akkor kétségtelenül meg fogom megérdemlett jutalmamat kapni, ti pedig megmenekültök azon szemrehányástól, hogy erőszakosan jártatok el velem. Ha azonban tisztán és bűn nélkül kerülök ki a kiállott vizsgálatból, akkor a biróság fel fog menteni, ti pedig haragotokat fordítsátok az ellen, a ki benneteket megcsalt és ellenem felingerelt.

Platon. Ez annyit jelentene, a hogy szokás mondani, hogy egy lónak kinyitják a kaput, hogy kirohanhasson a nyilt mezőre, hogy így annál könnyebben meg lehessen fogni. Hisz te csak azért teszed ezt a javaslatot, mert biztos vagy benne, hogy a birákat a magad részére nyered meg és így büntetlenül fogsz menekedni. Mert hisz mindenki annak ismer téged, a mi vagy, szavakkal játszó szemfényvesztőnek, a ki rá tudja venni az embereket, hogy a feketét fehérnek nézzék. Valószinüleg abban bizakodol, hogy a birót, a kit te fogsz ajánlani, ajándékaiddal megveszteged. Ez olyfajta jogtalanság, a melyet emberek nem is szoktak valami sokba venni.

Lucianus. E részben légy egész nyugodt; én magam is megvetem a gyanus vagy részrehajló birót és hogy meggyőzzelek benneteket, hogy nincs szándékomban birámat megvesztegetéssel megnyerni, tehát legyen a Filozofia itélőbirám.

Platon. S ki legyen a panaszos, hogyha mi is ott ülünk a biróságban?

Lucianus. Ám legyetek ti vádlóim és biráim egy személyben. Nincs mitől tartanom. Annyira bizom ügyem igazságában és annyira biztos vagyok abban, hogy bővében leszek a felmentő okoknak.

Platon. Mit tegyünk, Phytagoras és Sokrates? Nem látok okot arra, hogy megtagadjuk tőle a birói vizsgálatot, a melyet úgy sürget.

Sokrates. Tehát üljünk törvényt, állítsuk élünkre a Filozofiát és hallgassuk meg, mit tud felhozni védelmére. Mert tényleg, elitélni valakit a nélkül, hogy meghallgattuk volna, ez csak közrendű emberekhez való, a kik átadják magukat szenvedélyeiknek és azt hiszik, hogy ökölj oggal mindent el lehet intézni, nem pedig magunkfajta embereknek. Hisz rágalmazóinknak nyert ügyük volna, hogyha megköveztük volna ezt a férfiut, a nélkül, hogy megfelelhetett volna bűneiért. Ez különben sem egyeznék meg ismert igazságszeretetünkkel. És mit felelhetnék Anytosnak és Meletosnak, vádlóimnak és akkori biráimnak, hogyha ennyire nyilvánvalóan jogtalan eljárást vetnének szemememre.

Platon. Nagyon igazad van Sokrates! Menjünk tehát, keressük fel a Filozofiát és az ő döntésének minden ellenmondás nélkül alávetjük magunkat.

Lucianus. Kitűnően van, bölcs uraim! Ez már jobban hangzik és inkább meg is felel a törvényeknek. Hanem a mint mondtam, ne vessé-

tek még el köveiteket, még szükségetek lehet rájuk. Hanem a Filozofiát vajjon hol fogjuk mi feltalálni? Én a magam részéről sohasem voltam képes ráakadni lakására, noha vágyódván a vele való érintkezésre, minden lehető fáradságot ráfordítottam, hogy megtaláljam. Soká bolyongtam e szándékommal, míg végre néhány tisztes férfiura akadtam, meglehetősen durva köpönyeggel, hosszú szakállal és ezek bizonyították, hogy épen egyenesen tőle jönnek. Természetes, hogy akkor ők igazíthattak legjobban útba. Kérdezősködtem tehát és csakhamar kiderült, hogy még kevesebbet tudtak a dologról, mint magam. Vagy semmi választ sem adtak, hogy le ne leplezzék önmagukat, vagy egyik ajtótól a másikhoz utasítottak, a nélkül, hogy a helyeset eltalálták volna. Én tehát mind e mai napig azt a bizonyos házat, a hol a Filozofia lakik, meg nem találtam. Megesett ugyan velem, hogy vagy saját képzetemtől, vagy másoktól félrevezetve egy ajtó elé kerültem, a hol csaknem biztosan reméltem, hogy ráakadtam, mert a ki-bejárók tömegéből és a látogatók sötét, mély értelmű és méltóságos külsejéből erre következtettem. Én is betolakodtam velük együtt és ott találtam egy kis személyt, a ki hiába fáradozott azon, hogy egyszerű és mesterkéletlen alakban tünjék fel, mert minden volt, csak egyszerű és mesterkéletlen nem. Csakhamar felismertem fejdíszének látszólagos hiányában a kitanult mesterkedés bizonyos céltudatosságát, sőt még ruházatának redőiben is szándékosságot fedeztem föl. Egészen szembeszökő volt, hogy nagy gondot fordított öltözetére, hogy elrejtse öltözete mesterkélt voltát és hogy csakis azért választotta ezt a házi ruhát, mert ez bájait tetszetősebb színben tüntette föl. Azt is könnyű volt észrevennem, hogy e személyen a fehér és piros szín nem volt természetes. Maga, beszédmódja pedig és egész viselkedése elárulta, hogy közönséges ringyó. Lehetett látni, milyen tetszelgéssel fogadta szeretőinek bókjait, a melyek szépségének szólottak, milyen szives hajlandósággal nyujtotta kezét az ajándékok felé, a melyeket neki felajánlottak és hogyan igyekezett mindig a leggazdagabb közelébe érni, ellenben szegény imádóit még csak egy pillantásra sem méltatta. Mikor ruhája véletlenül félrecsuszott, láttam, hogy arany lánca volt olyan vastag, mint egy angolna. Mindennek láttára siettem az ajtóhoz és őszintén sajnáltam azokat a szegény halandókat, a kik egy ily ringyótól nem ugyan orruknál, hanem szakálluknál fogva hagyták vezetni magukat és Ixion módjára egy felhőre pazarolták szerelmüket, mialatt azt hitték, hogy Herát ölelik.

Platon. Már ebben igazad van, a Filozofia ajtaja nem mindenki előtt ismeretes és nincs mindenki előtt tárva. De hát nem kell őt épen a lakásán fölkeresnünk. Várjuk meg itt a Keramikosban, nemsokára vissza fog jönni az Akadémiából, hogy szokása szerint a tarka oszlopcsarnokban sétáljon. Hisz már itt is jön. Látod, mily nemes, egyszerű a ru-

hája, mily barátságos a pillantása és mily nyugodtan jár csendes szemlélődései közepette.

Lucianus. Látok én több ilyent is alakra, járásra, ruhára, egymáshoz teljesen hasonlókat. Pedig csak egy lehet közülök az igazi Filozofia.

Platon. Igazad van. De majd megismerjük, csak nyissa ki a száját.

Filozofia. Mit látok, Platon, Chrysippos, Aristoteles s tanaim többi főemberei a felvilágon! Mi hivott benneteket vissza az életbe? Talán valami jogtalanság történt veletek a felvilágban, hogy mindnyájatok arcán ül a harag? Ki az a fogoly, a kit magatokkal hoztatok? Talán egy fürdőben lopott, gyilkolt, vagy templomot rabolt ki?

Platon. Sokkal gonoszabbat követett el, mintha a világ minden templomait kirabolta volna. Te ellened merészelt vétkezni, oh szentség. Elég merész volt, hogy Téged vádoljon és mindnyájunkat és mindazt, a mit Tőled kaptunk és az utókorra hagytunk.

Filozofia. Hogyan, hát titeket úgy fellázít az, ha valaki neveteket ajkaira veszi? Hiszen tudjátok, hogyan mulattak rajtam a bachchanáliák vígjátékaiban, a nélkül, hogy én azért a vígjátékírót kevésbbé tartanám barátomnak, vagy hogy csak egyszer is eszembe jutott volna, hogy ezért szemrehányást tegyek neki, annál kevésbbé, hogy e miatt panaszt emeljek ellene. Sőt ellenkezőleg, szivesen megengedem neki, hogy módjával, idő és hely szerint, tréfát űzzön belőlem. Hiszen a gúny semmit sem tehet rosszabbá, mint a minő magában, ellenben az igazán szép és igazán jó csak annál jobban világít keresztül rajta és annál inkább szembetűnik, mint a hogy az arany ragyogóbbá lesz a kalapács ütése alatt. Egyáltalán nem birom felfogni, hogyan lehettek olyan indulatosak és ingerlékenyek, miért kinozzátok azt a szegény embert?

Platon. Ez az egy nap szabadságunk van, hogy feljőjjünk és megadjuk neki megérdemelt jutalmát, mert hire terjedt el nálunk, hogy mily méltatlanul beszélt rólunk idefent a felvilágon.

Filozofia. Tehát a nélkül, hogy védelmét meghallgatnátok, halálra akartátok őt itélni, holott látnivaló, hogy van mit mondania.

Platon. Ez nem szándékunk, hanem rád bizzuk az egész ügyet, a te itéleted döntse el a pert.

Filozofia (Lucianushoz). És mit szólsz te ehhez?

Lucianus. Ugyanezt, úrnőm; egyedül Te találhatod meg az igazságot és ime mégis csak legnagyobb fáradságom árán birtam odajutni, hogy a pör eldöntését rád bizzák.

Platon. Micsoda gazember! Hát most már a te úrnőd; és még csak röviddel ezelőtt is semmi sem volt megvetendőbb, ha rád hallgatott az ember, mint a filozofia, mert minden gondolkozás nélkül el akartál adni nyilt piacon darabonkint egy-egy filozofust négy garasért.

Filozofia. A végén még kiderül, hogy ez az ember nem a Filozofiá-

ról, hanem a filozofusokról mondott rosszat, a kik gonosz csinyjeik takarójául használják nevemet.

Lucianus. Arról magad is csakhamar meg fogsz győződni, csak légy kegyes védekezésemet meghallgatni. Tehát menjünk föl mindjárt az Areiopagosba, vagy ha jobban tetszik a Fellegvárba, a honnan mint egy csillagvizsgáló toronyból az egész várat beláthatjuk.

Filozofia. Ez alatt majd Ti barátaim a tarka oszlopcsarnokban sétáljatok. Mihelyt a per el van intézve, le fogok ismét jönni hozzátok.

Lucianus (Filozofiához). Kik ezek a hölgyek, ha szabad kérdeznem? Külsejük csak kedvező itéletet kelthet irántuk.

Filozofia. Ez a férfias alakú itt az Erény, a ki mellette áll, az az Igazság, a ki előtte jár, az a Tudomány, és az az igénytelen külsejű és színtelen az Igazság.

Lucianus. Ez az utolsó hol van, ezt nem látom.

Filozofia. Hogyan, te nem látod e csupasz és kendőzetlen alakot, a mely, minthogyha mindig elmenekednék és az ember szempillantása alól kivonná magát?

Lucianus. Most úgy tetszik, mintha észrevenném, de hát miért nem hozod e hölgyeket magaddal, hogy a gyülekezés annál fényesebb és tekintélyesebb legyen? Különösen az Igazságra lesz szükség, mert hisz őt akarom ügyvédemmé tenni.

Filozofia. Hát jőjjetek barátaim. Talán nem lesz ellenetekre, egyetlen egy peres ügyben segítségemre lenni, mert az az ügy oly közelről érdekel.

Igazság. Nekem nincs szükségem rá, hogy hallgatótok legyek, én úgyis tudom, miben áll e dolog.

Lucianus. De én, oh Igazság, határozottan súlyt vetek rá, hogy jelen légy, és hogy feljegyezz minden körülményt, a melynek itt fontossága van.

Igazság. Hátha éppen így van, akkor majd még egy-két szolgámat is magammal hivom, a kik nekem különös hódolattal adóznak.

Filozofia. A mennyit csak akarsz!

Igazság. Tehát kövessetek, te Szabadság és te Parrhesia, hogy támogassátok ezt a félénk embert, a ki szeret bennünket és minden igaz ok nélkül veszedelembe került. A Meggyőzés még egyelőre itt maradhat.

Lucianus. Jaj csak ő ne, hadd jőjjön ő is velünk, mert nekem nem közönséges állatokkal kell még megküzdenem, ellenfeleim szemtelen dacos fajzat, kiket nehéz meggyőzni, mert mindig készen van náluk egykét mentség, a Meggyőzésre tehát feltétlenül szükségünk van.

Filozofia. Teljesen igaza van, és még jobban teszed, ha magaddal hozod a Bizonyítást is.

Igazság. Hát akkor jöjjetek velem mindnyájan, mert hiszen úgy látszik, valamennyitekre szükség lesz a biráskodásnál.

Aristoteles (Filozofiához). Látod, hogy igyekszik ő az Igazságot saját részére a mi hátrányunkra megnyerni?

Filozofia. Hogyan, csak nem féltek attól, hogy az Igazság az ő kedvéért hazudni fog?

Platon. Attól épen nem, hanem nagyon agyafúrt kölyök ez, és úgy lehet, hogy magát az Igazságot is tévesztett útra vezetheti.

Filozofia. Csak ne aggódjatok, semmi sem történhetik a jog ellenére, mert hiszen az Igazság saját személyében lesz jelen. Menjünk tehát, vádlott mi a neved?

Lucianus. Parrhesiades, az igazság fia, és a szabadság ápolójának unokája.

Filozofia. Hazád?

Lucianus. Syria, az Eufrates partján. De hát mi köze ennek e dologhoz? Hiszen ellenfeleim között is vannak olyanok, a kik barbár eredetüek, mint én. Elég, hogy nevelésem és erkölcsöm nem Solaeből, Cyprusból, Babylonból vagy Stagiából eredt. Úgy gondoltam, hogy a te szemedben az idegen kiejtés nem sokat árthat, csak a gondolkozás módja legyen igaz és helyes.

Filozofia. Jól beszélsz, hisz nem is evégből kérdeztem. Mi a foglalkozásod, mert az mégis csak oly körülmény, a melyet tudnom kell.

Lucianus. Határozott ellensége vagyok minden hamis elbizakodottságnak, minden vásári nyegleségnek, minden hazugságnak és személyes tolakodásnak. Szívem mélyéből gyülölöm mindezt és mindazokat, a kik az emberek e gyalázatos osztályához tartoznak, pedig ezek, a mint te is tudod, ugyancsak szép számmal vannak.

Filozofia. Heraklesre, akkor ugyancsak csunya mesterséged van.

Lucianus. Bizony, ez igaz. Láthatod, hány embert tettem ellenségemmé vele, és miattuk minő veszedelembe jutottam. Mindamellett azonban az ellenkező foglalkozást is űzöm, a mely a *szeretetben* áll, és pedig hasonló buzgalommal. Mert szeretem az igazságot, a szépséget, a hamisítatlan természetet, szóval mindazt, a mi megérdemli szeretetünket. Csakhogy fájdalom, ilyesmi oly ritkán van, hogy a szeretethez való tehetségemet csak nagyon ritkán érvényesíthetem. Míg ellenben olyan, a ki a gyülöletre indít, egy ellenében ötvenezer is akad, úgy hogy igazán attól kell tartanom, hogy a szeretetet elfelejtem és a gyülöletben gyakorlottabb leszek, mintsem magamnak is kedves volna.

Filozofia. Csak azt ne tedd. Mert hisz úgy mondják, szeretet és gyülölet egy forrásból fakad. Nem jól teszed tehát, ha két mesterséget csinálsz belőlük, holott lényegében egyek.

Lucianus. Ezt neked kell legjobban tudnod oh Filozofia! Az én

dolgom az, hogy a gonoszokat gyülöljem, a jókat szeressem és dicsérjem és én e mellett meg is maradok.

Filozofia. Oda értünk, a hova akartam. Itt Pallas Athene templomának oszlopcsarnokában lesz a legalkalmasabb hely eldöntésre váró ügyünkhöz. Papnő, tégy padokat ide, mialatt mi áhitatunkat elvégezzük az istennő előtt.

Lucianus. Athennek nemes védő istenasszonya, oh jöjj nekem is segítségemre elbizakodott elleneimmel szemben és emlékezz vissza rá, hányszor voltál fültanuja hamis esküvéseiknek. Te magad tudod legjobban, e város őrző asszonya, hogy mit cselekesznek. Itt az idő, hogy érdemük szerint bánj el velük. De ha látnád azt, hogy rajtam erőszakot tesznek, és a kelleténél egygyel több fekete követ kapok, akkor tedd hozzá a te fehér követ és ments meg engem.*

Filozofia. Helyes! üljünk tehát birói széket és most készek vagyunk meghallgatni vallomásodat. Ti panaszosok pedig, minthogy mégsem volna illő, hogy mindnyájan egyszerre beszéljetek, válaszszatok ki egyet közületek, a kinek ékesszólásában a leginkább biztok, hogy ő képviselje a vádat és bizonyítson; azután pedig a te védekezésedet fogjuk meghallgatni, Parrhesiades.

A feltámadottak. Ki lesz közzülünk a legalkalmasabb, hogy a panaszt előadja?

Chrysippos. E hivatal elvállalására senki sem lesz alkalmasabb nálad, Platon. Közcsodálatban részesülő nagyságod, szép és igazán attikai beszéded, előadásodnak ellenállhatatlan bája, finom elméd, szerkesztésed gondja, különösen pedig az a művészet, melylyel bizonyítékaidat hallgatóiddal megkedvelteted, mind e szellemi javak, a melyek oly nagy mértékben sajátságaid, téged tesznek első sorban alkalmassá arra, hogy mindnyájunk helyett szószólónk légy. Itt az alkalom, hogy mind e tehetségeidet érvényesítsed, a melyeket egykoron Polos, Prodikos és Hippias ellenében mutattál, mert egy még sokkal félelmetesebb ellenséggel van dolgunk. Ne takarékoskodj tehát sem gúnyod szavával, sem ravasz, egymást sűrű sorban követő kérdéseiddel, a melyekkel megszoktad ellenségeidet zavarni, sőt ha jónak találod, akkor ide idézheted a hatalmas Zeust is szárnyas szekerén rettentő haragjában, ha esetleg ezt a fickót meg nem büntetnék.

Platon. Már csak válaszszunk hevesebb szónokot ügyünknek, Diogenest vagy Anthisthenest, vagy Kratest, vagy téged, Chrysippos. Mert hisz itt nem a szép stilus, a finom compositio a fődolog, hanem az a

* Főbenjáró pereknél fehér és fekete golyókkal szavaztak és a szavazatok egyenlősége esetén fictio iuris alapján föltették, hogy Pallas Athene fehérrel szavaz.

művészet, a melylyel ellenfelünket a sarokba szorítjuk és mi maradunk a győztesek. Parrhesiades pedig hivatásszerű ügyvédő.

Diogenes. Én leszek a vádlója. Azt hiszem, semmi szükség nincs a sok szóbeszédre, azon felül pedig velem sokkal gyülöletesebben bánt, mint mindnyájatokkal itt. Hisz engem akart a minapában négy garasért eladni a vásáron.*

Platon (Filozofiához). Tehát Diogenes lesz a szószólónk. (Diogeneshez). Emlékezzél tehát vissza, nemes barátom, arra, hogy ebben a vitában nemcsak a saját, hanem mindnyájunk közös javáról van szó. Bármily különbözők is némely szempontból elveink, meggyőződésünk, e szempontokról egyáltalán ne bocsátkozzál vitába és ne vizsgáld, melyiknek van több vagy kevesebb igaza, hanem pusztán azt a gyalázatot ostorozd, a melyet ő a filozofiára magára halmozott, mert hisz erről minden iratában a lehető legrosszabbul nyilatkozott. Hagyd el most belső civódásainkat és harcolj pusztán azért, a mi mindnyájunkkal közös. Szedd össze erődet, kedves Diogenes, mert most e percben válság előtt állunk és a szerint, a mint közös ügyünket védelmezed, vagy megtartjuk tekintélyünket e világban, vagy mindenki annak fog tekinteni bennünket, a minek ez az ember hirdet.

Diogenes. Ne félj, rajtam nem fog múlni a dolog, én szólni fogok mindnyájunkért, és ha a Filozofia, ez a kegyes, szelid lelkű asszonyszemély be is engedte magát hálózni fecsegéseitől és fel is akarta menteni, az sem fog engem megtéveszteni. Majd megmutatom ennek a fickónak, hogy a bot nemcsak unalomból van nálam.

Filozofia. Ez ellen előre is tiltakozom. Az ügyet értelmes okokkal, nem pedig botokkal fogjuk eldönteni. Ne késlekedj tehát tovább, a vízóra lejárt és az egész biróság szeme rajtad csügg.

Lucianus. Kérlek még, hogy a többi bölcselők is veled együtt ítélőszéket üljenek és szavazzanak, Diogenes pedig egyedül legyen a vádló.

Filozofia. És nem félsz attól, hogy mind ellened fognak szavazni?

Lucianus. Éppenséggel nem, sőt annál nagyobb többséggel fogok győzni.

Filozofia. Látod, ez nagyon nemes tőled. (A filozofusokhoz). Üljetek le tehát, te pedig Diogenes, kezdd el beszédedet.

Diogenes. Hogy mily emberek voltunk egész életünkben, azt senki sem tudja náladnál jobban óh Filozofia! és azt hiszem, felesleges volna, ha erről itt nyilatkoznám. Mert hogy magamról ne szóljak, ki ne tudná, mennyi jót tettek itt ez a jeles Pythagoras és Platon és Aristo-

* *Vevő:* Többet nem adok érte négy garasnál. *Hermes:* Áll az alku. Örülünk, hogy megszabadultunk a szájas fickótól. A filozofus szekták eladása.

teles és Chrysippos és a többiek. Én tehát pusztán csak arra fogok szorítkozni, hogy megvilágítsam, miképen bánt el velünk és minden érdemeinkkel ez a gyalázatos gaz fickó, ez a Parrhesiades. Ez az ember tudniillik, miután ügyvédi minőségében jó nevet szerzett, abba hagyta első foglalkozását, visszavonult a törvényszéktől, lemondott a hirnévről, melyet ott szerzett, hogy minden képzettségét és erejét a mi ellenünk való harcra fordítsa. Ez idő óta állandó céljai vagyunk rágalmainak. Egész nyiltan hirdeti rólunk, hogy szemfényvesztők és csalók vagyunk és minden módon azon fáradozik, hogy bennünket a tömeg szemében nevetségessé és megvetetté tegyen, sőt annyira vetemedik, hogy minket és téged magadat is, oh Filozofia! a nép szemében gyülöletessé tett, a mennyiben a te dolgaidat gyerekjátéknak, szemétnek nevezi és a legkomolyabb és legfontosabb elveket, melyekre bennünket tanítottál, bizarr előadásával valóságos bohózattá sülyeszti, a mely nézői részéről neki tetszést és tapsokat arat, nekünk azonban csak gúnyt és meggyalázást hoz, mert már ilyen a tömeg természete; semmit sem hall az szívesebben, mint a gúnyt és kipécézést, különösen, ha oly dolgokról van szó, a melyeket általában tiszteletreméltóknak szoktak tartani, épen úgy, mint a hogy régi időben már örömüket lelték abban, mikor Aristophanes és Eupolis Sokratesünket színpadra vitték és bizonyos izléstelen komédiákban köznevetség tárgyává tették. Igen ám, de azok a komédiaírók ezt csak egyetlen egy emberrel szemben engedték meg maguknak, azt is Dionysos ünnepén, a mikor az ilyféle bohózat meg van engedve, mert hiszen ezt az ily ünnep tartozékának tekintik, s maga Bacchus, a ki szeret kacagni, szintén örömét leli benne. De ennek mestersége az, hogy legnagyobb embereinket bepiszkolja, és valahányszor megint megírt egy vaskos könyvet, a legelőkelőbb személyeket hívja össze a városban és azután nagy készülődés után, hangos szóval kiront Platon, Pythagoras, Aristoteles, Chrysippos ellen és ellenem, szóval mindnyájunk ellen, a nélkül, hogy az ünnep jogosította volna fel rá, vagy hogy bármelyikünk is őt erre felizgatta volna. Mert az az egy dolog még némikép menthetné, hogyha bosszút akarna rajtunk állani, csakhogy így ám ő a támadó fél. A legutálatosabb azonban az, hogy mindamellett még elég vakmerő, hogy a te neved mögé rejtőzik, oh Filozofia, és hogy a Dialogust, a mi régi jó szolgánkat elhódítja tőlünk és most színészként ellenünk lépteti fel. De sőt Menippost, egyik barátunkat is elcsábította, hogy komédiáiban több izben ellenünk használtassa ki magát, különben is ő az egyedüli, a ki közös ügyünk árulójaként e vád alkalmával tőlünk különvált és nem is akart itt megjelenni. Méltányos dolog tehát, hogy e gonosz ember mind e gaztetteiért megkapja méltó jutalmát. Ugyan mit is hozhatna fel igazolására az, a ki annyi embert tett szemtanújává annak, miképen űz gúnyt a legtiszteletreméltóbb dolgokból.

De ezeknek is csak javukra fog válni, ha látják, hogy ő is megkapja méltó büntetését, így azután majd a jövőben senki sem merészeli a filozofiát sértegetni. Mert ha mi e támadásokkal szemben tétlenek maradunk és e durva sértéseket türelmesen elviseljük, akkor ezt részünkről nem önmérsékletnek, hanem joggal férfiatlanságnak és birkához illő együgyüségnek fogják tekinteni. Vagy ki tartja eltürhetőnek azt, hogy legujabban így elbánt velünk, mikor rabszolgák módjára vásárra vitt bennünket, egy kikiáltóval el akart adatni, és a mint mondják, némelyeket még meglehetős magas áron, másokat azonban egy attikai mináért, engem pedig a gazember négy garasért adott el a jelenlevők nagy kacaja közepette. Ez az, a mi szívünk keserűségében a felvilágra szólított és most kérünk, állj olyképen bosszút, a mint az e gyalázatos cselekedetekhez méltó.

A feltámadottak. Helyes, Diogenes! Jól képviselted közös ügyünket, mindent megmondottál, a mit meg kellett mondanod.

Filozofia. Csend a sok dicsérgetéssel. (A papnőhöz). Most önts a vizórába vizet a vádlott részére is, te pedig Parrhesiades, add elő védelmedet. Vized már is folyik, nincs sok vesztegetni való időd.

Lucianus. Diogenes nem mondott el mindent ellenem, a mit mondhatott volna, oh Filozofia! és nem is értem, hogy a legtöbbet és a legfontosabbat miért hallgatta el. Én azonban oly kevéssé szándékozom bármit is letagadni, vagy mentegetődzni, hogy épen ellenkezőleg mindent utána fogok pótolni, a mit vagy ellenfelem hallgatott el, vagy én még más alkalommal még el nem mondottam. Hát ebből fogod látni, kik azok az emberek, a kiket én a vásáron eladtam és a világ szemében üres fejű dicsekvőknek és nyegléknek kiáltottam ki. Az egyik dolog, a mire nézve szíves figyelmeteket kérem, csak az, hogy mindenben az igazat mondom el, ha pedig egyébként válaszomban egynémely erős és becsületbe vágó kifejezés fordulna elő, akkor is igazságosabb dolog lesz, ha ezért nem engem vontok felelősségre, hanem azokat, a kik ily dolgokat elkövetnek. *Mielőtt azonban a fődologra térnék,** indíttatva érzem magam, hogy saját történetemnek egy részét előadjam. Én nem sokáig foglalkoztam törvényszéki szónoklattal, mert csakhamar rájöttem, hogy csalás, hazudozás, számtalan vakmerőség, kiáltozás, árulkodás és egyéb rút dolog elválaszthatatlan e rút foglalkozástól. Tehát mint méltányos is volt, abbahagytam ezt, és a mi szépet és jót te Filozofia! tanítasz, attól vonzatva elhatároztam, hogy életem hátralévő részét a te védelmed alatt fogom eltölteni, mint az, a ki viharból és hullámok közül szélcsendes öbölbe evezett be. Csak egy pillantásra volt szükségem, hogy téged

* E mondat nincs benne az eredetiben, de az értelem kiegészítésére szükséges.

és mind a te néhai kegyeltjeidet megcsodáljam, a kiket én a legjobb életmód törvényhozóinak tartottam, kik kezüket nyujtják mind a hasonló célra törekvőknek, szép és üdvös tanaikban részesítik őket, a mennyiben t. i. valaki elég becsületes önmagával szemben, hogy e tanítások határát át ne lépje és eléggé gondos, hogy soha ki ne sikamoljék, hanem szemeit szünetlenül a ti tanaitokra szögezve él a saját bensejében önmagába szállva. Hanem bizony ezt még a ti rendetekből valók is csak nagyon ritkán teszik. De a mikor láttam, hogy hányan csatlakoznak nem a Filozofia iránti igaz szeretetből, hanem csak tekintély szerzése végett az igazi filozofusokhoz, merőben külső, mindenkinek szembeötlő dolgokban, a melyeket a legrosszabb ember is minden fáradozás nélkül elsajátíthat, majmolják a legjobbakat, t. i. szakáll, járás, viselet dolgában és hogy életükkel és viselkedésükkel e külsőségeket meghamisították, mindenben ellenkezőitek voltak és a magukra vállalt szerep méltóságát meggyalázták, akkor nem birtam elfojtani méltatlankodásomat és úgy tünt fel nekem is, mintha egy színész, a ki személye szerint gyenge, asszonyos természetű, mégis Theseust, Achilleust vagy magát Heraklest akarná játszani, holott a hősnek sem külseje, sem hangja nincs rendelkezésére, sőt e nagy férfiak szerepét elcsufitja oly asszonyi elpuhultsággal, a mely még Helénának és Polyxenának is sok volna. Herakles ellenben, hogyha látná, hogy egy ily nyomorult őt ábrázolja, alig birná magát visszatartani, hogy őt és Herakles-álorcáját buzogánynyal le ne üsse. A mikor tehát láttam, mint üznek bolondot belőletek czek az emberek, türhetetlenné lett szememben, hogy ily majmok majomábrázatukat hősi álarc alá rejtsék és a kumai szamár históriáját akarják velünk eljátszatni, a mely miután valami módon egy oroszlán bőrébe bújt bele, elhitette magával, hogy igazi oroszlán és a szegény tudatlan kumaiakat bőgésével és ordítozásával iszonyúan megrémítette, míg végre egy valaki, a ki több oroszlánt és szamarat látott életében, jól elverte, kimutatta szamár voltát és visszakergette a malomba.

A mi azonban óh Filozofia, mind e dologban a legtürhetetlenebb volt nekem, az a következő: hogy az emberek, hogyha egy ily álfilozofustól valami rosszat, tisztességtelent, vagy kicsapongást láttak, mindjárt a Filozofiára hárították a vádat és Chrysipposnak, Platonnak vagy Pythagorasnak vagy a hogy épen nevezik őket, tanításaira hivatkoztak. Így azután a ti állítólagos híveitek helytelen viselkedéséből hátrányos következtetéseket vontak ti magatokra, a kik már rég meghaltatok, holott ez embereknek életét a tiétekkel kellett volna összevetniök, levonniok belőle a tanulságot, hogy mily kevéssé hasonlít életük a tiétekre.

De hát természetes, ti nem voltatok többé, ellenben azt az embert, a ki oly gyalázatosan viselkedett, saját testi mivoltában látták maguk előtt, ennek folytán titeket, mivel meg nem jelenhettetek és nem véde-

kezhettetek, elitéltek, mint az ő bűneiknek bűntársait. Hát én ezt tovább nem tűrhettem, lerántottam álarcukat és megmutattam, mily kevés a közösségük veletek — és hálából ezért ti most törvényszék elé hurcoltok engem. Ha tehát én egy avatatlantól hallottam, hogy az istennő misztériumait kifecsegte és ezért megbüntettem, hát akkor a ti véleményetek szerint istentelenséget követtem el; de hisz ez nagyon jogtalan fölfogás volna. Ha egy szinész nyilvános színjátékban Pallas-Athénét, Poseidont vagy Zeust akarta előadni és nem játszotta úgy, a hogy az istenek méltósága megköveteli, olyankor azt megkorbácsolták, a nélkül, hogy az istenek ezt a legkevésbbé is rossz néven vették volna tőlük vagy megsértődtek volna azért, mert embereket, a kik az ő öltözékükben léptek fel, megkorbácsoltak. Sőt ellenkezőleg, meg vagyok győződve, hogy az isteneknek tetszett az, hogy az ilyen szinészt rossz játékáért megveszszőzték. Mert ha egy szolga vagy hírvivő rosszúl játszotta szerepét, akkor csekély hiba történt, de Zeust vagy Heraklest méltatlanul előadni, ez már nagyon is gyalázatos ahhoz, hogy az ember eltűrhesse. De különben sem lehet valami nagyobb képtelenséget elképzelni, mint hogy épen azok az emberek, a kik annyit fáradoznak azért, a mit ti tanítottatok, egészen úgy élnek, mint hogyha csak azért tanulmányoznák irataitokat, hogy az *ellenkezőt* cselekedjék. Mindaz, a mit ők a gazdagság és dicsőség megvetésére prédikálnak és hogy semmi sem jó, a mi nem igazságos és hogy szenvedély nélkül kell élni, hogy meg kell vetni a csillogó urakat, a kik oly sokat tartanak magukról; hisz ez mind istenemre! helyes és csodálatraméltó! De ők mindezt elmondják pénzért, bámulják a gazdagokat, arany után szomjaznak, haragosabbak, mint a kis kutya, gyávábbak, mint a nyúl, szemtelenebbek és hízelgőbbek, mint a majom, bujábbak, mint a szamár, nagyobb tolvajok, mint a szarka, veszekedőbbek és nyakasabbak, mint a kotlós tyúk. Hát nem méltányos, hogy ezeket kigúnyoljuk, ha minden pillanatban összevesznek? Egyik a másikat igyekszik tolakodva megelőzni a gazdagok ajtajánál, minden nagy lakománál jelen akarnak lenni, és ha jelen vannak, a legarcátlanabb élősdiek módjára dőzsölnek, tiszteletlenül teletömik magukat, mindig attól tartván, hogy az egyik többet kap, mint a másik, bor mellett illetlen és unalmas módon bölcselkednek, de azért egyik serleget ürítik ki a másik után, holott meg sem bírják a bort. Természetes, hogy a tudatlanok, a kik jelen vannak, nevetnek az ilyen viselkedésen és a Filozofia szemükben megvetendővé lesz, minthogy az emberek ily söpredékét táplálja kebelén. A leggyalázatosabb ezekben az, hogy épen olyan, a ki azt hazudja, hogy nincsenek szükségletei és nagyban kiáltja, hogy csak a bölcs gazdag, egy pillanat mulva odamegy és kér valamit tőled és nagyban káromkodik, ha nem kap semmit. Ez épen olyan, mintha valaki királyi díszben, fejékkel, koronával a fején, pálcával a kezében

elmenne koldulni. Ha valamit akar tőletek, akkor hosszú beszédbe kezd, hogy az emberek minden java közös tulajdon, hogy a gazdagság a legközönségesebb dolog a világon, hogy aranynak és ezüstnek nincs több belső értéke, mint a tengerparton a kavicsnak. De ha egy inségbe jutott régi pajtásuk és barátjuk jön hozzájuk és szegénységében egy kis alamizsnát koldul tőlük, akkor úgy járnak, mintha szájukat se tudnák kinyitni, megzavarodnak, egyszerre elfelejtik filozofiájukat és minden előbbi állításukat visszavonják. A barátságról, az erényről, az erkölcsi szépről szóló szép szavak mind elnémulnak, tudja isten, hová lettek, mert hisz türelmes, puszta szók voltak, a melyekkel ők naponta úgy játszanak, mint a lapdával. Ezek a jó urak csak addig barátok, a míg a pénz nem kerül szóba, de csak mutassunk nekik egy drachmát, vége a békének, kész a veszekedés, a lázadás, a könyveknek nyomuk sincs, az erény elrepült. Úgy tesznek egészen mint a kutyák, ha koncot dobnak közéjük. Egymást marják a legnagyobb dühvel és megugatják azt, a ki megkaparította a koncot és zsákmányával odábbáll. Mesélik, hogy egy egyiptomi királynak egyszer eszébe jutott, hogy majmokat tanít meg táncolni. A majmok könnyen elsajátítják az összes emberi cselekedeteket és meg is tanulták oly jól, hogy nemsokára képesek voltak művészetükkel, bibor ruhában, képükön álarccal nyilvános helyen is mutatkozni. A mint a nézők nagy gyönyörűségére legjavában táncoltak, a leghátsó sorban valakinek eszébe jutott, hogy egy marék diót vessen közzéjük, a mi épen nála volt. Egyszerre elfelejtették a táncot, táncosokból megint majmokká lettek, veszekedtek, marták egymást a dióért és egy pár pillanat alatt az álarcok össze voltak tépve, a ruhák foszlányokban és a majomtánc, a mely oly nagy feltünést keltett, a nézők óriási kacagása közben véget ért. Egy pár szóval előadva, ez a mi álfilozofusaink története, és csakis ezek azok az emberek, a kikről én rosszat mondottam és a kiket ezentúl sem szünök meg ostorozni és a köznevetségnek kiszolgáltatni. Hogy azonban rólatok és a hozzátok hasonlókról, — mert hiszen mindamellett most is vannak némelyek, a kik az igazi Filozofia hívei és nem pártoltak el elveitől —, hogy én tehát rólatok és ezekről valami illetlent és valótlant mondottam volna, ilyen fokára az őrületnek én nem fogok eljutni soha sem. De hát mit is mondhattam volna rólatok? mit találhattam volna én ehhez hasonlót a ti életetekben? De hogy azt a szemtelen és minden isten előtt gyűlöletes fajzatot utálom, azt hiszem, ebben nincs, de meg nem is lehet kivetni való. Vagy lehetséges volna-e az, hogy te Pythagoras, te Platon, vagy ti, Aristoteles és Chrysippos közösséget, rokonságot vagy bárminő viszonyt elismertek magatok és emez emberek között? Valóban, ha van valamiféle viszony, akkor ez az, a mit a példaszó tartott Herakles és a majom viszonyát illetőleg. Vagy pusztán azért, mert hosszú szakálluk

van és állítólag bölcselkednek és titokzatos arcot vágnak, már őket szükségképen egyenlőknek ismeritek el magatokkal? Még azt sem bánnám, ha szélhámosságukat némi ügyességgel és külső tisztességgel tudnák űzni. Hanem így egy sólyom jobban tudná a csalogány szerepét betölteni, mint ezek a fickók filozofust játszani.

Ime ez mindössze, a mit védelmemre el kellett mondanom, — és most, Igazság, hivatkozom a Te tanuságtételedre, hogy vajjon így van-e ez?

Filozofia. Vonulj vissza Parrhesiades (a birákhoz). Mit tegyünk tehát? Mi a véleményetek ez ember szavairól?

Igazság. Én a magam részéről, kedves Filozofia, szerettem volna beszéde közben a föld alá sülyedni, annyira igaz mindaz, a mit elő-adott. Bár senkit nevén meg nem nevezett, egyet megismertem, a kit jól eltalált. Ez most X-ről beszél, gondoltam magamban, ezt X szokta így cselekedni. Röviden, ezeket az embereket testestül-lelkestül oly félreismerhetetlenül lefestette, mintha csak modelt ültek volna neki.

Filozofia. Én is szégyeltem magam lelkem mélyéből, oh Igazság! (a feltámadottakhoz.) No és ti többiek, mit szóltok hozzá?

A feltámadottak. Mi egyebet, minthogy a vád alól föl kell menteni és nyiltan el kell ismernünk őt barátunknak és jótevőnknek!

Ezúttal mi is úgy jártunk, mint Ilion polgárai, a mikor egy tragédiát akarták hallani, nekünk is, mint azoknak, saját nyomoruságunk történetét adták elő. Hát csak beszéljen ő tovább is, csak vigye színpadra azt az istenek előtt gyűlöletes fajtát, a hogyan és a meddig neki tetszik.

Diogenes. Én a magam részéről, oh Filozofia, csak helyeselni tudom ezt. Visszavonom panaszomat, elismerem, hogy derék ember, és barátomnak tartom őt.

Filozofia. Nagyon jól van Parrhesiades! Felmentünk a vád alól. Az összes szavazatokkal győztél, sőt mi több, mindnyájan elismerünk a magunkénak.

Lucianus. Én is mindig tisztelőd voltam; hogy tehát ez aktust valamiképen befejezzük, én is felkiáltok a tragédia költővel:

> Dicső siker, te kísérd végig életem,
> S ne szünj meg engem koszorúzni sohase! *

Erény. Az ügy még nincs befejezve. Most meg fogjuk idézni az ú. n. filozofusokat is, hogy elnyerjék büntetésüket mindazért, a mit ellenünk vétettek.

* Euripides Orestes-ének és Taurisi Iphigenia-jának zárósorai.

Platon. Vádoljuk be őket sorjában.

Lucianus. Ez már helyes beszéd! Te Syllogismus, ereggy le a városba, és hívd össze a filozofusokat.

Syllogismus. Pszt! Csend! A filozofusok jöjjenek föl a fellegvárba, hogy feleljenek magukért az Igazság, a Filozofia és a Jog előtt.

Lucianus (a Filozofiához). Látod, milyen kevesen jönnek, holott mindnyájan megértették a felszólítást. Sokan félnek a Jogtól, de a legtöbbnek nincs ideje, mert a gazdagoknak kell udvarolniok. De ha azt akarod, hogy mind együtt legyen, majd én megadom a Syllogismusnak azt a formulát, a melylyel hívnia kell őket.

Filozofia. Hát hívd őket, a hogy akarod.

Lucianus. Ez nagyon könnyű lesz. Figyelem! mindazok, a kik filozofusnak hiszik magukat, vagy mindazok, a kiknek hitük szerint e névre joguk van, jöjjenek fel a fellegvárba osztozkodásra. Két minát és egy-egy süteménydarabot kap mindenki személyenként. A kinek hosszú szakálla van, az még azonkívül ráadásul egy fügét is fog kapni. Hívséget, tisztességet, önmegtartóztatást nem kell magukkal hozniok, az mind nagyon nélkülözhető dolog, hanem a helyett legalább személyenként öt Syllogismust, mert a nélkül nincs is megengedve, hogy valaki bölcs ember legyen.

És diadalmi jelül, ki a földre vitázza a többit,
Tiszta aranyból két tálentum lészen a díja.*

Oh egek! hogy meg van szállva már minden bejárata a várnak! Mihelyt hallották, hogy két talentumot lehet nyerni, hogy özönlenek minden oldalról! Némelyek a Dioskurok templomának ajtajára létrákat akasztottak, hogy mihamarább idefönn lehessenek és most rohanvást másznak fel nagy zümmögéssel.

Miként a méhraj szőlőfürt körül,**

valamint Homéros mondá. Hogy özönlenek minden oldalról.

Számtalanok, valamint a virágja, levelje tavasznak.***

Ilyen rövid idő, és tele a fellegvár. Micsoda zaj, micsoda civódás az első helyért! Mindenfelé csupa tarisznya, szakáll, szemtelenség, hosszú botok, éhes gyomrok, Syllogismusok, kapzsiság. Az a néhány ember, a ki az első hívásra jelent meg, már elveszett a tömegben. Hogy lehetne megtalálni őket, mikor nincs rajtuk semmi feltűnő, és külsejük és ruhá-

* Il. XVIII. 307—8. sorok paródiája.
** Il. II. 89.
*** Il. II. 468.

zatuk nem különbözteti meg őket a többiektől. Bizony ez nagy baj, kedves Filozofia, és gáncsot érdemelsz, hogy igazi tanítványaid nincsenek külön jellel ellátva, mert ezek a csalók gyakrabban tudják az igazi filozofus külsejét fölölteni, mint azok, a kik valóban filozofusok.

Filozofia. Ezen lehet segíteni. Hanem most először ezeket hallgassuk meg.

A platonikusok. Nekünk kell először az adagunkat megkapnunk!

A pythagoreusok. Semmi esetre! Nekünk pythagoreusoknak, mert Pythagoras idősebb volt.

A stoikusok. Nevetséges! A kor nem tesz semmit, minket stoikusokat illet meg az elsőbbség, mert mi jobbak vagyunk.

A peripatetikusok. Szó sincs róla, a hol pénzről van szó, ott mindig mi vagyunk az elsők, peripatetikusok!

Epikureusok. Csak adjátok ide a kezünkbe a tésztát, meg a fügét; a pénz nem sürgős, várhatunk, akár az utolsók legyünk.

Az akademikusok. Hol a két talentum?! Majd mindjárt megmutatjuk, hogy mi akademikusok vagyunk a legkülönb legények.

A stoikusok. Nem a! Addig nem, a míg egy stoikus itt van!

Filozofia. Hagyjátok abba a veszekedést! Ti meg, cinikusok, ne üssétek és taszigáljátok egymást botjaitokkal. Egészen más szándékkal hivtunk ide benneteket, mint hogy itt összekoccanjatok. Én, a Filozofia és barátnőim, az Erény és az Igazság meg fogjuk vizsgálni, hogy ki közületek az igazi filozofus. A kiknek élete elveikkel megegyezőnek találtatik, azok a legelőkelőbb bölcsek lesznek s jutalmuk a boldogság lészen, ámde a csalók és mindazok, a kik nevünkkel visszaélnek a nélkül, hogy bármi közünk lenne hozzájuk, büntetésben fognak részesülni, a mint azt ily gaz fickók megérdemlik. No, mi az, megszaladtok?! De milyen gyorsan?! Némelyek sziklákon és kőszálakon ugrálnak le. A vár egy pillanat alatt üres lett, kivéve ezt a kevés embert, a kik ittmaradásukkal igazolják, hogy nem félnek a vizsgálattól. Szolgák, emeljétek fel azt a tarisznyát, a melyet az a cinikus ott futás közben elejtett. Bizonyosan bab, könyv vagy száraz kenyér van benne.

Lucianus. Nagyon tévedsz! Ide nézzetek! Aranydarabok, balzsamszelence, kés, tükör és néhány kocka.

Filozofia. Finom kis cinikus! Tehát ezek voltak az Erényben való gyakorlatokhoz eszközeid. És ezekkel volt merészséged az egész világot gáncsolni és nevelni.

Lucianus. Ebből láthatjuk, hogy miféle emberek ezek. De most a ti dolgotok arra gondolnotok, hogy miként kellene az egész világot e dolgokról felvilágosítani. És mint kell megkülönböztetni a jókat és roszszakat úgy, a hogy a világ előtt megjelennek. Az erre vezető eszköz kitalálása a te dolgod, óh Igazság, mert a te kötelességed az, hogy a

hazugság ne váljék urrá rajtad, hogy haszontalan emberek ne maradjanak leleplezetlenül, pusztán azért, mert a nemesek és jók közzé vegyülnek, és mert a tudatlanság amazokkal összecseréli őket.

Igazság. Ha nektek nincs ellenetekre, ezt majd Parrhesiadesre bizzuk, mert eddig igaz embernek találtuk őt, a ki iráutunk jó indulatú és neked, Filozofia, őszinte tisztelőd. Vigye tehát magával a Meggyőzést és keresse fel mindazokat, a kik filozofusoknak nevezik magukat. Ha talál köztük egynéhányat, a ki igazán az, azt koszorúzza meg olajággal és hivja meg a Pritaneionba. De a hol egy ilyen álszenteskedőre akad, a ki a filozofus mesterséget csak komédiaként és világcsalók módjára űzi, pedig ilyen nagyon is sok van, arról rántsa le a köpenyt, birkanyíró ollóval tövig vágja le a szakállát és róka vagy majom bélyegét üsse homlokára, vagy szemöldökei közzé.

Filozofia. Pompás, Igazság! És a próba legyen hasonló ahhoz, a melylyel, mint mondják, a sasok kölykeiket szokták a napnak kitenni. Csakhogy a helyett, hogy mint amazok, a napba nézetnél velük, tarts eléjük pénzt, dicsőséget vagy kéjt. Ha olyan valakit találsz, a ki mindezek láttára meg nem indul, vagy megvetéssel elfordúl, az lesz az az ember, a ki rászolgált az olajkoszorúra. De a ki nem tudja szemét elfordítani a pénzről és hirtelenében mintegy ösztönszerű mozdulattal kinyújtja utána kezét, annak halogatás nélkül vágd le a szakállát és süsd rá a bélyeget.

Lucianus. Parancsodat, oh Filozofia, pontosan teljesíteni fogom és rövid idő mulva egy egész tömeg ilyen jó férfiút fogsz látni róka- vagy majombélyeggel. De megkoszorúzva csak nagyon keveset. Ha tetszik, mindjárt kisérletet is tehetünk néhány emberrel, a kiket én ide felhozok.

Filozofia. De hogy akarod felhozni őket, ha egyszer megszöktek?

Lucianus. Nagyon könnyen. Csak a papnő adja ide kölcsön a horgot és zsinórját, a melyet egy piræusbeli halász ajánlott fel, néhány pillanatra.

Papnő. Itt van. Itt a horog is, hogy minden együtt legyen.

Lucianus. Hát légy szíves, szerezz nekem egy darab fügét és egy kis darab aranyat.

Papnő. Itt van, a mit kivánsz.

Filozofia. Mit akar ez az ember?

Papnő. Felült a bástyára és most a horgot a fügével és az arannyal leeresztette a városba.

Filozofia. Mit jelent ez, Parrhesiades? köveket akarsz halászni a pelasgi bástyákon?

Lucianus. Csend, csend, kedves Filozofia! ne zavard halászato-

mat, te pedig, oh Poseidon, Amphitrytéddel együtt légy kegyes munkámhoz és küldj sok halat. Ah! itt van már egy nagy csuka!

Meggyőzés. Nem a! Inkább ebilhalhoz hasonlít. Nyitott szájjal közeledik a csalétek felé, úgy látszik, aranyat szagolt. No most egészen a közelében van. Bekapta, meg van fogva! Huzzátok fel!

Lucianus. Siess felhúzni.

Meggyőzés. Itt van; ejh te szép hal, ki vagy te? Hisz ez valóságos fóka! Istenemre, micsoda fogai vannak. Hát hogy van az, nemes úr, hogy oly meggondolatlanul elfogatod magad, mikor itt a sziklák között vadászútra indulál. Azt hitted, hogy itt a legkönnyebb lesz elosonnod észrevétlenül? Majd felaggatunk itt a kopoltyúidnál fogva, hogy mindenki megszemlélhessen kénye-kedvére. Csak először kihúzzuk a szádból a horgot és a csalétket. Lám a horog üres, a fügét is, meg az aranyat is lenyelte.

Diogenes. Ki kell adnia magából, istenemre! nekünk még szükségünk van a csalétekre mások részére is.

Lucianus. Hogyan Diogenes, te ismered őt? vagy van valami közöd hozzá?

Diogenes. Éppen semmi!

Lucianus. Nohát mondd meg, körülbelül mennyire becsülöd? Hisz ép ő az, a kit a minapában négy garasra értékeltem.

Diogenes. Az nagyon is sok. Nem élvezhető. Nagyon csúnya, kemény a húsa, semmit sem ér. Dobd őt fejjel lefelé a szikláról és halászsz egy másikra, de vigyázz, hogy a vessződ el ne törjék az erős hajlástól.

Lucianus. Amiatt ne aggódjál, Diogenes! Ezek mind könnyüek, annyit nyomnak, mint a tengeri moszat.

Diogenes. Agyvelejük sincs több. Hát csak húzd fel őket bátran.

Lucianus. Nézd, micsoda hal jön ide fel. Olyan vékony, mintha egy halnak is a fele volna. Úgy látszik süllő. Hogy kinyitja a száját a csalétekre! Bekapta! Meg van! Húzzuk fel!

Meggyőzés. Hát ez miféle? Állítólag platonikus.

Platon. Mit, te gyalázatos fickó, hát téged is meg lehet fogni aranynyal?

Lucianus. Hát ezzel mit csináljunk?

Platon. Ugyanarra a sziklára vele.

Diogenes. Bocsásd ki újra a horgodat, fogj egy másikat.

Lucianus. Ah, itt egy nagyon szép példány jön. A hogy a mélységből kivehetem, mindennemű foltokkal van tarkítva és a hátán aranysávok vannak. Látod őt, Meggyőzés? Ez az, a ki Aristoteles állítólagos tanítványa. Közeledik. Megint elúszik. Vigyázz, megint jön, kinyitja a száját. Megfogta. Föl vele!

Aristoteles. Csak ne kérdezd tőlem, hogy kicsoda, Parrhesiades. Én nem ismerem.

Lucianus. Tehát nincs semmi ellenvetésed, hogy őt is levessük a szikláról?

Diogenes. Hogyan, hisz itt egy egész tömeg halat látok oda, arrafelé vonulni. Utálatos az alakjuk és annyira tele vannak tüskékkel, hogy egy tengeri piócát sem volna nehezebb elfogni. Ezeknek már háló kell. De hiszen van itt egy! De elég, hogyha csak egyet húzunk fel. Bizonyára a legszemtelenebb fog beleharapni a csalétekbe.

Meggyőzés. Vesd le a horgót. Hanem jó lesz vassal megerősíteni a zsinórt. Oly mohón fogja az aranyat bekapni, hogy félek, a zsinórt is átharapja.

Lucianus. Jó, a horog ki van vetve. Poseidon, te adj jó fogást! Nézd, hogy veszekednek egymással a falatért! Némelyik közülök a fügére, a másik meg az aranyra éhes. Jól van! A legerősebbik a horgon akad. Hadd lássuk, te kiről nevezed magad? De különben nem vagyok én nevetséges, hogy azt parancsolom egy halnak, hogy beszéljen, mikor néma? Ugyan, mondd Meggyőzés, ki ennek a mestere?

Meggyőzés. Ez a Chrysippos.

Lucianus. Jó! De ez csak azért van, mert az arany benne van a nevében.* No, Pallasra, ismered ezeket az embereket, Chrysippos? Tőled tanulták ezt a viselkedést?

Chrysippos. Már maga a kérdés is sértő, mert olyasmit tesz fel, mint hogyha ily jellemű férfiaknak lehetne valami közük hozzám.

Lucianus. Igy beszél egy derék ember, Chrysippos! Hát ez is csak menjen a maga útjára, a többi útján, különösen mivel olyan tüskés, hogy a ki megenné, könnyen belefulhatna.

Filozofia. Most már elég lesz a horgászásból, Parrhesiades! Nagyon könnyen megtörténhetnék, hogy mivel sokan vannak, az egyik az aranynyal és a horoggal a szájában elmenekülne és akkor neked kellene megtérítened mind a kiadást a papnőnek. Most sétáljunk egyet én és barátnőim. *(A feltámadottakhoz.)* Nektek pedig elérkezett az időtök, hogy visszatérjetek oda, a honnan jöttetek, hogy át ne lépjétek a megengedett szabadság határát. Ti pedig, Parrhesiades és Meggyőzés menjetek kémlelő utatokra és koszorúzzatok vagy bélyegezzetek meg, a szerint, a mint arra titeket utasítottalak.

Lucianus. Parancsod, oh Filozofia! teljesítve lesz. Isten veletek, nemes férfiak! Mi pedig, Meggyőzés, induljunk nyomban útnak, hogy megfeleljünk megbizásunknak. Hová kellene először mennünk, az Akadémiába, vagy a Stoába vagy a Lyceumba? Ez végre is nem nagy

* Szójáték Χρύσιππος nevével.

különbség. De azt az egyet tudom, bár hová is menjünk, koszorúra ritkán, a sütővasra annál többször lesz szükségünk.

d) **Peregrinus halála** *(Περεγρινός).*

A boldogtalan Peregrinus, vagy mint magát szerette nevezni, Proteus, most hát tökéletesen a homerosi Proteus sorsára jutott, miután a dicsőség kedvéért mindenné lett és megszámlálhatatlan változásokon ment keresztül. Végre most tűzzé vált, annyira megszállotta őt a dicsőség utáni vágy. Most hát e derék úr szénné lett, mint Empedokles, csak azzal a különbséggel, hogy mikor az beleugrott a kráterbe, akkor mindenkinek szeme elől elvonta magát, ama nemes úr pedig megvárta a leglátogatottabb hellén ünnepi gyülekezetet, magasra rakatott egy máglyát és töméntelen tanú jelenlétében ugrott bele, minek utána néhány nappal vállalatának véghezvitele előtt beszédet intézett a hellénekhez a vállalatról. Szinte látlak magam előtt, hogyan nevetsz e vén ember hígvelejűségén. Vagy mintha hallanálak, a mint fölkiáltasz — már a hogy ez elvárható tőled —: «Oh! ez a butaság, oh! ez a hirhajhászat, oh! ez a sok minden», a mit ily emberekről szoktunk mondani. Igen ám, de felkiáltásaidat a színhelytől távol teszed, tehát jókora biztonságban. De én mindezt elmondtam a már égő tűz mellett és elébb is nagy tömeg hallgatóság előtt, a kik közül némelyek megharagudtak, tudniillik azok, a kik Proteus őrültségét csodálták. Természetes, hogy voltak némelyek olyanok is közöttük, a kik nevettek rajta, de azért a cinikusok majdnem széjjel szaggattak, mint a hogy Akteont a kutyák, vagy a hogy atyjafiát Pentheust a menádok.

A darabot a következőképen rendezte színre: Ismered a költőt és tudod, hogy mily fajtájú és milyen tragédiákat vitt színpadra, messze felülmúlva Sophoklest és Aischylost. A mi engem illet, mindjárt Elisbe való érkezésem után a gymnasiumban jártam fel-alá, a mint egy cinikusnak szavait hallom, a ki hangos, érces szóval, a szokásos triviális módon idézte az Erényt és mindenkit a világon gyalázott; a kiáltozásnak végszava Proteus volt. Megkisértem, a mennyire módomban van, emlékezetembe szószerint visszaidézni beszédét. Régesrég ismert dolgokat fogsz itt újra megtalálni, hisz akárhányszor voltál közelükben, mikor kiáltozták: «Proteust merik hiú hírhajhászónak nevezni! Oh egek, nap és folyók és tenger és ősöm, Herakles! azt a Proteust, a ki Syriában rabságot vi-

selt, a ki szülővárosának ötezer talentumot áldozott fel, a kit száműztek Rómából, a férfiút, a ki világosabban ragyog, mint a nap, a ki méltó arra, hogy az olymposi istenekkel vetélkedjék. Azért, mivel elhatározta, hogy tűzzel fog életének véget vetni, némelyek hiú dicsőséghajhászatot vetnek szemére, holott Herakles nem így végezte-e be életét? És Asklepiost és Dionysost nem a villám sújtotta-e le és végre Empedokles nem vetette-e magát a tűzkráterbe?» A mint Theagenes (mert így hívták) ezt mondta, kérdeztem egyet a körülállók közül, hogy mit jelent az a beszéd a tűzről, vagy mi köze Heraklesnek és Empedoklesnek ehhez? Amaz azt mondotta, hogy rövid idő mulva Proteus Olympiában elégeti magát. Hogyan? mondám, és miért? Amaz megpróbált felelni, de a cinikus oly hangosan ordított, hogy egy szót sem lehetett mellette megérteni. Hát ráhallgattam, mikor Proteust elhalmozta magasztalásaival. a mellett a legcsodálatosabb túlzásokra vetemedett. A synopei, vagy tanítója Antisthenes, mondá, nem is hasonlítható össze ezzel, de sőt maga Sokrates sem, Zeust is versenyre szólította vele, de úgy látszik, hogy azután jónak látta e kettő között a versenyt eldöntetlenül hagyni és beszédét a következő szavakkal fejezte be: «Mert ez a kettő a két legremekebb műalkotás, melyet valaha látott az emberiség: Zeus és Proteus. A szobrász Phidias alkotta Zeust, a természet Proteust. Most pedig e műremek az emberektől az istenekhez fog távozni, a tűz szárnyain fölemelkedik, mi pedig árván maradunk utána.» E sűrű verejtékezés közben előadott szavaknál roppant nevetséges módon könnyekbe tört ki, a haját ráncigálta, de arra vigyázott, hogy nagyon erősen meg ne húzza. Végre pedig néhány cinikus, a ki vigasztalta őt, elvezette a zokogót.

Mindjárt azután, hogy elment és elhagyta a szószéket, egy másik lépett fel, még mielőtt a tömeg eloszlott volna. Ő is a maga részéről a még föl-fölcsapó áldozati lángra rá akarta önteni saját áldozatát.

Először egy jó ideig nevetett és lehetett látni rajta, hogy igaz szívből kacag. Azután pedig körülbelül így kezdett beszélni. «Minthogy az átkozott Theagenes utálatos beszédét Herakleitos könnyeivel fejezte be, most én ezzel ellenkezőleg Demokritos kacagásával kezdem az enyémet.» Erre azután ismét jó ideig nevetett, úgy hogy mindnyájunkat hasonlóképen nevetésre ingerelt. Azután összeszedte magát és így szólt: «Igazán, mi egyebet tegyen az ember,

kedves barátaim, hogyha ilyen nevetséges fecsegést kénytelen hallgatni és kénytelen látni azt, hogy megőszült emberek nyomorult kis dicsőség kedvéért nyilt piacon csaknem bukfenceket hánynak. De hogy ti is megismerjétek az önmagát elégető műremek isteni mivoltát, hallgassatok rám, a ki kezdet óta megfigyeltem gondolkodásmódját és figyelemmel kisértem élete folyását. Egyetmást megtudtam polgártársaitól és olyanoktól is, a kik közelről ismerték. Tehát a természetnek e csodálatos műremekét, Polykleitosnak ez eszményképét,* miután elérte a férfikort, Arméniában házasságtörésen érték rajta, jókora verést kapott és végre is a tetőről való leugrás mentette meg, de előbb a hátuljába egy retket dugtak. Azután elcsábított egy szép fiút, háromezer drachmáért megvette szüleitől. Ezek szegények voltak és azért nem vádolták be Azsia provincia hivatala előtt. De hát ezt és az ehhez hasonlókat nem bántom. Az agyag még nem volt kiformázva és a műremek még nem volt teljesen kidolgozva, de hogy miképen cselekedett atyjával, azt igazán érdemes meghallgatnotok. Természetesen mindnyájan tudjátok és hallottátok, hogy megölé az öreg embert, mert tűrhetetlennek tartotta, hogy hatvan éven túl is éljen az ősz aggastyán. Mikor azután a dolognak hire keletkezett, ő maga önként ment számkivetésbe és országról-országra kóborolt. Ez időtájt nyert oktatást alaposan a keresztények csodálatos bölcseségében, mert ezeknek papjaival és írástudóival Palesztinában érintkezett. Nem is tartott sokáig, már amazok csupán gyermekek voltak hozzá képest, ő pedig próféta, a hitközség feje, szóval minden. És tolmácsolta és magyarázta a könyveket, maga is sokat írt, amazok pedig istennek tartották, törvényhozóvá tették, patronusukká választották. Mert ezek még mai nap is nagyban tisztelik ama Palesztinában keresztre feszített embert, mert ez új szentségeket hozott be életükbe. Amaz időtájban tehát Peregrinust e miatt elfogták, börtönbe vetették és ez nem kevéssé járult hozzá, hogy későbbi élete szélhámoskodással és hírvadászata, a melybe annyira beleszeretett, a kellő tekintélylyel legyen felruházva. Mikor fogva tartották, a keresztények az ő ügyét közös szerencsétlenségüknek tekintették és mindent elkövettek kiszabadítására. Minthogy azonban az lehetetlennek mutatkozott, minden egyéb tekintetben nemcsak úgy átabotába, hanem nagyon komolyan gondoskodtak róla.

* *Kanon* c. híres szobrát érti gúnyosan.

Már kora reggel idején a börtön tájékán vén özvegyasszonyokat és árva gyermekeket lehetett látni, a kik rá vártak. Vezető férfiak megvesztegették a börtönőröket, hogy nála alhassanak odabenn, azután számos fogásból álló lakomát vittek be, elmondták nála szent áldásaikat és a derék Peregrinus, mert akkor még így hívták, az új Sokrates méltóságát viselte. Kis-Ázsia provinciái egynémely városából is jöttek emberek, a kiket keresztények küldöttek községük nevében, hogy segítségére legyenek, védjék és vigasztalják ez embert. Ezek t. i. hihetetlen tevékenységet képesek kifejteni; mihelyt olyasmi történik, a mi közös érdeküket érinti, akkor ezeknek semmisem drága. Így Peregrinusnak is börtönbüntetése alatt jókora pénzösszeg jutott részükről és ő valóságos bevételi forrást csinált fogságából, mert ezek a boldogtalanok általában elhitették magukkal, hogy ők halhatatlanok, örökké fognak élni és azért a halált megvetik és sokan közzülük önként áldozzák fel magukat. De azután első törvényhozójuk elhitette velük azt is, hogy ők egymás között mind testvérek, mihelyt áttérnek és lemondanak a hellén istenekről, ellenben imádják ama keresztre feszített szofistát és törvényei szerint élnek. Ezek tehát mindent egyenlő mértékben lenéznek, aljasnak tartanak, miután ama tanításokat elfogadták, a nélkül, hogy értékükről meggyőződtek volna. Már most ha akad köztük egy agyafurt, ravasz csaló, a ki tudja, hogy mint kell a dolgát csinálni, az egy szempillantás alatt meggazdagszik és kineveti az együgyű embereket. Hogy Peregrinusra térjünk vissza, Syriának akkori helytartója szabadon bocsájtotta. Ez az ember szerette a filozofiát és miután fölismerte ennek az őrültségét és hogy szeretne meghalni, hogy ezzel az utókor előtt dicsőséget szerezzen, azért is kiszabadította és még arra sem tartotta érdemesnek, hogy megbüntesse.

Mikor azután Proteus visszatért hazájába, az izgatottságot az atyagyilkosság miatt még teljes erejében észlelhette, sőt akadt, a ki fenyegetődzött, hogy be fogja vádolni. Távozása előtt vagyonának nagy része tönkre ment és csak telkei maradtak meg, körülbelül tizenöt talentum értékben. Az öreg hagyatékának egész értéke körülbelül harminc talentumot tehetett és nem, mint Theagenes bohóc mondá, ötezret. Hisz ily nagy összeg akkor sem jönne ki, ha egész Pária városát és még a szomszéd öt várost, embereket, barmokat és minden egyebeket összeadnának. De hát a vád és büntetés még nem volt egészen elintézve. Úgy tetszett, hogy nem sok idő

mulva valaki be fogja nyujtani ellene a keresetet. Különösen pedig azért volt nagy a méltatlankodás a községben, mert mindenki fájlalta, hogy a derék öreg ember ily gyalázatos módon vesztette el életét. Most figyeljetek ide, hogy mit eszelt ki a bölcs Proteus mindez ellen és hogyan siklott ki a veszélyből. Fellépett Pária város gyülekezetében; akkor már hosszú haja volt, kopott köpenye, oldalán tarisznyája, kezében bot és egyáltalában egész megjelenése roppant tragikus volt. Ilyen külsővel tehát bemutatkozott nekik és azt mondta, hogy a vagyont, a melyet boldogult atyja hagyott rá, mindenestül átadja a községnek. Mikor ezt hallotta a község, mely csupa szegény és alamizsnára vadászó emberekből állott, mind felkiáltott: óh a páratlan bölcselő, az egyetlen hazafi, Diogenes és Krates egyetlen tanítványa! Ellenségeinek pedig ezzel betömte a száját és ha valakinek kedve kerekedett volna a gyilkosságot csak meg is említeni, mindjárt megdobálták volna. Most Proteus másodizben is vándorútra kelt. Élni valója volt a keresztényektől, a kik testőrsége voltak és mindennel bőségesen ellátták.

Egy ideig ily módon élősködött, később azután valamit vétett ezek ellen is, azt hiszem, látták, a mint valami tiltott eledelt evett és, miután már ők sem tartották, inségbe került és azt hitte, hogy jó lesz, ha előbbi szavát visszavonja és vagyonát a községtől visszaköveteli. Folyamodást nyujtott be tehát azzal a kéréssel, hogy a császár parancsára helyezzék őt vissza birtokába. De mivel a város is küldött egy ellenkövetséget ugyanez ügyben, így nem ért el semmit, hanem azt a határozatot hozták, hogy minden kényszerítés nélkül történt elhatározása ezentúl is érvényben marad. Ezután következett harmadik utazása Egyptomba, Agathobuloshoz, a hol a csodálatos aszkézisben nevelte ki magát. A fejét félig simára borotválta, az arcát agyaggal tapasztotta be, a hátuljára vesszőcsapásokat kapott és még sok egyéb mulatságos és csodálatos dolgokat művelt. Ekként felkészülve onnan Italiába ment.

Alig hagyta el a hajót, mindenkit el kezdett szidni, különösen pedig a császárt, a kinek szelidsége és jósága ismeretes volt előtte, úgy hogy azt hitte, bátran szidhatja. Természetes, hogy a császár nem sokat törődött ez ocsmány szidalmakkal és méltóságán alul valónak tartotta, hogy valakit, a ki a filozofia köntösébe bujik, puszta szavai miatt megbüntessen, különösen ha ezt a szitkozódást mesterségének választotta. Hanem Proteus hirneve gyorsan

emelkedett ilyesmik következtében. A műveletlen emberek bámulták őrültségét, míg végre azután egyszer a dolgot túlzásba vitte, a főváros közigazgatásának élén álló hivatalnok,* egy bölcs férfiú kikergette azzal az okkal, hogy a városnak nincs szüksége ily filozofusokra. De még ez is csak dicsőségére vált és szájról-szájra járt neve a bölcselőnek, a kit nyílt szókimondása és rendkívüli szabadságszeretete miatt számkivetettek. Ezzel Musonius mellé emelték, meg Dion és Epiktetos mellé, a kik szintén hasonló sorsban részesültek. Mikor azután Görögországba ért, akkor majd az elisieket szidta, majd a helléneket buzdította, hogy a rómaiak ellen lázadjanak fel, majd pedig gonosz beszédeket mondott egy művelt és nagy állású férfiú ellen, mert ez egyéb jótéteményei között, melyeket Hellasszal tett, Olympiába vízműveket is vezetett be, hogy az ünnepi gyülekezet résztvevői ne szenvedjenek a szomjuságtól. Ez, mondá Peregrinus, a hellének elkényeztetése, mert az olympiai játékok szemlélőinek ki kell birniuk a szomjuságot, és természetesen többeknek meg is kell halniok a pusztító betegségek miatt, a melyek minden időben az e helyen való vízhiány miatt és a rengeteg sok ember összecsődűlése következtében ott dúltak. S mialatt ilyen beszédeket mondott, ő maga is ivott ugyanabból a vízből, s mikor e miatt csődület keletkezett és őt majd megkövezték, akkor Zeus szobrához menekült és csakis ez szabadította őt meg a haláltól. A legközelebbi olympiai játékokra a közbeeső négy esztendő alatt egy beszédet készített, azután a hellének előtt megdicsérte a vízvezeték alapítóját és mentegetődzőtt akkori magatartása miatt.

Mikor azután e miatt mindenki lenézte és régi tekintélye oda volt és ő semmi újat nem birt kieszelni, a mivel a vele érintkezők csodálatát felkelthette volna, mert ez volt mindig életének leghevesebb vágya, akkor jutott végre azután erre az ötletre a máglyával és a nemrégiben elmult olympiai játékok alkalmával elhiresztelte a hellének között, hogy a rákövetkező játékok alatt el fogja magát égetni. És most, a mint mondják, csakugyan ezekkel a csodálatos dolgokkal van elfoglalva. Árkot ás, fahasábokat halmoz össze és azt igéri, hogy állhatatosan megmarad szándékánál. Az én véleményem szerint a kötelességtudás első sorban azt követelte volna, hogy várja be halálát és ne szökjék meg az életből. De ha

* A præfectus urbi.

már egyszer és mindenkorra elhatározta, hogy itt hagyja az életet, akkor nem volt illő a tüzet és egy ily tragikus scenériát alkalmaznia, hanem választhatott volna a számtalan halálnem közül bármilyent is, hogy elpusztuljon. És ha már a tüzet különösen szereti, mivel ennek van valami köze Herakleshez, miért nem keres fel egy csendes, erdős hegyet és nem égeti el magát ott a magányban, és visz magával egy embert, talán ezt a Theagenest Philoktetes módjára? Oh nem, ő Olympiában a teljes ünnepi gyülekezetben csaknem nyilt színpadon fogja megsütni magát. És Heraklesre, csak az történik vele, a mit megérdemel, mert hisz az atyagyilkosoknak és istentagadóknak tetteikért lakolniok kell. E szempontból tekintve azonban ő a dolgot egy kissé sokáig halasztotta, mert már régesrég oda kellett volna őt dobni Phalaris bikájába és úgy a megérdemelt büntetésben részesíteni; nem ám mint most, a hol csak egyszer száját kell kinyitnia a lángok elé, hogy egy pillanat alatt elpusztuljon. Mert én minden oldalról azt hallom, hogy nincs gyorsabb halál, mint a tűzhalál, az embernek csak a száját kell kinyitnia és mindjárt oda van. Most csak gondold meg, micsoda tiszteletre méltó játék lesz az, ha ez ember egy szent helyen elégeti magát, a hol nincs is megengedve, hogy a közönséges halottakat eltemessék. Bizonyosan te is hallottad már, hogy a régi időben egyszer valaki, a ki hiressé akart válni és semmi más módon nem érhette el ezt, az ephesusi Artemis templomát gyujtotta föl. Ez is így gondolkodott, annyira egybeforrt egész lényével a dicsőségre való erős vágyakozás. Természetesen azt mondja, hogy ő ezt az emberek kedvéért teszi, hogy megtanítsa őket rá, mint kell a halált megvetni a szenvedések közt. Azután szeretnék egy kérdést intézni nem ugyan hozzá, hanem hozzád: vajjon kivánjátok-e, hogy a bünösök is az ő tanítványai legyenek az állhatatosságban, a halál, az elégetés és egyéb elrettentő büntetéseknek megvetésében? Ezt bizonyára semmi esetben sem óhajtod. Már most hol akarja Proteus a harmoniát megtalálni; a jó embereknek használni a nélkül, hogy a gazokat még vakmerőbbekké és elbizakodottabbakká ne tenné?

És már feltéve, hogy ki lehetne azt vinni, hogy nézőkül csak olyanok lehetnek jelen, a kik a dologból hasznos tanuságot vonnak le, akkor meg azt kérdezem, szeretnéd-e, hogyha a gyermekeid ebben az ő példáját követnék? Bizonyára azt fogod mondani, hogy nem. De különben is minek teszem fel ezt a kérdést, hiszen még

a saját tanítványai sem követik. Valóban ennek a Theagenesnek első sorban azt lehet a szemére vetni, hogy míg egyéb dolgokban a mestert követi, ebben nem és őt, a ki Theagenes szerint Herakleshez megy, ez útján nem kiséri el. Hisz ha ő is a mesterrel együtt fejjel belevetné magát a tűzbe, rövid idő alatt elérné a teljes boldogságot.

A példa utánzása nemcsak a tarisznyában, a köpönyegben áll, mert ez a dolog aránylag könnyű és mindenki részére elérhető. Követné őt végső céljában is, a fődologban, állítana ő is fel máglyát, a lehető leggyulékonyabb fügefa ágaiból és fulladna meg füstjében. Mert a tűzhalál nemcsak Heraklesnél és Asklepiosnál, hanem a templomrabló gyilkosoknál is helyén van, a kik, mint naponta látjuk, a biró itélete alapján szenvedik el. Tehát a füsthalál többet ér; ezzel valami különöset foglalhatnátok le a magatok részére. Egyébiránt Herakles, ha tett valami ilyenhez hasonlót, csak betegség okán tette, mint a hogy a tragédia tartja, mert a kentaur vére megmérgezte őt, de ennek mi oka van rá, hogy egyenesen a tűzbe vesse magát? Természetesen be akarja bizonyítani állhatatosságát, úgy mint a brahmánok, mert Theagenes jónak látta őt ezekkel összehasonlítani.

Mintha nem akadnának az indusok között is bolondok és olyanok, a kiket a hiú dicsőség vágya megszállt. De hát utánozza őket igazában. Azok tudni illik, mint Nagy Sándor hajóskapitánya, Onesikritos mondja, a ki látta Kalanos elégetését, nem ugranak a tűzbe, hanem miután a máglyát felállították, melléje állanak és egyik oldalukról süttetik meg magukat, a nélkül, hogy csak megmozdulnának, azután mennek fel a máglyára és ugyanazon testtartással elégnek, és helyüket nem változtatják egy mozdulattal sem. De hát ez mi nagyot művel? Hisz, hogyha bele fog ugrani, a mint a tűz megkapta, mindjárt meg is fog halni. De attól tartunk, hogy félig elégetve újra felugrik, ha ugyan nem fog előre óvatosan intézkedni, a miről mindenesetre beszélnek már is, hogy a máglyát mély árokba állítsák föl. Némelyek azt is mondják, hogy már ingadozóvá lett és bizonyos álomképekről beszél, a melyek következtében Zeus tiltja a szent hely bemocskolását. De ez irányban legyen ő egész nyugodt, én hajlandó vagyok esküt tenni arra, hogy egyetlen egy isten sem fog megharagudni, ha a nyomoruságos Proteus nyomoruságos halállal mulik ki. De most már nem is volna könnyű visszalépnie, mert a cinikusok ösztökélik, belevetik

a tűzbe, felhevítik a lelkét, a mennyiben minden gyengeség ellen a maguk részéről erősen tiltakoznak. Csak fogna ő meg ezek közül kettőt és velük együtt ugranék a tűzbe! Ez volna az egyetlen nemes cselekedet, a melyért dicsérni lehetne.

Azt is hallottam, hogy nem akarja többé a Proteus nevet viselni, hanem elnevezte magát *Phoinixnak*, mert az indus főnix madárról is beszélik, hogy máglyára lép, ha elér aggkorának végére. Igen, beszél róla, és bizonyítékul jóslatokat idéz, természetesen régieket, hogy az ő sorsa az, hogy éjjeli őrré váljék. Bizonyosan most is már oltárokra vágyakozik és aranyszobrokat remél és tekintve az ostobák nagy számát, nem is egészen valószinűtlen, hogy fognak akadni némelyek, a kik azt állítják, hogy ő szabadította meg őket negyednapos lázuktól és hogy éjjeli látomásként az őr Démon képében megjelent nekik. Átkozott tanítványai pedig a szentek szente mellett a máglyán bizonyosan egy jóslatot fognak csinálni, mert hisz az a másik Proteus, Zeusnak a fia, szintén foglalkozott jóslással. Merem állítani, hogy még majd papokat is neveznek ki tiszteletére ostorokkal, sütővasakkal* és más egyéb hasonló szemfényvesztő dolgokkal, és hogy tiszteletére éjjeli istentiszteletet fognak a máglya mellett rendezni fáklyák kiséretében. Nem régiben Theagenes, mint egyik barátja meséli, azt állította, hogy a Sibylla ezt előre megjósolta. Közölte is velem az idevágó verseket:

Ám mikoron Proteus, legjobb minden cinikus közt
Mennydörgő Zeusnak ligetében majd tüzeket gyújt,
És beleugrik a lángba s eképp száll a nagy Olympra,
Akkoron én azokat, kik e föld terményivel élnek,
Fölhivom, őt ugy imádják, mint szent éjjeli herost,
Trónja Hephaistos s a fejedelmi Herakles közt lesz.

Ezt Theagenes állítólag a Sibyllától hallotta. Én majd ezzel szemben Bakisnak egy jóslatát fogom elmondani. Bakis tehát a sibyllai versekhez csatlakozva kitünően mondja ezt:

És a mihelyt beleugrik a lángba dicsőnevü Proteus,
A cinikus, hirszomj dühös istenitől odaűzve,
Akkor a többi kutyák fajzatja, nyomában a mely jár,

* Az önkínzó cinikusok korbácsoltatták, sőt tüzes vassal süttették magukat (Epiktetos Encheir. 90. Heins. kiad.).

Osztozzék sorsában a farkasnak, vele veszszen.
És a ki gyáván megretten hephaistosi tűztől,
Azt egyesülten megkövezik majd mind az achívok,
Mert ha fagyos vérű, ne tüzeljen szörnyű beszéddel
Az uzsorás, ki aranynyal tömdösi jól a tarisznyát,
Hisz tizenöt tálentuma van patræi honában.

No mit gondoltok, kedveseim, Bakis talán kisebb jós, mint Sibylla?* Hát itt az ideje, hogy Proteus esetleges tanítványai oly hely után lássanak, hol levegővé válhatnak. Ezt a kifejezést használják ők, t. i. az elégésre».

E szavakra a körülállók mind így kiáltottak: most mindjárt el kell égetni őket, megérdemlik a tüzet. Erre amaz nevetve elhagyta a szószéket. De Nestor figyelmét nem kerülte el a kiáltás, már t. i. Theagenesét, hanem a mint meghallotta, nyomban ott termett, föllépett a szószékre, minduntalan szidta az előtte szólót, kit nem nevezhet más néven, mert nem tudja, mi volt a neve ennek a jeles embernek. Én nem bántam Theagenest, hadd pukkadjon meg, és elmentem, hogy az atlétákat megnézzem, mert azt mondták, hogy a hellanodikék a Plethrionban vannak.

Ez az egész, a mi Elisben történt. Mikor Olympiába értünk, akkor a templom hátsó része tele volt már Proteus szidalmazóival és viszont dicsérőivel. Ezek többször össze is kaptak, míg végre Proteus töméntelen sokaságtól kisérve a tér mögött megjelent és nagyságáról rengeteg sokat beszélt. Elmondta az életét, a veszélyeket, a melyeket kiállott, mi mindent türt el a filozofiáért. Előadása hosszú volt, de én csak keveset birtam megérteni a körülállók nagy tömege miatt. Mikor azután attól kellett tartanom, hogy a nagy tolongásban agyonnyomhatnak, a mi sok barátjával megtörtént, elmentem, nem törődtem többé a halálára vágyó szofistával, a ki elköltözése előtt még halotti beszédet mondott önmagáról. De azt mindenesetre megérthettem, hogy ezt mondotta: Arany életére arany véggel teszi fel a koronát, mert miután Herakles módjára élt, illő, hogy Herakles módjára haljon meg, és vegyüljön el a levegővel, — e szavakat is használta. Midőn az embereknek arról beszélt, hogy megmutatja, mint kell a halált

* Bakis, boeotiai jós neve alatt épp úgy forogtak hamisított versek, mint a Sibylla neve alatt, s ha ebben hittek, amabban sem volt jogos kétkedni.

megvetniök, legyen minden ember az én Philoktetesem,* a népség ostobább része sírt és kiáltozott: Tartsd meg tenmagadat a helleneknek. A durvábbak ellenben kiáltozták: Csak végezd el, a mit föltettél magadban. Ez azután az öreg embert nem csekély zavarba hozta, mert azt remélte, hogy meg fogják ragadni, és nem engedik, hogy tűzhalált haljon, hanem természetesen akarata ellenére életben fogják tartani. Ennélfogva a felszólítás, hogy elhatározását tegye tetté, váratlanul érte. Egészen elsápasztotta, bár azelőtt is olyan volt már szine, mint a halotté, sőt valóságos reszketés szállott tagjaiba, úgy hogy beszédét abba kellett hagynia. Képzelheted, hogy nevettem. Szánakoznom lehetetlen volt ez emberen, a ki irtózatos dicsőségszomjban mindenkit felülmúl, a ki valaha ugyanez őrültségtől volt megszállva. Mindazáltal sokan elkisérték őt, ő boldog volt dicsőségében, mikor pillantását csodálóinak tömegére vetette, a szegény, nem gondolta meg, hogy azok, a kiket keresztre feszítenek, vagy bakó kézre adnak, még sokkal nagyobb kisérettel járnak.

Ezzel véget értek az olympiai játékok, a legszebbek, a miket valaha láttam. Ezúttal láttam negyedszer ilyent. De mivel nem egy könnyen lehetett kocsit kapni, mert sokan utaztak el ez időben, tehát akaratom ellenére ott kellett maradnom. Amaz folytonos halogatás után végre is egy éjszakát jelölt ki, a melyen az elégés színjátékát rendezni fogja. Egy barátom magával vitt éjszaka táján. Felkerekedtem és egyenesen Harpinába mentem, a hol a máglya állott. Ez mindössze húsz stádiumra van Olympiától, ha a hippodrom irányában kelet felé mennek. Mindjárt megérkezésünkkor ott találtuk a máglyát egy mélyedésbe felhalmozva, körülbelül egy öl mélyen, többnyire fáklyákból állott, ezek közé rőzsét tömtek, úgy hogy nagyon könnyen meggyúlhatott. Miután felkelt a hold, mert neki is látnia kellett e fenséges cselekedetet, megjelent vala Proteus közönséges ruházatban, vele voltak a cinikusok fejei, mindenek előtt a nemes patraei, nem is rossz szinész a második hősszerep betöltésére. Proteusnál is fáklya volt; ezek ketten különböző oldalról meggyújtották a tüzet, a mely nagyon hamar fellobogott, mert fáklyák és rőzse táplálták. Amaz azonban, és most kérlek figyelj, letette a tarisznyát, a köpenyt, az ismert

* Az egyetlen, ki Heraklest elkisérte halálos útjára. Ovid. Metam. IX. 234.

heraklesi fütyköst, és meglehetős piszkos alsó ruhában állott ott. Erre tömjént kért, hogy a tűzre vesse és mikor valaki odaadta, rádobta a tűzre és délnek fordulván, mert az is, a délfelé való fordulás a tragédiához tartozott, így szólott: «Anyai és atyai szellemeim, fogadjatok kegyesen magatokhoz!» E szavakkal beleugrott a tűzbe, de nem lehetett belőle többé semmit sem látni, a magasan felcsapó lángok eltakarták. Már látlak, kedves Kronios, a mint e darabnak a kimenetelénél nevetésbe törsz ki. Nekem, a magam részéről, mikor anyja szellemeit idézte, nem volt sok kifogásom, de mikor atyai szellemeihez is imádkozott, akkor eszembe jutott az atyagyilkosság, és igazán nem tudtam megállani nevetés nélkül. A máglyát körülálló cinikusok nem igen könnyeztek, hanem csendes gyászszal tekintettek a tűzre, míg én azután meg nem állhattam szó nélkül és így kiáltottam fel:

«Hadd menjünk már, ti ostoba emberek! oly fene nagy élvezet egy sült öreg embert látni, és amellett még zsirjának rossz szagát belehelni? vagy talán addig vártok itt, mig jön egy festő és lefest benneteket itt, a mint Sokrates társait szokták lefesteni, mikor mesterüket a börtönben meglátogatják?»

Ezen nagyon megbotránkoztak és szidtak engem és némelyek a botjukhoz kaptak. De mikor megfenyegettem őket, hogy megfogom és belelököm a tűzbe, hogy mesterük nyomdokaiba lépjenek, akkor meggondolták a dolgot és békében hagytak.

Visszajövet mélyen elgondolkodtam azon, hogy micsoda furcsa dolog is ez a dicsőségszomj; mily menthetetlenül áldozataivá válnak oly férfiak is, akiket nagyon jeleseknek tartanak, annál is inkább egy oly ember, akinek egész életpályája állhatatlanul őrületes és már eleve tűzre szánt vala. Azután sok emberrel találkoztam, akik azért mentek el, hogy maguk is részt vegyenek e szinjátékban. Azt remélték u. i., hogy még életben találják, mert egy nappal előbb egyebek közt azt a hirt is terjesztették, hogy a felkelő napot előbb üdvözölni fogja, amint ez a brahmánok szokása és csak úgy lép a máglyára. Mikor jelentettem, hogy a dolognak már vége van, akkor a legtöbben visszafordultak, azaz mindazok, kik nem vetettek különös súlyt arra, hogy a tett puszta szinhelyét lássák és a tűznek némi nyomait találják meg. Ekkor azután roppant sok dolgom akadt, mindenkinek el kellett mesélnem, barátom, és ők ujra meg ujra kérdezősködtek minden egyes csekélység után. Ha művelt emberre akadtam, akkor a puszta tényeket mondtam el,

úgy mint körülbelül neked. A buták részére azonban, akik szájtátva akartak csodadolgokat hallani, mindenféle tragikus részleteket találtam ki a magam eszéből hozzá, mint pl., hogy miután a máglyát meggyujtották és Proteus belevetette magát, először roppant földrengés támadt tompa morajtól kisérve és azután a lángokból felrepülő saskeselyü az égnek emelkedett és hangos emberi szóval igy kiáltott: «Elhagyám a földet, és felszállok az Olympusra» ! Ezen azután csodálkoztak, hideg borzadály futott végig rajtuk és tovább kérdezték, hogy vajjon a saskeselyü keletnek vagy nyugatnak repült-e? Én úgy feleltem nekik, ahogy épen eszembe jutott. Amikor az ünnepi gyülekezetbe mentem, egy ősz hajú ember mellé kerültem, akinek szakálla és komoly tartása méltóságos külsőt adott. Az elbeszélte Proteus esetét és hozzátette, hogy az elégés megtörténte után csak most nehány perce látta őt, amint fehér ruhában, olajfa-koszorúval megkoszorúzva a hét hangú csarnokban fel-alá járkál. Záradékul azután ő is hozzátette a saskeselyűt, és szentül esküdözött, hogy ő maga látta a sast felszállani a máglyából, ugyanazt a sast, akit én röppentettem fel, hogy a balgákat és butákat rászedjem.

Ebből következtetheted, hogy mi mindenre van még kilátásunk, hogy ezen a helyen micsoda méhrajok fognak letelepedni, tücskök ciripelni, szarkák röpdösni, mint Hesiodos sirján. Hogy nemsokára számos szobrot fognak neki emelni, és pedig a legközelebbről érdekelt elisiek épúgy, mint a többi hellének, akikhez leveleket intézett, az már ma egész bizonyos. Azt mondják u. i., hogy csaknem minden jelentékeny városhoz leveleket intézett, figyelmeztetéseket és törvényeket; mindezek átadására barátai közül követeket nevezett ki, akiknek ő «a halott hirvivője és az alvilág futárja» nevet adott.

Igy végzett ez a boldogtalan Proteus, aki, hogy röviden jelezzem, sohasem törekedett igazságra s szavában és tettében csak a dicsőséget és a tömeg dicséretét tartotta szem előtt úgy, hogy csak pusztán azért ugrott a tűzbe, holott a halál érzéketlenségében már nem lehetett öröme a dicsőségben sem.

Mielőtt bezárom levelemet, még egyet el kell mondanom, amin jóizűt fogsz nevetni. Az előbbi események már régóta ismeretesek előtted, hisz mindjárt Syriából való megérkezésem után beszéltem neked róluk, hogy Troastól kezdve ugyanazon hajón utaztam vele, hogy milyen buján élt utazásunk alatt, hogy egy kis fiú volt vele,

akit a cinizmusra térített, hogy neki se legyen híjja Alkibiadesben és mint zavartak fel bennünket éjszaka idején az Aegei-tenger közepén, mikor vihar keletkezett és a hullámokat oly magasra csapta fel, hogy mint kezdett ő is jajgatni a vén asszonyokkal együtt, a csodálatra méltó férfiú, aki azt akarta, hogy olybá tünjék fel, mintha felülemelkednék a halál félelmén is. De még röviddel halála előtt, még kilenc nappal előbb is sokkal többet evett, mint ami egészségére vált. Éjszaka el kezdett hányni és súlyos lázat kapott. Nekem Alexandros orvos beszélte, akit hivtak, nézze meg, mi van vele. Ő mesélte, hogy mikor belépett, Proteus a földön hempergett, nem birta kitartani a forró lázat és nagyon gyengéden hideg vizet kért tőle, de ő nem adott, sőt azt mondta, hogy ha minden áron meg akar halni, hát most maga a halál jött el ajtajához, a legokosabb lesz, ha elmegy vele, legalább megtakarítja a tüzet. De amaz arra azt felelte: «Ez a halál rám nézve nem volna oly dicsőséges, mert ezt mindenki elérheti.» Ezt meséli Alexandros. Az sem sokkal előbb történt, amit én magam láttam, hogy szemkenőcsöt használt, hogy az erős szertől a szeme könnyezzen. Látod, Aiakos gyenge szemű embereket nem szivesen vesz fel. Ez ép úgy tünik fel nekem, mintha valakit a következő pillanatban keresztre fognak feszíteni, s ő előbb gyógyíttatja az újját, mielőtt kivégzik. Mit gondolsz, mit tett volna Demokritos, ha ezt látta volna? nem nevette volna-e ki ezt az embert úgy, ahogy megérdemli? De hát honnan szedhette volna Demokritos mind ezt a sok nevetést, amit ez megérdemelt? Hát igy nevess te is, kedves barátom, különösen nevess pedig akkor, ha hallod, hogy mások hogyan csodálják.

TARTALOM.

	Lap
Előszó	5
Bevezetés	7
Első könyv. **A régi cinikusok**	25
I. fejezet. Antisthenes	27
II. fejezet. A sinopei Diogenes	50
III. fejezet. A cinikusok iskolája	66
Második könyv. **Az új cinikusok**	75
I. fejezet. A cinikus gondolat világútja	77
II. fejezet. A császárság korabeli cinikusok	95
a) Demetrius	99
b) Demonax	102
c) Oinomaos	110
d) Peregrinus	118
Függelék. I. **A cinikusok leveleiből**	122
Bevezetés	122
a) Diogenes leveleiből	123
b) Menippos levele	134
c) Antisthenes Aristipposhoz	134
d) Aristippos Antistheneshez	135
e) Krates leveleiből	136
II. **Lucianus és a cinikusok**	141
Bevezetés	141
a) A cinikus	145
b) A halottak beszélgetéseiből	152
1. Diogenes és Polydeikes	152
2. Krates és Diogenes	154
3. Sándor és Diogenes	155
c) A halász vagy a sirjukból kikelt filozofusok	157
d) Peregrinus halála	179